

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

IRTA

KÖVÁRI LÁSZLÓ.

ELSŐ KÖTET.

PESTEN, RÁTH MÓR.

KOLOZSVÁRTT, STEIN JÁNOS BIZOMÁNYA.

1 8 5 9.

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

E l ő s z ó.

Kik, figyelemre méltaták történelmi előtanulmányaimat, s azok eredményeit: Erdély Ritkaságait (Kolozsvár, 1853), melyben történelmünk színterét; Erdély Régiségeit (Pest, 1852), melyben csatatéreinkeket s őseink sásfészkeit; Erdély nevezetesebb családait (Kolozsvár, 1854), melyben csatáink hőseit, s a sásfészkek fiait; Erdély Történelmi Regéit és Adomáit (Kolozsvar. 1857), melyekben traditioink történelmi elemeit tanulmányoztam s ismerttettem: be fogták látni, hogy nem vagyok a néma gyermek, ki atyját végveszélyben látva szólal meg, vagy a történész, kit a Capitolium romjain lep meg Róma nagyságának elsíratási gondolatja. S mégis ennyi jó akarat mellett is, évek óta halogatám e munka közrebocsátását, várva ha tán egy szerencsésebb előlép.

Az erdélyi muzeum megnyílásának reménye éppen a sajtó küszöbén találta e munkát, lassan folytatám a nyomtatást, s kinyomatva hónapokig hevertettem azon gondolattal, hogy a muzeum megnyílása esetére félre teszem, erősebb kezekre bízva e tért: de miután muzeumunk ügye bizonytalanság közt hanyódik, megkezdem

e munkát, hogy az irással szólva, még munkásokat édes-
gessek nemzetünk munkájában elkésett szőlőjébe. Mert
sok a munka, s ha mindenikünk csak remeket akar,
ha senki sem határozza el magát az úttörő keserű po-
harát kiüriteni, akkor a sisyphusi munkát százan meg-
százan fogják elől kezdeni, s Erdélynek történelme még
sem lesz.

Pedig ha valaha, ütött órája történetünk megírásá-
nak. A forradalom a feudál kornak zárkövévé lön. A
letűnt nagyidők számtalan évlapjai a jövő nemzedékek
előtt érthetetlenekké válnak, ha meg nem írjuk, ki nem
tisztázzuk mi, kik a multnak szerény napszámosai s a
jelennek figyelemmel kísérői valánk.

Ily nézet vezérelt. Hazafiui kötelességem teljesíté-
sét láttam e munka megírásában, mely különben hazánk
tudósait illette volna.

Kolozsvártt, 1858.

A SZERZŐ.

T A R T A L O M.

Történetírásunk irodalma	Lap. IX.
Legrégibb kútfföink	X.
Nemzeti fejedelmeink korszaka kútfejei . . .	XIII.
Kútfföink kiadásai és kiadói	XIX.
Történészünk	XXIV.

ELSO KORSZAK.

AZ ÖSIDÖKTÖL A MAGYAROK KIJÖTTEIG.

1. §. Az ösidök	1.
2. §. Scythia. Agatirzek v. Kazarok	2.
3. §. Dácia	3.
4. §. Krisztus Urunk születése	6.
5. §. Dácia bukása	7.
6. §. A római Dácia	12.
7. §. A góthok	21.
8. §. A húnok	23.
A székely nemzet eredete	26.
9. §. A gepidák	28.
10. §. A longobárdok	28.
11. §. Az avarok	29.
12. §. A mai Európa alakulása	30.

MÁSODIK KORSZAK.

A MAGYAR URALOM ALAPÍTÁSA.

13. §. A magyarok kijövelele	32.
14. §. A honfoglalás	36.
15. §. A székelyek e kori államszerkezete . . .	41.
16. §. A vezérek kora	44.
17. §. Szent István király lesz	48.
18. §. Gyula vezér Szt. István ellen	51.

HARMADIK KORSZAK.**AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK ÉS HERCZEGEK.**

19. §. Tájékozás	55.
20. §. Szt. István király	59.
21. §. Péter és Sámuel királyok	64.
22. §. I. Endre, I. Béla királyok	65.
23. §. Salamon, I. Gejza, Szt. László királyok	70.
24. §. A kereszt-hadak kezdete	78.
25. §. Kálmán, II. István, II. Béla királyok	79.

NEGYEDIK KORSZAK.**A SZÁSZOK BEJÖVETELETŐL.**

26. §. A szászok bejövetele	85.
27. §. II. Gejza, III. István, H. László, IV. István királyok	89.
28. §. III. Béla király	92.
29. §. Imre, III. László király	96.
30. §. II. Endre király	97.
31. §. Az oláhok és kenézségek	114.

ÖTÖDIK KORSZAK.**A TATÁRDULÁSOK KEZDETE.**

32. §. Jellemzés	116.
33. §. IV. Béla király	119.

HATODIK KORSZAK.**AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK ÉS VAJDÁK.**

34. §. A vajdai hatalom	130.
35. §. V. István király	137.
36. §. IV. vagy Kún László király	138.
37. §. III. Endre király	146.

HETEDIK KORSZAK.**ÁTMENTI KÜZDELMEK.**

38. §. Új irány	152.
39. §. Venczel, Ottó, Robert Károly királyok, s velök szemben Erdély vajdája	153.
40. §. Visszatekintés	161.
A bévezetés tartalma	167.
E kötet tárgymutatója	169.

TÖRTÉNETIRÁSUNK IRODALMA

Divatossá lett az újabb korban a történeti kútfőkről könyveket írni. Franciaország egyik nagy történésze nemzete történetíróit így ismertette meg. Palacki, Csehország történelme megírója, mielőtt nehéz nagy munkájához fogott volna, a cseh történeti kútfők felett, kritikai szemlét egy egész könyvben állítá össze, minek azon eredménye lőn, hogy munkája megírását nemzete védelme alatt folytathatá, minek ismét azon szerencsés eredménye lőn, hogy a nemzet által lelkesített történész nemzetét megdicsőíté. . . A magyar nemzet történészei szintén megérdemelnének egy tüzetes ismertetést, míg Erdélyről, mint az anyahon kiegészítő részéről, külön adni háládatlan gondolat volna.

A mit én hozok, az nem tüzetes szemle, nem íróink életrata, még csak kútfőink teljes lajstroma sem: hanem inkább csak a hála adója hazánkfiain azon örköztiszteletre méltó koszorujának, kik mint egykorú írók, vagy későbbi buvárok, e nehéz munka összeállítására nekem, s tisztázására az utókornak annyi nemes szolgálatot tettek hazájok iránt.

Töredékes a mit hozok, mert történet íróink s buváraink száma egész sereg, kútfőink halmaza egész könyvtár. S csak czímeik teljes felsorolása lapokat töltene ¹⁾.

¹⁾ Történetírásaink lajstromát összeállítva lássd: Schmeizel, Principatus Transilvaniae című kézirati munkájában; (Teleki könyvtár. 7—20 l.); Ugyan e könyvtár Collectanea Ungarica cz. gyűjteménye (fol. 1028 sz.) elején; e könyvtár Cathalogusa 86—94. l. Magyar nyelvemelő Társaság munkái. Szeged 1706 l. 191—204 l. Haner, Das königliche Siebenbürgen. Erlangen 1763 6—13 l. Különösen Benkő József összeállítását, mit előbb a Hon és Külföld 1842, 40. száma, később az Új Magyar Múzeum 1853 V. füzeté közölt sat. sat.

L e g r é g i b b k ú t f ő i n k .

Hazánk őskora, mint minden nemzeté, homályban borong. A XII. századig, benn élt történést még nem ismerünk. Mit a legrégibb időkről tudunk, azt idegen hatalmakkali érintkezéseinknek köszönhetjük. Hellás írói, mint Herodot, csak érintenek; a rómaiak, mint Dio Cassius, már emlitenek; a byzántsiak, mint Constantinus P. (949 tájt) már kútfolk a magyarok első századaira. Mignem az utolsókka csak nem egy időben, megszólal első ismeretes történészünk:

Anonymus, vagyis Béla király névtelen jegyzője, ki a magyarok bejöveteleit s vezéreink korát írta le, a XII. században. Ős mondáink s hagyományaink e megbecsülhetlen kis gyűjteménye eredeti példányban századokon át lappangott pergamentre irtan a bécsi cs. kir. könyvtárban, miből legelőbb a nagy kútő-buvár, Schwandtner adta ki 1746-ban, ily czím alatt: *Anonymus Belae Regis Notarii Historia Hungarica de Septem primis Ducibus Hungariae. Azota több kiadást nyert, sőt magyarra fordítva is megjelent* ¹⁾. Utána jő:

Kézai Simon a XIII. század végén, IV. László király alatt. Ez is egyházi személy; krónikáját a húnoknál kezdi, s az említett király, 278-ban történt csatájánál végzi; azonban ismeretlen kezektől I. Lajos király koronázásáig (1342) van lehozva. Mind a mellett, hogy Erdélylyel még kevesebbet foglalkoztat, mint előde, mind a mellett, hogy néhány iven nagy századokon szárnyal keresztül, érdeme végtelen. Ezt még hosszabbban lepte a könyvtárak pora, legelőször Horányi Elek derék történetbuvárunk hozá napfényre, ily czím alatt: *M. Simonis de Keza Presbyteri Hungari Scriptoris seculi XIII. Chronicon Hungarorum etc.* (1781) Utána:

János, küküllői esperes s fejevári prépost, képviseli a XIV. századot. Mint I. Lajos király († 1382) titoknoka, szerencsés helyzetben volt. A mit írt, Thuróczi saját munkájába vette fel; külön munkát nem képez; de azért elő-

¹⁾ Irójának Péter püspököt gondolják, II. Béla király halála után. L. felőle tüzetes nyomozódásokat Tud. gyűjt. 1824 VI. 83 l. 1832 IX. 48. l. X. 64. sat. l.

adása, mely elődeinél jóval tisztább, sok érdemet szerzett neki ¹⁾.

Thuróczi János, ki 1460-ban fisc. ügyvéd, 1484-ben ítélőmester Magyarhonban ²⁾, előadásának már terjedelmesebb alakot ad. Történelme egy részét, mi 1342-ig terjed, a felebb említett János, küüllői esperes dolgozata képezi. Az egész a magyarok őskorától kezdődik, s Turóczi azt 1464-ig hozta le. Kissé regés, de azért legvilágosabb s legbecsesebb kútfontok egyike. Több kiadást ért, a legelső 1485-ben; most leginkább Schwandner gyűjteményében ismeretes ³⁾. Czime *Chronica Hungarorum*, stb.

Bonfinius Antal a régi kor legterjedelmesebb törté-
nész. I. Mátyás király fényes udvarában élt s az említett kút-
fők nyomán, előadásának már más alakot kíván adni, mi azon-
ban őt gyakran szónoklatra vezeti. A legrégibb időktől kez-
dődik, s Ulászló király uralkodásáig, 1495-ig jön le. Erdély
történetére legtöbbet jegyzett fel. Hét kiadást ért, a legelső
1543-ban. Czime: *Ant. Bonfinii Historia Pannonica, sive Hun-
garicarum Rerum Decades IV. et Dimidia. sat.* ⁴⁾. Bonfint Heltai
Gáspár magyarra fordította, bővítette s Magyarok krónikája cím
alatt az eredetivel csaknem egy időben kiadta Kolozsvárt.

Megemlítvén a föbbieket, ismételni kívánom, hogy ki-
sebb krónikásainkat öntudatosan mellőztem, ők is mellőzték Er-
délyt. Csaknem kivételkép jelenik meg Rogerius, nagyvá-
radi kanonok, ki *Carmen Miserabile* című munkácskájában le-
írván a IV. Béla király alatti (1241—3) mongoltatár dulást,
Erdély akkori helyzetére némely megjegyzéseket tett.

Két nevezetes történetbuvár iránt tartozik az ősidő örök
méltánnyal: e két derék tudós Katona István és Fejér György.

¹⁾ Könyvtárát az esztergomi főegyháznak vég hagyományozta volt. M. Sajtó 1856. 82. sz.

²⁾ L. *Memoria Episc. Transilv.* II. III. I.

³⁾ Minthogy Erdélyben is vannak Thurócziak, megkívánom jegyezni, hogy Thuróczi magyarhoni volt, s családja 1537-ben halt ki, Thuróczmegyében Tud gyűjt. 1822.

⁴⁾ Thuróczi kiadásáról l. Toldi Fer. értekezését. Uj m. Muzeum 1851. IX. f. 386. l.

⁵⁾ L. gr. Kemény J. értekezését Bonfini életéről s munkáiról. Uj m. Muzeum 1854 mart. apr. füz.

Katona István (szül. 1732. † 1811) előbb jésuita, budai tanár, később kalocsai kanonok, *Historia Critica Hungariae* című 24 kötetes munkájában, (1783—811) nem történetet ír roppant történet tudományával, hanem azon háládatlannak mondható fáradsígot vette magának, hogy a történészek hibás adatait oklevelekkel igazította helyre. Egyébaránt oly előítéletes ember, ki Szt. Erzsébetről, II. Endre leányáról, a holtak támasztását hiszi, s másokkal is el akarja hitetni, (Tom V. 502—725. l.); ki Bethlen Farkas adatait azért hozza kétség alá, mert unitárius volt (L. 1527 évhez 64 l.): ily férfi a legjobb történetbuvár lehetett, de történelmet írni, nem volt hivatva.

Fejér György (szül. 1766. † 1851) prepost, s 20 évig a pesti egyetem könyvtárnoka, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (1829—44) című, csak a mellékleteken kívül is 40 nagy kötetre terjedő gyűjteményével, akkora szolgálatot tett történetünk mezején, mekkorát senki; oly munkát hozott napfényre, mely nélkül történetünkhez szólni többé nem lehet ¹⁾.

Hogy ezen korszakban a történészek többire papok, s hogy mind latinul irtak: tán felesleges is említenem.

Erdélynek, fájdalom, külön sem *Critica Históriája*, sem *Codex diplomaticusa* nincs. Schuller Károly Umrissé és *Kritische Studien* című munkája akart volna olyszerű lenni, mint a Katonáé, de hogy mi lett, alább vissza fogunk térni. Erdély *Codex diplomaticusát* a szebeni Honbuvárlati Társulat régóta gyűjteményi, hosszasan tervezgeté, s remélni lehet, hogy a bécsi Tud. *Academia Fontes Rerum Austriacarum* című gyűjteményében, tán épp e sorokkal egyidőben látandó napvilágot; mi ha a XI. századból kétséges okmányokat hozna, a XII. században már elég bő, míg a későbbi századok sok világot ígérnek.

¹⁾ L. Életrajzát s 200 darab munkája lajstromát Új m. Muzéum 1853 VI. VII. füz.

A nemzeti fejdelmek kora kútfejei.

Oly terjedelmes térre jutottunk, hogy gondot ad, hogyan lehessen rövidben mindenről emlékezni. Történészeink, krónikásaink pusztá lajstroma, lapokat töltene, tűzetes tárgyalásuk egész kötetünket igénybe vette volna. S miután annyit irtak róluk, nem is került volna nagy fáradságba ¹⁾).

A mohácsi vész után (1526) Erdély Magyarhontól külön fejdelemségét kezd képezni, külön álló történetet nyit magának, külön történetírókat kap, kik egyelőre latinul írnak, de később anyanyelvünket teszik a történet tolmácsává, milyenek: Borsos Sebestyén, Mikó Ferencz, Szalárdi János; Enyedi Pál, Kemény János, Rozsnyai Dávid, Cserei Mihály, Bethlen Miklós; míg a mellettök megjelenők még mind tartják a latin nyelvet. Sőt a harmadik nyelv, a német is fellép, s Miles Mátyás mellett egy sereg német krónikás igényli figyelmünket.

Ezen kor írói előszámlálásában nem gondolok helyesebb rendet, s a történethúvára hasznosabbat, mintha azon rendet vesszük fel, a mely renddel a történetírás mezején szavukat felemelték.

1490.

Ez évtől, mint Mátyás király halálának, s a magyar birodalom hanyatlani indulásának esztendejétől többen kezdék előadásukat. Ilyenek:

Istvánfi Miklós (szül. 1538 † 1615). Írását itt kezdi, s 1605-ig bozza le; vén korában irhatá, hosszas szolgálatai

¹⁾ A mennyire eszünkbe jut, megemlítjük a helyeket, honnan e kor-
szak íróira meríteni lehet. Ilyenek: Siebenb. Quartalschrift VII. 347. M. nyelv-
mívelő Társ. I. 222. I. Bethlen Farkas Hist. V. kötet előbeszéde, Benkőthöl.
Ugyan csak Benkőthöl, Új magy. Muzeum 1853 V. füz. mi azelőtt már a Hon
és Külföldben is megjelent volt. Ennek kiegészítésére I. Új m. Muzeum 1854
V. 1855. III. VI. VII. füz. Schuller, a XVI sz. kútfejről Archiv I. 1. A bécsi
ndv. könyvtárban lévőkről Archiv II. 3 füz. Értekezéseket, gr. Kemény és
Kovács Erd. Tört. Társ. és gr. Mikóthöl Erd. Tört. Adatok előbeszédét. Törté-
netíróelmunk mai állásáról Schuller K. Sitzungs Berichte d. k. Akademie d.
Wissenschaft. 1842 XI. füz. Schuller Frigyes, Literatur Geschichte 55. st I. Erre
Szilágyi Sándor, Csengeri Bodapesti Szemléje. Kovács Istv. muzeumról röp-
vess 35. 28. 1.

után. Mint Erdély függetlensége ellen küzdő ausztriai udvar tanácsosa, s 1581-től Magyarország alnádora természetesen, Erdély történetét egészen ellenkező szempontból fogja fel, vagy mint gyanítják, a jesuiták tettek irásán változtatást ¹⁾. Latinul irt. Első kiadása Kölnben jelent meg, 1622-ben. Ketteler őt 1718 tájáig folytatá, mi 1724-ben meg is jelent.

Somogyi Ambrus (Ambrosius Simigianus) a második: Belső-Szolnokmegye jegyzője volt, munkájának czime: „Historia Rerum Ungaricarum et Transilvanicarum ab anno 1490 usque annum 1606.” Kimeriti tartalmát. Mint mondja, Sambucus († 1584) Rudolf császár udvari historikusa, s az 1483—1552 közt élt (olasz) Jovius után irta története elejét. Irtá pedig 1602-ben, mint a Básta féle zavarokban a császáriak elől Beszterczére menekült. A miknek tanuja volt, azokat világosan adja ²⁾.

Borsos Sebestyén († 1584) a harmadik ki krónikáját 1490-n kezdi. Irtá 1562-ben, Marosvásárhelyt. Mind belértéke, mind terjedelme csekély, de minthogy Nagy Szabó Ferenczben folytatója akadt, övék azon dicsőség, hogy Erdélyről krónikát ők kezdetek magyar nyelven írni. Szabó 1658-ig hozta le. Legelőször nyomatta gr. Mikó Imre Erdélyi Történelmi Adatok című gyűjteménye I. kötetében 1—168. lap.

Brutus Mihály († 1594 t.) volna a negyedik, kit 1573-ban Báthori István fejd. történésznek hozott volt Erdélybe, de Báthori halálával a bécsi udvar történetírója lett. Feladatát nem teljesítheté, mert csakis 1552-ig hozta le előadását, s az is kéziratban maradván, elcsönkult ³⁾.

1501.

Mint a végzetes század kezdete s kiindulási pontja egy történészünknek, és ez

Miles Mátyás († 1686) szebeni tanácsos, ki „Siebenbürgischer Würg-Engel“ czimmel, német nyelven egy kö-

¹⁾ Hitelessége ellen többen felszólaltak már. L. Tud. gyűjtemény 1829. X. 4. 6—7. l. 1831. III. 41. l.

²⁾ Életéhez l. Eder kiadása előbeszédét.

³⁾ Brutus életét l. Tudományos gyűjtemény 1821 VII. füzet. Eder Schœsaeushoz 272. l. Wolf Berth. V. 4. l. Nemz. Társ. 1840 II. 21. sz.

tetben egy századot irt le 1501—1600-ig. Több, merőben csak általa feljegyzett adatot hoz, melyek közül főleg azok, mik korához közelebb esnek, becsesek ¹⁾. Még életében kinyomatá Szebenben, 1670-ben.

1526.

Mohács e véres napját ismét három történészünk vette sarkkövül. Az első

Szamosközi István, a fejevári káptalan levélkérésője, Bocskai István fejd. történésze. Fájdalom, e ritka küszölettel s latinsággal irt munka nagy része elveszett. De ha igaz, mit sokan gyanítanak, hogy Bethlen Farkas Szamosközit felhasználta, úgy hazájának tett fáradozása még is reánk maradt. Címe volt: Steph. Szamosközi Rerum Hungaricarum Pentades VII. Bocskai végrendeletében kinyomatására pénzt hagyott, még se nyomatott ki. Minden esetre ő Erdély önálló történetének alapítója ²⁾.

Bethlen Farkasnak († 1679) I. Apaffi M. fejd. oly korán elhalt cancellárának jutott a szerencse, hogy Erdély történetírói közt az első helyen említették. A mohácsi vésztől 1609-ig hozható le nagyszerű művét, mely hat kötetre megy. Előadása oly könnyű és ildomos, hogyha történetünket haláláig folytatja, büszkéek lehettünk volna a nemz. fejdelmek történetére. Legelőbb testvére Elek kezdé nyomatni 1687-ben, később Szebenben látott napvilágot 1780—93-ban ³⁾.

Szalárdi János (szül. Szalárdon 1601. † 1666) I. Rákóczi György titoknoka, később a kolosmonostori káptalan levéltárnoka a harmadik, ki Mohácsnál kezdi meg. A harmadik itt is magyar nyelven irt. Címe: Siralmas magyar krónikának VIII. könyvei, melyeket a következő posteritásnak megirt Szalárdi János 1662-ben.. mint a mely évig kiterjed. Szel-

¹⁾ L. Eder. Felmerhez 167. l.

²⁾ L. Benkőrt róla, Wolf de Bethlen Tom. V. előbeszédében 10—17. l.

³⁾ Soter György, Felmer Márton e munkát Grondzki Sámuel és Vengierski lengyel menekülteknek tulajdonítják, azon okból, hogy hivatalok mellett, keveset élt férfi ennyit nem írhatott. De Bethlen F. előbeszédében száraz irmodorát kevés iskoláztatásával menti, hogy Grondzki segéde volt, arra okot ad hinnünk az, hogy tőle e munkának kivonatát bírjuk, kéziratban mely 1663-ig terjed. (Teleki Theka 1468. sz.)

lemét vége jellemzi, hol szól: Feltámad még egyszer setétségből a mi világosságunk... és támaszt még az ur isten magunk közül, a kik romlás építőinek fognak neveztetni... A terjedelmes mű egész korunkig kéziratban hevert. Eredetije gr. Kemény József gyűjteményében, csak 1855-ben jelent meg a Nemzeti Könyvtárban Pesten ¹⁾.

1541.

Zápolya János király halálától, s Erdély tökéletes különválása kezdetétől két kútfontk indul ki. Egyike

Forgács Ferencz, váradi püspök († 1576), melynek ugyan csak címét hordá, minthogy püspökségét Erdély birta, ő pedig az udvarral tartott. Végre ott megharagudt s Erdélybe jött, s itt fejd. cancellár lett. Leirta János Zsigmond korát, (1541—71) katolikus papi éles tollal. Hosszason maradt kéziratban, mignem Kassán 1784-ben megjelent, melyet egy 1805-ben eszközölt kiadás is követett.

Schesaeus Keresztély, lutheránus pap († 1585) éppen azon kort írta le, melyet Forgács. Mind kettő latinul írt, még pedig Sch. versekben. Czime „Ruinae Pannonicae,” melyet legelőször maga adott ki, 1571-ben.

Másodszor Éder Jós. Károly adá ki Szebenben, 1797-ben, oly jegyzetekkel, melyek a szöveg folyékony de minden költői emelkedetség nélküli becsét megkétszerezik ²⁾.

1576.

Báthori István lengyel királyságba lépte évétől:

Kemény János fejdelem (szül. 1607. † 1662) kezdi életirátát, de csak is 1648-ig hozza le, I. Rákoczi Gy. fejd. haláláig. Magyarul ír, de minthogy tatárabságában írja, csak is viszszaemlékezések. Sokáig hevert kéziratban, mignem Rummy Károly „Monumenta Hungarica” című gyűjteménye II. és III. kötetében kiadta, 1816-ban. Méltóbb kiadását 1856-ban Szalai László eszközölte Pesten, a gr. Kemény Sámuel által birt eredeti kéziratból.

¹⁾ L. gr. Kemény József adatait Szalárdi életéhez. Új magy. Múzeum 1855. V. f. 233—250. l.

²⁾ L. Eder Előbeszédét.

1594.

A török és német párt nyílt küzdelme kezdete is epochát képez egy pár történésznél. Mikó Ferencz (szül. 1584. † 1635) Bethlen Gábor fejd. kedves embere, főkomornyikja, s Bradenburgi Katalin kincstárnoka is meg akarta írni saját korát, mit Báthori Zsigmond terrorismusával kezdett ¹⁾. Ugy látszik ő sem hajthatá végre feltett szándékát, mert csak is 1612-ig folytatá. Eredetileg czime: Erdélyországnak siralmas változásai, melyeket leirt hidvégi Mikó Ferencz. Ezt Benkő J. azon példányból, melyet Mikó Bethlen Gábor fejd. számára íratott le, lemásolván, többekkel ki akarta adni; de csak is Szilágyi Ferencz által kiadott Klió III. kötetében 1836-ban kezdé napvilágot látni, de itt is megszakadt, minthogy a Klió folyamával ennek folytatása is megállá, s csak is 1607-ig jött ki.

Böjti Gáspár, 1624 körül, tizenkét könyvben kezdetre megírni Bethlen Gábor fejd. korát, sok készüllettel, latinul. Ebből azonban csak is három könyv jelent meg, mely éppen azon kort foglalja magába, melyet előde is leirt. Ezt Engel János Keresztély Monumenta Ungarica czimű gyűjteményében adá ki, 1809-ben, 236—444. l.

Fájdalom épen legnagyobb fejdelmünk, Bethlen Gábor felléptével hallgatnak el történetiróink, míg a mult században rendszeren hét s János Zs. alatt kilencz kútfőnk van: Bethlen G. s I. Rákóczi oly nevezetes korára csak is három (Nagy-Szabó, Szalárdi és Kemény János). Bethlen Gábor korára nézve azonban Pray György sokat segített, kiadván azon kor leveleit, ily czim alatt: Gab. Bethl. Principatus Transilvaniae Coaevis Documentis Illustratus. Pest 1816.

1629.

Ez év Bethlen Gábor fejd. halála éve. Bethlen János, cancellár (szül. 1613 † 1678), vette egyik kiindulásul Bethlen Gábor halála évét. Mit sajtó útján birunk, 1663-ig terjed, mint a mit Szebenben azon évben ki is adott volt. Több kiadást ért. Tröster németre fordítva adta ki 1666-ban. Kemény

¹⁾ Életréhez I. gr. Kemény Józseftől Uj magy. Múzeum 1854 I. füzet 50—61. l.

török párti ember. A Rákócziak ellen szenvedélyesen tulszioru. Utolsó deák egykoru írónk, utolsó egyszersmind mint történetíró, mert a kor olyllyá változott, hogy utána csak emlékirók jelennek meg. Ezek egyike:

Cserei Mihály, (szül. 1667. † 1756) leggeniálisabb előadásu magyar írónk. Emlékirata Apaffi fejdelemségével, 1661-ben nyílik meg, s a Rákóczi forradalom végével, 1711-ben végződik. Mint Rákóczi előli menekült kezdte írni 1709-ben, Brassóban. Minden pártoskodása mellett, székelv egyenes-szivűségre annyira megnyerte olvasóit, hogy már Benkő idejéig, mint írja, legalább háromszáz másolatban keringett. Mignem először az, „Ujabb nemzeti könyvtár“ füzetek közt, Pesten 1852-ben, kevés kihagyásokkal csak ugyan megjelent. Cserei ezenkívül még jegyzeteket hagyott hátra, mit majdnem haláláig folytatott; ma is kézirat, s az unitáriusok főtanodája könyvtárában őriztetik ¹⁾.

Gr. Bethlen Miklóst, a cancellart kell még megemlitenünk, ki magáról s koráról egy hasonló vaskos kötetet hagyott fenn. A mű 1642-nél kezdődik ugyan, de a hazai történetekre csak is a IV. résznél, 1673-tól, kezd érdekessé lenni. 1710-ig hozta le, ausztriai rabságában. E korig csak kéziratban birtuk, a kiadás érdeme Szalay Lászlóé, ki az első kötetet Pesten 1858-ban kiadta.

Az emlékiratok e kori cyclusát Tököli Imre három és Rákóczi Ferencz hat kötetes emlékirata fejezi be, franczia nyelven.

Kisebb krónikásaink szintén figyelmet érdemelnek. Mint

Rozsnyai Dávid, I. Apaffi portai tolmácsa († 1718). A portáról 1669-ben jön haza, hol török kéziratok nyomán egy nem nagy, de becses iratot szerkesztett össze, mi még kéziratban hever ²⁾; ilyen:

Gr. Kálnoki Sámuel, udv. cancellár († 1706), ki Pethő Gergely krónikáját folytatólag, 1626-tól 1702-ig, sok

¹⁾ L. e jegyzőkönyv ismertetését. Uj m. Muzeum 1853 I. 46. I.

²⁾ Felső M.-or. Minerva. 1825 60 I.

apró érdekes jegyzetet hoz Erdélyre, r. kath. szellemben. Spangar jesuita folytatásával 1734-ben, Kassán, jelent meg.

Ilyeneknek oly bőviben vagyunk, hogy egész lajstromot lehetne rólok összeállítani, mint többen kísértették is ¹⁾.

K ú t f ő i n k k i a d ó i s k i a d á s a i.

Ennyi kiadatlan, vagy ritkává vált kútfőt látva, már a mult század végén többen azon gondolatra jöttek, hogy azok kiadását minden áron létesítsék.

Legelső volt ezek között Erdély ismertetésének megkezdője, Benkő József. Hangyaszorgalommal járta be a hont s másolta össze a még fennlévő magyar kéziratokat, s azokat 1782-ben, Erdélyi Historiái Szekrény czim alatt kiadni szándékozott. Szép tervét életbe léptetni nem bírta ugyan, mégis a számos másolatok fennhagyása mellett, azon érdeme is van, hogy kútfőinkről egy lajstromot, illetőleg értekezést hagyott hátra, mely előbb kéziratban, napjainkban pedig már nyomtatásban a legjobb utmutatóul szolgál ²⁾.

Mi Benkőnek nem sikerült, azt pár tized mulva egy e végre alakult társulat, kezdé foganasítani, mely gr. Bánfi György akkori főkörmányzó pártfogása alatt kéziratok s ritkult könyvek kiadását tűzvény egyik céljául, szerencsésebb volt, s a kiadást megkezdheté. Azonban e társulatnak azon hibája volt, hogy Benkőt megnyerni, s a magyar kútfők kiadását megkezdni, vagy nem akará vagy nem tudá: s így Eder József Károly kezelése mellett, *Scriptores Rerum Transilvanicarum* czim alatt kezdtek hozzá. Első volt a már ritkává vált Schesaeus Keresztély *Ruinae Pannonicae* czimű latinversezete, mit felebb említettem; mely után Simigianus (Somogyi Ambrus) *Historiája* jött, 1800-ban, mely azonban az akkori háborus idők, s különösen Eder szemfájása, s bekövetkezett halála által az első kötetnél megállott.

Benkő után a magyar kútfők kiadását Kerekes Ábel,

¹⁾ Lásd őket Uj magy. Muzeum 1854 V. füz. 404. l. 1855. III f. 186 l.

²⁾ Megjelent először Hon és Külföld 2842 42. sz. később Uj magyar Muzeum 1853 V. füz.

szászvárosi tanár kívánta volna megkísérteni, 1814-ben. *Históriai Darabok és Apróságok* címet szánt vala gyűjteményének, melyből két kötetet rendezett volt, azonban kiadót hamar nem kapván, kora halála tervét is sirjába vitte.

Erdélyben Kerekes után gr. Bethlen Imre (II. Rákóczi György írója) próbált szerencsét. 1828-ban *Magyar Klió* című, hónaponként megjelenő füzeteket akart közre bocsátani; felszólítását is szétküldé: de szándéka, miként két elődeé, csak ohajtás maradt ¹⁾.

E közben Pesten Romy Károly Gy. szerencsésebben lép fel. *Monumenta Hungarica* cím alatt köteteket indít meg, melyek II. és III-a, 1816-ban, Kemény János Authobiographiáját meghozá.

Hátra van még az utolsó meghiúsult vállalat. Benigni és Neugeboren, 1830-ban, újra társulatra kívánták volna fektetni a nemes czélt, felszólítást bocsátottak közre, melyben 50 tagot kerestek 18 pftjával; alkalmasint nem kaptak, s az ők tervük is füstbement.

A fennemlített latin kútfők lehető folytatása végett, Hochmeister szebeni könyvtáros, kinél a két első kötet megjelent, 1839-ben egy előfizetési ívet bocsátott közre ²⁾, melyben tudtul adja, hogy a csaknem negyven év előtt félbeszakadt latin kútfők kiadását Benigni József vezetése mellett, folytatni kívánja. E felszólítás következménye lőn Somogyi munkájának II. kötete.

Ennyi bukott vállalkozás után történészeink még sem tágitottak. Szilágyi Ferencz, akkor kolozsvári tanár, 1832-ban *Klió* cím alatt évenként megjelenő kötetes folyóiratot kezdett meg, mely az akkor szabad tollú s szép nyelvé irónak akkora népszerűséget szerzett, hogy első kötetét kétszer nyomtatá. Saját dolgozatai mellett, melyek inkább idegen tárgyak, Erdély történetére is ki akart terjedni. Így hozta egyéb apróságok mellett, a Mikó Ferencz, Brandenburgi Katalin fejdelem kincstárnoka *Históriája* egy részét; mely azonban a három kötetre terjedt vállalattal együtt annyiban maradt.

¹⁾ L. Új magy. Muzeum 1855. VII. füz. 415—25. l.

²⁾ Lit. Anzeiger M. Ed. v. Hochmeister Buchhandlung Nro. 14.

A bekövetkezett hallgatást Erdély legderekabb két történetbuvára, gr. Kemény József és nagyajtai Kovács István szakíták meg, kik 1837-ben Erdélyország Története i Tára czim alatt gyűjteményt indítottak meg, mely a kútföket velős bevezetésekkel, s felvilágosító oklevelek kíséretében kezdé hozni. Az elválásnál, 1540-nél, kezdik nyomozódásaikat, mely akkorá sensatiot okozott, hogy a Tudós Társaság e gyűjteményt 200 aranyos nagyjutalmára méltatá. Fájdalommal kell azonban említenünk, hogy a sokat ígérő vállalat a II. kötetel megszűnt; s csak hírből tudjuk, hogy Kovács István a rendezett III. kötetet még mind sajtó alá kívánja hozni ¹⁾.

A kiadott két kötet, mintegy hatvan darab oklevél és törvényczikk mellett, melyek 1540 és 1613 év közt mozognak, hozta a Mindszenti Gábor naplóját, II. János Szulejmánhozi menetelét, állítólag Bánfi Gergelytől, Gálfi János önéletíratát, Bors János krónikáját, Borsos Tamás életíratát, s török portára járását; mindezeket érdekes adatok végzik be az Báthori Gábor végpercei s Bethlen Gábor trónralépéséhez.

Gr. Kemény József ez alatt gazdag könyvtára német kútfőit is sajtó alá rendezé, s 1839 és 40-ben Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens czim alatt, Kolozsvártt, két vaskos kötetet nyomatott, melyekben tizennégy kisebb nagyobb darab van, s az 1520—1703 év közti időszakra sok becses adatot tartalmaznak.

Ítt egyidőre ujra szélsend állott be, melyre a forradalom által felélesztett történelmi nyomozás mozgalma következett. A beállt némaságot e téren Toldi Ferencz, a magyar Tudós Társaság fáradhatlan titoknoka szakítá meg a Nemzeti Könyvtár újabb folytatásával. Legelső volt, mivel Erdélyt kollemesen lepte meg, Cserei Mihály kéziratban annyira elterjedt Históriája, mely 1852-ben Pesten látott legelőbb napvilágot, még pedig igen csekély kihagyásokkal. Második volt utána Erdély részéről, másik igen nagyra becsült egykorunk, Szalárdi Siralmas krónikája.

¹⁾ L. Walter bírálatát s az ellenbírálatot. Nemzeti. Társalk. 1838 I. 23—25. sat. sz.

Hogy Erdély is megtegye, mit lehet, a félbe szakadt több erdélyi vállalat folytatására egy uj s a többieknél áldozat készebb s áldozat képesebb vállalkozó jelenik meg, gr. Mikó Imre, Erdély nyugalmazott kincstárnoka, az Erdélyi orsz. muzeum megalapítója, ki magát a politikai térről visszavonva, a muzsáknak áldozik. Erdélyi Történelmi Adatok czim alatt gyűjteményt indított meg, mely egykoru krónikásaink nagyobb munkái, s minden kötetben oklevelek mellett, apróbb dolgozatokat is hoz. Az első kötet 1855-ben jelent meg Kolozsvárt: Borsos Sebestyén krónikája, Nagy Szabó Ferencz memoráléja, Enyedi Pál énektöredéke, Toldalagi Mihály emlékirata mellett, 1545—1627 közt hoz okmányokat ¹⁾. A II. kötetet (Kolozsv. 1856) nagy részt Borsos Tamás konstantinápolyi követsége foglalja el; a többi részt néhány Athname, törvényczikk és okirat 1556—1621 között. A III. kötet (Kolozsv. 1858) főrészét hasonlóan a másodikhoz, egy krónika foglalja el, Sepsí Laczko Máté, Lorándfi Zsuzs. őszinte tollu udv. papja krónikája, 1521—1624-ből, mely azonban inkább az újabb kort tárgyalja; melyhez függetlenül néhány székeleyadat, törvényczikk és okmány járult, 1546—1622 közti időkből.

A magyar Tudós Társaság is előlépett, s 1856-ban Történelmi bizottmányt alakított, mely Magyar Történelmi Tár czim alatt köteteket indított meg, melyek száma rövid pár év alatt már ötre szaporodott. Céljához képest, nem annyiban kútfőket hoz, mit egybeállított dolgozatokat, mégis nyerte általuk Erdély az I. kötetben gr. Rhédei László naplóját, s az igen érdekes Martinuzzianákat: a III. kötetben Grittiről s Mihály vajdáról kaptunk adatokat; a IV. ben Bethlen Gáborhoz' némely okleveleket.

Három vállalat örvendeztetí már Erdély történetbuvárát, mire egy negyedik is életbe lépett, mit Szalai László történészünk alapít, s 1857-ben Kemény János Authogiographiaja hibás, s fogyó félben levő kiadását ujítja meg, a gr. Kemény Sámuel ur által közlött eredeti után. Egy év múlva gr. Bethlen Miklós Önéletirátát kezdé meg, első kötetje

¹⁾ L. Ismertetését Pesti Napló 1856. jan. 24. sz. Transilvania 1856 4. sz.

közrehocsátásával, mely annnyival becsesebb, hogy most lát először napvilágot.

Igy, ennyi bajjal juta Erdély kútfői birtokához. Ennyit adtak már ki, s mégis annyi van, hogy a most folyamatban levő négy vállalat, a Toldié, gr. Mikóé, a m. Tudós Társaságé és Szalaié, időről időre újabb meg újabb érdekesnél érdekesebb egykoruakkal lephetik meg a sovár közönséget: mit adja az ég, hogy sokáig tehessenek is.

A nagyobbyszerű kútfők mellett, méltó figyelmet érdemelnék hazánk némely folyóiratai, melyek bár nem tisztán történelmiek, szinte igen sok és érdekes krónikákat, életiratokat, okleveleket s több ilyenmű dolgozatokat hoztak. Ezek vagy füzetben jelentek meg, vagy mint napi lap-mellékletek láttak napvilágot.

A magyar sajtó ide tartozó füzetei: az Erdélyi Múzeum, Tnd. Gyűjtemény, Felső Magy.-or. Minerva, Kovácsóczi Árpádiája, a magy. Academia Tudománytára s a most folyamban levő Múzeuma, Csengeri Budapesti Szemléje, Török Hazánkja sat.

A német sajtó e részben ritka tevékenységet fejtett ki. Első e mezőn az 1790-ben megindult, s 1801-ben megszűnt Siebenbürger Quartalschrift, melyből hét kötetet birunk, mindenik kötetet négy füzettel. Második ennek megszűntével látszóik életbe lépni, ugyancsak Szebenben: Siebenb. Provincial-Blätter czim alatt, egészen az előbbi mintájára; de amannál sokkal soványabb alakban, s 1805—1824-ig csak is öt kötetet hozott.

Hosszas idő után, Schuller Károly szakítá meg az e téren hallgatást, Archiv f. d. Kenntniss v. Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart czimű füzetes folyóiratával, melyek első füzeté 1840-ben jelent meg Szebenben; mely egy kötet életbe léptetése után, 1843-ban a Honbuvárlati egylet megindulandó Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde czimű folyóiratával egygyé olvadt, s maig is foly.

E közben Brassóban egy más füzetes folyóirat keletkezett, melyet Kurz Antal, gr. Kemény József kedves embere, könyvtárának szabad használója alapított, 1844-ben, Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdig-

keiten Siebenbürgens, melyet gr. Kemény József különösen segélt s folyt egész 1848-ig.

Hogy a bécsi Tud. Academia nagy mérvben megjelenő Archivjai szintén hoztak czikkeket, csak megemlíteni kívánom.

A magyar írók dolgozatait részint a magyarhoni füzetes folyóiratok, részint az erdélyi lapok mellékletei hozták, s ez utolsó téren a magyar sajtó a németet túlhaladja. E lapok: A mintegy husz évet virágzott Nemzeti Társalkodó; a vele egy évben (1848) elhalt, de félannyit se élt Hon és Külföld; a forradalom után a Hétilap szinte sok becsest hozott.

T ö r t é n é s z e i n k.

Mennyit hagytak hátra egykori történetíróink, mennyit fáradtak az egykoruak napfényre hozásában mult és jelen századi történetbuváraink, felmutatók. Most, midőn történejszeinket kellene bemutatnunk, fájdalommal kell megvallanunk, hogy történelmünk mezején terjedelméhez képest kevés a munkás; s legalább Erdélyre nézve, napfényre kerülő adataink halmaza szaporodásával, a feldolgozás nem halad arányban, vagy is a történészek a történetbuvárokkal nem tartanak lépést.

Távol legyen a gondolat, mintha történetbuváraink bokros érdemét akarnók kicsinyelni. Ha Erdélynek akkora történejszei lettek volna, mint történetbuvárai voltak: azóta Erdély klasszikus történelme bár mely országgal párvonaltban állana. S mégis, a hogy most állunk, be kell vallanunk, hogy történetírásunk bölcsőjében van; mert kísérleteink mind e napig csak is a hiányos vázlatok színvonalán állanak.

Mennyire haladtunk, hol állunk jelenleg, nem árt kissé után néznünk.

A történetírást mint mindenütt, nálunk is történetbuvárlat, s apró kísérletek előzték meg. A XVII. század utolsó felében felébredt s a mult század elején még nagyobb lendületet nyert történetbuvárlat, mint Magyarországon Bel, Timon, Kazi által, ugy nálunk is latin nyelven szólalt meg, s keletkeztek az Origo Occasus, Vetus és Nova Dáciák, vagy is mint később keresztelték, Mendáciák, melyek mint úttörő fel-

lépések, sok méltánylatot érdemelnek. Sőt két mult századi író, P. Szegedi és Huszti, minden felekezeteskedésök mellett; hervadhatlan borostyánágot tűztek halántékaik köré. P. Szegeditől többek közt birjuk: *Decreta et Vitae Regum Ungariae, qui Transilvaniam possiderunt* (Kolozsv. 1743); Huszti András pedig, ki reformatus vallását a katholikussal cserélte, a vajdákat megkisérté összeállítani, s munkája közt számos azon korbeli oklevelet gyűjtött egybe, s *Vajvodae seu Ducis Transilv. ex actis publicis et privatis* czim alatt egy maig is becses kéziratot hagyott fenn.

A mult század második felében, a Magyarhoni történetbuvárlat Dezericzki által polyáiból kibontakozván, Pray, Kátona, Cornides virasztása mellett Magyarhon történetirata már rendszeres alakot nyer. Erdély e részben szerencsétlenebb vala. A dicső trias kortársa Benkő József ugyan óriási kutatásokat tett történetünk beomlott aknáiban, sokat irt, sokat hagyott hátra: de *Primae lineae Hist. Transilv.* czimű munkájának megírása, örökre álmai közt maradott. Mert széles ismereteit a történetbuvárlat és államisme közt úgy felforgácsolta, hogy e nemben nem birunk egyebet tőle, mint *Generalis Transilvaniája* ide tartozó kitéréseit, melyeken azonban igen látszik, hogy végső egybehasonlítást és kritikai ráspolyt, meggyengült irójuktól, már nem kaphattak.

Mit ő elhalogatott, Felmer Márton luth. pap csakugyan végre hajtotta. Egy munkát hagyott hátra: *Primae Lineae Historiae Transilv. antiqui, medii et recentioris aevi* czim alatt, melynek kinyomatására Hochmeister 1779-ben felsőbb engedélyt nyert, s azt egy kötetben kinyomatta. Ehez Eder Károly József a becses munkánál becsesebb, s az egy kötetnek elég vastag munkánál még vastagabb *Observationes Criticae et pragmaticae*-ket irt a mohácsi vészig; most ketten egy kötetben kiadva forognak kezeink közt ²⁾. Felmer 1762-ig jő le; s mind a mellett, hogy inkább kézikönyv, méltánylandó beccsel bír. Ugyanezt ismételhetjük Eder *Observatioiról* is,

¹⁾ Pray Supplement ad annal. veter. 101 l.

²⁾ Eder gyűjteménye Pesten a nemz. Muzeumban van letéve. Acta Musati nat. Hung. val I. 90—91. l.

de azon megjegyzéssel, hogy Edert nemzete érdekei s a német eredetű királyok bámulása annyira vitte, hogy fénykorunkat, a XV. századot, s azon kor hőst Mátyás királyt, elhallgatások, s sophisticus idézetek által annyira elferdíté, hogy ellene Kurz Antal, történetbuvárunk 1840-ben füzetet adott ki, *Nachlese sat. czim* alatt, melyben Mátyás királyt védelme alá vette ¹⁾.

A latin nyelvű kísérleteket német nyelvűek követték. E nyelven sokkal több jelent meg; de legnagyobb részét azon félszegség csökkenti, mikép olvasóiknak a szász nemzetet tekintették, s így nem annyiban részrehajlatlan történetet, mint nemzeti pártérdekeket legyező röpiratokat hoztak. A történet egyes helyeit úgy használták fel, miként azt közönségek keresett tetszése kívánta; s nézetökben támogatá az, hogy az egy Ederen kívül, ki magyarul is irt, alig van a szász nemzetnek egy történetbuvára, ki a magyar nyelvet értette, s a magyar kútfőket hasznára fordította volna.

A régiebbek között áll Lebrecht Mihály luth. pap, ki hazánk legrégibb korszakát az özönvíztől kezdve, ily czim alatt irta le: *Geschichte der aborigenen Dacischen Völker in Abend-Unterhaltungen* (Hermannstadt 1781). Miként czime mutatja, esti felolvasásokra volt szánva, s miként a kiadásból kitünik, azt egy családi körben olvasták is. Hogy idézetekkel nem sokat fáradozik, az még menne; de hogy oly tételeit: mikép a getak, dákok, németek voltak, sat. csak oly könnyeden állítja fel, mint Columbus tojását: az munkája hitelét úgy tönkre tette, hogy az ma nem is kerestetik.

Hol Lebrecht végződik, Szt. Istvántól Erdély különválásáig Haner Jeromos luth. püspöktől, *Das königliche Siebenbürgen* (Erlangen. 1763) czim alatt, már becses kötetet bírnunk ²⁾. Kivétel, minden pártszenvédély nélkül, tulhalmozott idézetekkel. Csak a kár, hogy gazdag ismeretét vázlati előadásban hozta.

Hol Haner végzi, Lebrecht ujban felveszi a történet fonalát, s Erdély nemz. fejedelmeit füzetekben ily czim alatt

¹⁾ Hermannstadt bei Mart. Hochmeister 1790—92.

²⁾ Miért Benigni Kurzot keményen megragadja, Schuller, Archiv I. 1.

irta meg 1790-ben: *Die Fürsten v. Siebenbürgen und die Schicksale des Landes unter ihren Regierung*, s két év alatt tizenkét füzetben kiadá ¹⁾. Ennek is az a szerencsétlensége, hogy a hiányos előadás miatt történeteink sorába fel nem vettetett, valamint írója sem számíttatott történészeink sorába.

Mondhatni, az ő nyomdokába lépett, a különben sok ismeretekkel gazdag Benigni József, egykori hadi titkár; s mint ki új kenyerét egészen Szebennek köszönheté, *Unterhaltungen aus der Geschichte Siebenbürgens* czim alatt Szebenben, 1840-ben, Erdély történetét apró füzetekben megindítá, s azt kötetekre menőleg folytató is, mig nem halála (1849) félbeszakasztá, s azon örömet sem érte meg, hogy a nemz. fejdek korába érhessen, saját partjai felé áradózó előadásával. A történeti valóval épp oly kevésbé gondolt, mint példánya, *Lebrecht*; sőt egyetlen idézetnek se látta szükségességét, oly tekintélynek gondolta magát azon közönségnél, melynek mint írá, mulattatására írá füzeit.

Ezen botlásokat helyrehozandó, Schuller K. J. 1840-ben kiadá első kötetét egy munkának, mely írójának babért, közönségének tanulmányt hozott, értjük: *Umrissen und Kritische Studien zur Geschichte v. Siebenbürgen* czimű hecses munkáját, melyet 1851-ben egy második kötet követe, melyek a legrégebbi időknél kezdődve, II. Endre királylyal végződnek; s ha befejeztetnek, mind a mellett, hogy nem organicus egész, a munka egyike lesz e kor legbecsesebb munkáinak. Azonban nem lehet elhallgatni, mikép e hecses munkának is meg van azon hátránya, mi a többinek, t. i. hogy írója a magyar nyelvvel s irodalommal ismeretlen lévén, a magyar dolgokkal nem sokat törődik, s így sok részben hiányos ²⁾.

E közben nem lehet a legnagyobb elismeréssel nem adózunk b. Bedeus József († 1858) tárténetmezei munkásságának, ki még eddig minden szász író között a legelfogulatlanabb

¹⁾ Erlangen. Anno 1763. 4. r.

²⁾ L. Felette gr. Kemény bírálatát. *Magazin für Geschichte Siebenbürgens v. Ant. Kurz. Kronstadt I. B. III. Heft.* hogy magyarul nem tud, s magyar kútföket nem használhata, bevallja *Umrissen* II. 65. l.

szempontból nézte Erdély közös történelmét. Egyéb dolgozata koronája *Históriai Atlasza*, mely *Histor. geneal. geographischer Atlas... des Ungrischen Reiches...* Hermannstadt 1855—51. címmel jelent meg, s táblázataival mellett, rövidben pártszenvetelenül nélküli vázlatokat hozott.

Magyarnyelven, fájdalom, mit sem mutathatunk fel, mint ar.-rákosi Székely Sándor kézi-könyvét (Kolozsv. 1842), melynek legerősebb oldala a kétségbe nem hozható jó szándék.

Az általános történetet tárgyzó dolgozatok mellett, nem szabad érintetlen hagynunk egy sereg német történeti dolgozatot, melyek Erdély egyes nemzetei külön történetét tárgyalják. Ilyet a magyar és székely nem bír. Ez mondhatni a szász nemzet kedvencz mezeje, melyet Schlözer, göttingai tanár 1796-ban kiadott munkájával nyit meg, szánandó ellenszenvvel a magyar iránt ¹⁾.

E tér legújabb jelensége Teutsch G. D. *Geschichte der Siebenb. Sachsen f. d. Volk* (Kronstadt 1852—53) című munkája, mely Schlözer kihágásai mellé, még Eder Observációiból is szemelt, mit egy társ nemzettől, mi magyarok, nem vártunk volna.

Az oláhok is felléptek az újabb időben e térre. Lauriani és Pap Sándortól szintén birják nemzetök történetét, természetesen, amazok modorában.

Viszszagondolva annyi kűtfőre, s a társnemzetek annyi gondosságára, fájlalnunk kell, hogy Erdély történelme magyar nyelven megírását a nálunknál szerencsésebb kor reánk hagyá.

Magyarhon történetét sok tehetséges hazánkfia megírta már, ideje, hogy Magyarhon e keletibb, melegebb, ábrándosabb szivkamarája fejlődését is tüzetes tárgyalás alá vegyük; mert e nélkül Magyarhon s illetőleg a birodalom közös története, főleg a válságos pontokon, sok helyt érthetetlen maradt.

¹⁾ Sieb. *Quartalschrift* VII. 70. I.

ELSŐ KORSZAK.

AZ ŐSIDÓKTÓL A MAGYAROK KIJÖVETELÉIG.

(513 kr. előtt. — 895 kr. után.)

**Ismeretlen idők. A kazarok. Geták vagy dákok. Róma uralma. Gothok. Húnok. Gépidák. Longobárdok. Avarok.
Egy ismeretlen századév.**

1. §.

A z ősidők.

Mint minden birodalom kezdetével, édes hazánkéval is úgy vagyunk, mint a Nilus eredetével, melynek felderítése a tudományos világnak még eddig nem sikerült.

Miként egyes hősök ifjukorát, úgy egyes országok első századait regék, hagyományok költészete virágozza be: melyből a történeti valóságot csak a haladó történetbuvárlat fogja kifejteni. Vannak nekünk is íróink, kik Erdély történetét egy szusszanással Noéhoz, mással éppen Ádám atyánkig viszik fel: de azt hiszem, helyesebben cselekszünk, ha mi őket ez úttal az özönviz s teremtés-kori kaosz ingoványaiba nem követjük. ¹⁾ Igaz ugyan, hogy Erdélyben is mindenfelé látjuk a tengeri maradványokat; csoporto-

¹⁾ Ezek egyike Lebrecht Mihály ev. luth. lelkész ily című munkájában: *Geschichte der Aborigenen Dacischen Völker*. Hermannstadt 1791. 8-o. Másika Cseke József, volt tőkormányszéki titkár († 1836 78 éves korában) ki ily című három kötetes kéziratot hagyott maga után: *Scythia vagy Sethhelye* C. J. által.
Köv. Histor.

san magaslanak az óriás hegyek, mint a földközi tűz domborművei; de azt, hogy víz és tűz mikor adák e honnak e tündérvilági szép alakot? mikor repedeztek meg hegyeink s csapolódtak le folyóink a határszéli hegyeken? mikor szabadult fel hazánk földje a vizek alól? ¹⁾ mikor száradtak fel a mocsárok, s kezdődött a tenyészet? mikor léphetett völgyeinkre az első nyáj? mikor üthették fel az első sátrat, s kezdhették e magas bércei tájt emberek lakni? oly kérdések, melyekre a történetész adatokat alkalmasint soha se nyujthat.

Erdély a határszéli hegyektől ide zárt nagytavak s magas fekvése miatt szomszédainál alkalmasint jóval később lett lakhatóvá. Ha feljártak is a szomszédos pásztorok illatos füveinket lelegeltetni, a polgári élet e tájakon csak igen későre verhetett tanyát. S ha szabad a nomád élet első nyomait keresni, részemről Erdély közepén a Mezőségen, a 60 mérföldnyi szelid hegyvidéken gondolom keresendőnek, mely minden tájainknál kiéltebb, a nélkül, hogy az erdő letarolását a rómaiaknak vagy későbbi emberi nyomnak tulajdoníthatnók, történeti alapokon. ²⁾

2. §.

Scythia. Agatirzek vagy Kazarok.

(513. k. Krisztus előtt.)

Minő nép lakta kezdetben, felelet nélküli kérdés marad. A történet buvárlat fáklyájának legmerészebb lobbanása sem világít felebb, kétezer háromszáz évnél. Sok időnek tetszik, de ha meggondoljuk, hogy Azsia már ekkor tetőpontján állt, Európában Görögország már virágzott, s Rómában (509) már a köztársaság kezdődött, elszomorodva gondolunk a homályban veszett évezredekre.

Ugyanezen időben Erdélytől keletre, Ázsiába benyúlólag egy hatalmas birodalom állt: scythák roppant birodalma, melyhez ősünk is tartoztak, s melyről a magyar, századokon át büszkén sze-

¹⁾ Érdekes vonatkozásokat tesz e tárgyra kanonok Szabó János ily című munkája: A Szentírás és Természet szava, a földnek és emberi nemnek némely főbb változásairól. Kolozsv. 1808.

²⁾ L. a Mezőség leírását: Kövály, Erdély ritkaságai. Kolozsv. 1854. 255. l.

reté magát scythának nevezni. ¹⁾ E birodalomra Dárius Histaspes persa király 513. Krisztus előtt roppant hadserget hozott. Herodot e táborozás leírásában leírja Scythiát és nemzeteit, egy helyt azt mondja: hogy a Maris partján az Agatirzek laknak, egy aranyban gyönyörködő nép. ²⁾ Ennyi a legelső ujjmutatás hazánkra, miből írónk nagy része úgy vélekedik, hogy a Maris az Erdélyhen folyó Maros lenne, s az említett Agatirzek Erdélyben laktak volna, ³⁾ s hogy az agatirz nép nem volna más, mint a magyarral egy, a scytha vagy ural-áltai nyelvcsaládhoz tartozó kazar nemzet. ⁴⁾

Mint jött át Dárius tengeren, Dunán, mind elbeszéli Herodot;

¹⁾ Hogy a magyar scytha eredetű, törvénykönyveink is hirdetik. (Verbőczy Decr. Tripart. P. III. Tit. 4.) Scythia története közről érdekli a magyart. Legterjedelmesebb történésze Herodotosz a görög történetet alapítója (szül. 484 Kriszt. előtt), ki leírván Dárius Histaspes azon hadjáratát, melyet Scythiára hozott, e birodalmat hosszason leírja. (L. Herodoti Halicarnassei Historiar Libri IX. az általom használt példány Francofurt. 1620) Csinos regéket közül a Scythák eredetéről. Leírja a Scythák hiedelmét, hogy birodalmukat Targita három fia hogyan alapítá égből hullt jel ujjmutatása szerint, (Herodot 244). Elmondja, hogy a görögök Herkulestől származtatják, ki Hyläaban jártában három fiat nemz, s ezek legkisebbike Scytha, bátyjai pedig Agatirz és Gelon. (Herodot 246 l.) E regéket említem, mert az előforduló nevek sokan hivatkoznak. Hyläat, mi görögül orődséget jelent, némelyek alaptalanul Erdélynek gondolják. Ily alapon ír á Cseke József, mint tartják jesuita jegyzetek nyomán, Scythiáját.

²⁾ Herodot Libr IV. vagyis 260 l.

³⁾ Herodot e helyét, készüllettel egyedül Schuller Károly szebeni tanár vette tüzetes tárgyalás alá: Erdély Herodot korában című értekezésében (L. Archiw für Kunde Oesterr. Geschichts-Quellen XIV. B. Wien, 1855. 105.l.) Az agatirzek földét Scythián kívül helyezé, holott Herodot ide vonatkozó helyei (Libr. IV.) inkább befoglalni látszanak.

⁴⁾ Schuller érintett értekezése az agatirzeket a kelta nyelv- családhoz számítja. A magyar újabb történetbuvárok, mint Horváth István, (Rajzolatok a magyar nemz. legrégibb történeteiből. Pest, 1825. 73 l.) Fejér György. (A kazarokról Pest, 1851.) Jászay Pál. (A magy. nemz. napjai a legrégibb időktől. 82 l.) s mások az agatirz, akatzir, kazir, turci orientales s más különböző nevek alatt előforduló kazarokat a hun-scytha nyelvcsaládhoz számítják. Kállai Ferencz a kérdés egyik élő buvára, (L. Uj magy. muzeum 1850/1. XCIV. CCXXXIII sat. l.) a magyar akadémiában tartott felolvasásaiban a kazar népről keleti kútfők után nyomosan értekezett). Szerinte e nép már a III században a történet lapjain szerepet játszik; a Kaspi és Feketetenger között, merre most e kozákok laknak, birodalmat alkot, mely a IX században tetőfénycséri s a XII-ben elenyészik. Legutolsó nyilatkozott Wentzel Gusztáv tanár. (Uj magyar Muzeum 1857.

el hogy a getákat a Duna partján megverte; de hogy Erdélyen átvonult volna, világosan nem említi. ¹⁾ Annyit mégis meg kell jegyezni, hogy azon szóhagyomány, mely Erdélyben a Dárius kincsét folyvást keresteti, csak is itt veheti történelmi alapját, csak is ezen Dárius hagyhatott itt kincseket. ²⁾

3. §.

D A C I A.

(330 Kr. előtt — 105 Kr. után.)

A hanyatló Scythia dél-nyugoti szélén új birodalom emelkedik, mely Dácia név alatt lett ismeretes, s mely a két Oláhországot Bukovinát, Erdélyt, s Magyarországból a temesvári bánságot foglalá magába. Lakosai a görög íróknál géták, a rómaiaknál dákok neve alatt jönnek elő; ³⁾ de hogy e birodalom így nevezett apró népcsoportjai, minő nyelvet beszéltek, az ismeretes népcsaládok melyikéhez tartozhattak, mind e napig nyomozás alatt áll. Ugy látszik, hogy érvényre kezd emelkedni azon legegyszerűbb állítás, hogy Scythia néptörzseiből vették eredetöket. ⁴⁾

Miután Erdély Dáciának csak egy részét tette, nem czélom a dákokat illető adatokat összeállítani; pedig szokásaikról, mesés vallásukról, a papi és világi főnökséget királyokban központosított kormányzatukról sok adat merült fel. ⁵⁾ De a mennyiben főv-

¹⁾ Herodot Libr. IV. vagyis 272—79. l.

²⁾ E hagyomány annyira van vive, hogy 1716-ban a főhadi kormány is kerestetésére indult. L. az ide vonatkozó regéket: Kőváry, Történelmi-Regén Kolozsv. 1857. 26—34. l.

³⁾ (Getae Romani daci sunt dicti. Strabo Libr. VII.) Nyelvökből csak néhány szó maradt fenn. (Engel de exp. Traja. 84 l.) Hogy nyelvök sem görög, sem nem római, a Bessarabiában száműzetésben élt Ovid tesz bizonyosságot (Tristium Libr. V. Eleg II. III. VII. Cseke Scythiájában a rom. klasszicuskok ide vonatkozó helyeit összeállította. Egyébaránt pénzöken görög betűket használhattak: ide mutat Sarmiz királyok 1826-ban Tordán feltalált pénze. (L. Hene, Beyträge z. Dacisch. Geschichte. Hermannst. 1806. 16 l. rajza is ott áll.)

⁴⁾ Sieb. Quartalschrift I. B. 286 l. A Dáciát alkotó sok apró ismeretlen nevű népet Ptolomaeus elszámolja. L. Archiv d. Vereins f. Siebenb. Landeskunde I. B. 3 Heft 13 l.). Schmidt, Programm d. Kath. Gymnas. in Hermannstadt. 1857. 4. l.

⁵⁾ E nép beléletére s a dákokra vonatkozó kűtföket összeállítva, pár ezer idézettel támogatva L. Schmidt Wilmos szeceni kath. tanártól, azon Gymnasium 1857-i programjában 3—19. l.

rosukat, Sarmiz-aegethusát Erdély délnyugoli szélére Hátszegvidékén a mai Várhelyre teszik, ¹⁾ hagyományaink felderítése végett, némely részletek megemlítését szükségesnek látom.

A dák nevet Nagy Sándor lépteti fel a történet színpadára, ki 330-ban kr. u Curtius szerint a Balkányon átkél, át a Dunán s partján a dákokat szétveri; s minthogy a legyőzöttek a hegyekre menekültek, lakhelyeiket feldulatja. Királyuk ez időben Sarmiz, ugyan az, kiről a főváros előnevét kaphatta. ²⁾

Dárius és Nagy Sándor után megjött a harmadik hódító is, Lysimakos, egyike Nagy S. azon vezéreinek, kik halála után (323-ban) birodalmát magok közt feloszták, s most Tracia királya. Az új hódítót Dromichät vitéz dák király fogadta. Miként harczolnak (282 Kr. e.), miként fogja el Lysimakost, miként hordoztatja meg birodalmában, megmutatandó, hogy ily szegény néppeli harczolásból mit se nyerhet, s mint válnak el mint barátok, ³⁾ regének megjárja ugyan: de az Erdélyben felmerült több ezerekre ment Lysimakos aranyok ⁴⁾ komolyabb összeköttetésre mutatnak.

Mint veszt Oroles, dák király, (171-ben Kr. e.) a lengyel-

Herodot (Libr. IV.) Strabo (Lihr. VII) beszéli, hogy Zamolxis, ki vallásukat alapítá, azt földalatti barlangokkal hozta kapcsolatba. Némelyek a barlangot, mely Cogeon nevű hegyben volt, a Kis-Küküllő partján fekvő Gogány-Váralján keresik. Helyesen jegyzé meg Gerando (II. 175 l.) hogy ezt nem Erdélyben, hanem a Géták régibb hazájában, tul a Dunán kell keresni. Hene Beyträge 8. l. Kővári Erd. Régiségei Pest. 1852 19. l.

¹⁾ Ez a közvélemény; utolsó nyilatkozott derék régiségbuvárunk Ackner M.J. Szterszssébeti luth. pap. Jahrbuch d. k. k. Central-Commission z. Erforsch. u. Erhalt. d. Baudenkmale II. B. 1857. 74. l.

²⁾ Sarmiz a közhasználat ellenére, a római emlékiratokban inkább Sarmitznak íratik. Neugebaur Dacien. 18 sat. l.

³⁾ Strabó Libr. VII.

⁴⁾ Mac. Filep, Nagy Sárdortól folyvást kapják az aranyokat. De legtekintélyesebb pénztalálás volt az, mely 1545-ben merült fel a Strigy vize medrén, Hunyadban, hol 6000-nál többet kaptak. (S. Kölcséri Auraria Romano-Dacica sat. Poson. 1780. 28. 119. l.) A kapás részleteit: Kőváry Történelmi Regéi Kolozsv. 1857 10. l.) Ez aranyok hol a Lysimakos arczképével, hol a nélkül jönnek elő, más oldalán Pallás a győzelem istenaszszonya álló képe van, ki azonban ez uttal őt cserben hagyta. Felirata görög vonásokkal: Lysimakos Bazileos. (L. Hene, Beyträge 16. l. L. Cons. Kenderesi Mihály fizetét a Kozon és Lysimak aranyokról. Kolozsv. 1812. Rajzát Fröldich Notitia Nummorum Antiquorum etc. tabl. 9 sz.

ország felé lakott bastarnákok ellenében, s szabja népére azon meggyalázó büntetést, hogy egy győzelemig ágyokban visszafelé feküdjenek; miként verik meg Coty nevű királyokat a rómaiak; mint indul Boerebistes királyok (53-ban Kr. e.) Róma ellen, hogy a Julius Caesar féle zavarokban halászhasson; miként üzi vissza őket csufosan Octavianus triumvir: csak akkor bírhatnának olvasoimra érdekl, ha e nép örökre le nem tűnt volna, s ha volna még nép, mely dicsőségére vagy gyaláztatára történeti jogokat tarthatna; de miután a dák valamint a római nép végkép lelépett a világ szinpadáról, s magok után csak bastárdokat hagytak utódokul, a történeti jog megszűnt.

Végre, a dák birodalom is tetőpontjára ért. Julius Caesar halálával Cotyso királyuk Róma alá megy, s azt rettegésbe hozza.¹⁾ E volt a tetőpont. Egyszersmind történeti alapja az úgy nevezett Kozon aranyok keletkezésének s Erdélybe szivárgásának. Ekkor vereti ez aranyokat M. Brutus Kozon nevű görög városban; de hogyan jöttek be tömegesen, nem mondja a történet.²⁾ Azonban a dákok fénykora rövid pünkösti királyság volt, mert Róma beháboruja lecsendesült, caesarok kezdenek uralkodni, s Augustus Caesar M. Crassust Görögország, Lentulust Germania felől reájok küldi, s őket özszerontatja.

4. §.

Krisztus urunk születése.

Ezek folyamában egy világesemény merül fel, Krisztus urunk születése, élete, halála; s alapja vetődik a keresztény vallásnak, oly óriás eszmékkel, melyek horderejét évezredek fejtik ki teljesen.

¹⁾ Roma rettegését Horacius festi, Libr. III. oda VI. de már a VIII. odában hirdeti Cotyso bukását. S miként kerültek arenára a foglyok, Dio Cassius Libr. I. 26.

²⁾ Kozon arany sok merült fel már, még 1802-ben Hátszegvidéken Várhely feletti hegyeken, egy régi város felfedezett romjai közt mintegy 1000 darabot találtak. (Provincial-Blätter I. 249—52.) A rajta levő ábra egyike sasat ábrázol, mely jobb körmében borostyán koszorút tart, másik felén két lictor között a republicannus főnök megy felemelt fővel, s alatta e szó görög betűkkel: Kozon. Erd. Régiségei 54. l.

Végzetes esemény a szellemvilágban. Az ázsiai miveltség már túlélte volt magát; s a rómaiak által tovább fejtett, görög szellemvilág által felmerített, képviselt eszmék minden aranyere kibányászva volt már; s a görög római vallás és polgári élet eszméi többé nem lelkesíték az emberiséget, új férfiasabb vezéreszmék után sovárgott. A görög-római mythologia mellett, a Zoroaster által felállított, s a scytháktól terjesztett persa naptűz imádás foglalta el Europa keletjét, míg északon más sajátzerű gyermekies mythos bilincselte az elmét. Született Krisztus urunk, s az emberiség kiskorúságából emancipálódása kezdetét vette. A népek ezreit, kiket a fegyver hatalmasai eddig járszalagon vezettek hódító terveik kivitelére, egyenlőknek nyilvánítá, s az ellenségeskedés helyébe felebaráti szeretetet, az anyagiasság helyébe szellemi irányt, a gondolkodás és gondoskodást mástól váró szolgaság helyébe önállás és szabadságra vágyódás, az örök halál helyébe a feltámadás vigasztaló eszméjét állítván fel: az eltompult lélek egyszerre nemesebb lendületet kapott, mely Európát új alakba önté. . . .

Ez esemény Daciát, melyhez Erdély is tartozott, mint a földből felmerült s folyvást felmerülő Mithras tiszteletre vonatkozó kőfaragványok, melyek legszebb példányai a fejevári püspöki könyvtárban vannak, nyilván mutatják: a naptűz imádás terén lelhető... ¹⁾ Majd a rómaiak benyomultával bejő a görög-római Mythologia is melléje . . . mignem a pár század alatt gyökeret vert keresztény vallás, mindeniket leszorítja.

5. §.

D a c i a b u k á s a.

A kereszténység kezdete Daciát hanyatlásában találta. A még mind terjeszkedő Rómávali ingerkedés, alkonyat sebesen hozta

¹⁾ A Mithras istentisztelet nem csak a római, de a keresztény szertartások közé is benyomult s csak a IV. században nyomatott el végkép. A napistent virágok, források által környezett barlangokban imádkák, s képét különbözőképpen faragák. A fejevári példányok egyikén persa ifju képében ábrázoltatik, bikán ülve, megette egy lefordított, előtte egy feltartott égő szövétneket tartó férfi. sat. L. a kövek rajzait Hene, Beyträge z. dac. Geschichte végén, és a rajzok magyarázatát, Ugyanott 144—158. l.

közelebb. Augustus után Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Galba, Ottó, Vitellius, Vespasianus, Titus császárok, hogy zsákmányhoz szokott katonáiknak új prédákat vethessenek: Dácia meghódítását is előkészíték.

Dácia s illetőleg Erdély már ekkor a polgárosodás több nyomait mutatja. Ptolomeus saját korában (szül. 70 Kr. u.) negyvenhárom dáciai városról emlékezik. ¹⁾ Róma, mely ekkorban Angliáig vitte hódítását, s Dácia határáig volt kiterjeszkedve, ezt is célba vette. A dákok végromlásukat még nem látták oly közel, s 89-ben, mikor Decebal egy porból emelkedett lángelméű katona lép trónukra, még oly merészek, hogy mint történeti hagyományaink gyaníttatják, Róma üldözöttjeit a Jerusálemből felkeltett zsidókat befogadják, ²⁾ s Róma más ellenségeivel a római tartományokat pusztítani kezdik. A legyek ellen oly hős Domitiánus Caesar előbb Opius Sabinust küldi ellenek, később kegyenczét Corn. Fuscust: de mind kettőt megverik... s egy táborozás kezdődik meg, melynek nagyszerű folyama s Dáciát eltemető kimenetele kissé részletesebb előadást igényel.

A két megvert római vezér után megjött a derék Julianus, ki hogy katonái szunyadozó vitézségét ébressze, nevüket sisakokra iratá, s úgy vezeté csatára. S most Decebalt verik meg és annyira, hogy főtanácsosa, Vezinas, a holttestek közé rejti magát, Decebal pedig, — Dio Cassiusnak a dák király hadvezéri teremő erejét igen szépen jellemző regéje szerint — haza futtában, fővárosa mellett, a Vaskapuntúli erdőket levágatja, reájok har-

¹⁾ Erdélyi dák városoknak a következőket gondolják: Sarmiz-aegetusa = Várhely, Dierna = Torda, Zeugma = Kolosvár, Sandava = Segesvár, Utidaa = Udvarhely, Singidava = Enyed (Kis-Enyed oláhul ma is Szingetin), Tharnis = Fejérvár. L. Lebrecht Geschichte d. Aborigin. daciisch Völker 38. l. Benkő Gen. Transilv. I. 16—20. l. Kőváry Erdély Régiségei. 9. l.

²⁾ Ugy hiszik, hogy a Verestoronyi szorosnál telepítette le őket, hova Thalmist a mai Talmácsot alapíták. L. Andr. Ilia, Ortus et progress. variar. in Dacia Gentium. 1—3. l. Egyébaránt több Zsidóvár nevű várhelyet vagy romot mutathatunk fel, melyek keletkezése az őskor homályában vész el. Ezek egyike Kis-Bárnál Hátszegvidéken van; mit Ackner római őrtoronynak tart, de a nép Zsidóvárnak nevez. (Archiv d. Verein I. B. 2. füz. 12. l.) Ezen kori gyanított zsidó gyarmatok felett nyomozódásokat l. Székely Sándor, Unitária válság története. Kolozsv. 1840. 4—8. l.

csi öltönyt huzat, s midőn az őt üldöző Julianus meglátja, új seregnek véli, visszafordul, — s Dacia ez uttal mentve maradt.

Domitianusnak Germánia ellen kelle fordítani seregeit. Decebál megragadá az alkalmat, újra Róma ellen indul, s a csak század előtt is világ királyné, Róma, az általak bárbárnak nézett népnek adót ígér, s úgy téríti meg Decebált.

Igy dőlt igájába egy ismeretlen népnek az elpuhult Róma, mely még ekkor egy milliónál több lakót számít, s egy sereg tartomány felett uralkodott. Mert az mindig úgy volt, hogy a puhulásnak induló nemzet háta megett a rabláncz kovácsolása kezdődik.

Azonban Róma tronára is, 98-ban, lángelme lép fel, Ulpius Trajanus, egy alant született férfi, ki nemzete hanyatlását egy ideig még fenntartja. A mint a kormány pálczát átveszi, Dáciának az adót megtagadja; s midőn e mégis követelné, a 100-ik évben az adó követelőknek mint illet, hadat izen, mit a dákok szerencséjük mámorában elfogadtak.

Feszült figyelemmel nézhetett azon kor e nagyszerű hadi készülétek elé, két hatalmas birodalom, két harczedzett tábor fente egymásra fegyverét, s kora két legnagyobb hadvezére készült eszének és karának fegyverét összemérni. Trajanus 101 tavaszán megindul, magával hozza az I. V. VII. XIII. legiot, hoz vagy tíz praetorianus csapatot, melyek számát más fegyveresekkel 60,000-re egészíti. A mai Bánság határánál két hajó-hidat vonat, sergét a Dunán áteszi. Előbb nyomulna, de Decebál is ott állt tekintélyes sereggel. A csaták megkezdődnek: Tápiánál Lugos mellett csatát állnak, s Decebál a vaskapui szoroshoz huzódik vissza; itt új csata kél, de a dákok újra vesztenek. Szerencséjük elhagyá. Erdély bércei közé vonják magokat, de Traján győzelmes serei mindenütt nyomukban. Itt került az ügy döntő csatára, még pedig mint a hagyomány beszéli Tordánál, hol a dákoknak egy hegy élen szép erődítményök volt, s mely alatt, az Aranyos partján pár négyszeg mértföldnyi térség ajánlkozott csataterül. ¹⁾ Itt vívott meg a két hatalmas tábor.

¹⁾ Mint hiszik e tért az oláh nép sokáig Prat a Iuj Traján névvel tisztelte meg. S mint a néphagyomány beszéli, a Torda felett feküdt Diernából rohant csatára Decebál, ragyogó öltözetben. Kőváry, Tört. Regéi. 64 l.

A legelkeseredettebb harcz fejlett ki, végre is Tráján győz, de győzelmét annyi véren vásárolta meg, hogy római írók jegyezték fel, hogy a sebesültek hosszu sorát sebkötőkkel alig bírta fedezni, s kénytelen volt saját biborát sem kimélleni.¹⁾ S mint a hagyomány hinni szereti, e nap emlékére a mai Keresztesmezőt Erdély népe Tráján-rétjének nevezé hosszas időken át.

Trajanus drága győzelméhez illő feltételeket szabott a legyőzött Decebal elé, melynek főbb pontjai valának: hogy a dák népet fegyverezze le; erődtvényeit rontassa össze; a római szökevényeket szolgáltatassa ki; végre, magától értetődik, hogy Róma ellenségének ellensége, barátjának barátja legyen.

A dák király a kemény feltételeket elfogadta ugyan, de nem volt szándékában megtartani. Decebal eddigi szép jelleme homályosulni kezd. A mint kivonták lábaikat a római sergek: a király népét fegyverezni, erődtvényeit építeni kezdi, s Trajanus személye ellen gyilkossági tervet fogad el.²⁾

A hadjáratot az esküszegő ellen Rómában újra kimondják, s Trajanus 104 tavaszán a dákokra indult.

Nagyszerű előkészület kezdetett meg. Moesiából a hajók egymást üzik a Dunán fel, szállítván a közelgő hadcsapatok részére az élelmet. A mint e sergek a Dunához értek, Trajanus hatalma mintegy varázsütésre Szeverin és Czernetz között, most nem hajó-hanem köhidat állittat, faragott kövekből, a mely egy maga megfejtethé, hogy Trajan nem fékezni hanem hódítani, nem szövetkezni, hanem kapcsolni akar. Ugy látszik, ez év építkezés, a Duna partjáni csatázás, s a támadás előkészületei közt folya le.

Ez időközben történhetett az, hogy Decebal Trajanustól legkedvesebb emberei egyikét, Longinust, magához küldeti értekezletre; s midőn megjelenik, börtönre vetteti, s azt izeni Trajanusnak, hogy ha vissza nem tér, Longinust megfogja öletni. A mily nemtelen volt ez eljárás, oly nemes volt a római fogoly

¹⁾ Quum deficerent ea, quibus vulnera militum obligarentur, fertur, ne vesti quidem suae peperciss. Dio Cassius Libr. LXVIII.

²⁾ Erre egy feliratot bírnak I. Hene, Beyträge z. das Gesch. 55. 1

³⁾ E hid romjait annyi század sem törölte el: 20=22 évre épült. L. gr. Kemény József Kurz Magazin 1844 I. 68. l.

gondolkodása: hogy császárat nagyszerű tervében ne zavarja, magát meggyilkolá. Mint hiszik, Hátszegvidékén, Demsuson, a mai oláh templom ezen nemes római sirboltjával állíttatott volna. ¹⁾

Ez események után Trajanus, a döntő hadjáratot megkezdte. Dacia szélébe indítja seregét, három ponton jön Erdélybe, a vaskapui, vulkáni és verestoronyi szorosutakon. ²⁾ Bár mennyire voltak is e védhető hegyszorosok oltalmazva, a római legiok mind a három helyt betörték, s Erdély földét előzőnlették. A véres csatákat, melyeket a két derék tábor vívott, nem jegyezte fel a történetész: de a véres tragoedia kimenetelét hirdetik a tények; mert Dacia végkép megbukott. A népet Trajanus lesújtá, vagy szerte szórta, s a teljesen győzelmes romai imperator Dacia romjaira végkép felüté Róma sassait, s így 105-ben ³⁾ Trajanus a dák birodalom zárpontját, sirkövét felte. ⁴⁾

A tron és honvesztett Decebálnak bujdosás, rabság vagy halál közt kelle választania. Hihetőleg, nehogy Trajanus győzelmi bemenetét Rómába mint fogoly emelje, öngyilkolásban keresett menedéket. A hagyomány s erre vonatkozó emlékek szerint kardjába ereszkedett; ⁵⁾ némelyek szerint Déván, mások szerint Kolozsvárrt, s fejét, mint az utolsó dák főnök fejét, Rómába vitték.

¹⁾ A hagyomány szerint Trajanus e siremléket ad densas építtette, s innen lenne neve Demsus. Leírását rajzát Kőváry, Erd. Régiségei 15. l.

²⁾ Ackner: Jahrbuch d. Central Commission z. Baudenkmale 1857. II. 13. 69. l.

³⁾ Hogy épp ez évre esik l. Engel kiszámítását: Comment. de expedi. Trajani 190. l.

⁴⁾ Várhelynél az erre vonatkozó örvendező köfeliratot megkapták, mi így hangzik: Jovi Statori Herculo Victori M. Ulp. Nerva Trajan Caesar Victo Decebalo Domita Dacia Votum Solvit. Aspice Romule Pater Gaudete Quirites vestra est Gloria ista. Seiwert, Inscript. Monumentor. 5. l.

⁵⁾ Erre következő feliratot találtak: Victoriae Aug. Nonne Tibi dicebale funestum est Herculem lacescere. Non recte fecisti tua ipse quod jaces manu. Sed te utquunque vicit Caesar. Tit. Sempron. Augur Augustalis. Joh. Seiwert, Inscript. 5. l. E mellett érmekeket fedeztek korunkban fel, melyek egyik oldalán Trajanus a Duna hídján szekeren, a másikon Decebál épen kardjába ereszkedőleg hajol elé felé, a korona fejéről esőfélben, alól e szavak: Occupata Dacia. L. rajzát s leírását Archiv d. Vereins I. B. 130. l. Erd. Régiségei 46. l.

E lőn szomoru vége a birodalomnak, melyhez hazánk nébány századon át tartozott. A fegyver hatalmának hódolt. Így tűnt le a második nép Erdély szinpadáról, melynek örököseit nem ismerjük. Hogy mily nagy horderőt tulajdonítottak e hóditmánynak, mutatja a fényes triumphus, melylyel Róma a győzelmest fogadta, tanuja a mivészi nagyszerű márvány-oszlop, melyet Rómában ez esemény örökítésére emeltek, s mely ma is fennáll. ¹⁾ Fontos volt, mert a mellett hogy egy ellenségétől megszabadult, Romát Decebal kincseihez, s hazánk arany és sóbányáihoz juttatá. ²⁾

6. §.

A RÓMAI DACIA.

(105—274.)

Történetünk a homályból mind inkább bontakozik. Az eddigi ködfátyolképek helyett, már némi műbecscsel bíró panoráma részleteket mutathatunk fel.

Midőn Trajanus fellépett, Erdély nagyrésze még lakatlan lehetett, kevés népességét az irtó háboru részint felemészte, részint szétszórta. Az erődítvények a békepontok s hadjárat folytán romban heverték. De Trajanus szervező szelleme, mint egy varázs hatalom, egyszerre az akkori polgárosodás színvonalára emelte. ³⁾

¹⁾ Ez oszlop rajza több helyt látható. Magassága 145 láb. Becsesek rajta a földombor ábrák, melyek a győzelmi csaták jeleneteit mutatják, s a dák vi-
selet leghivebb kutfejétül szolgálnak. Hene, Beyträge z. dac. g. 60 l. Engel, Com-
ment. de exp. Traj. 1794. 19—40. l.

²⁾ Egy hagyományt birunk Xiphilintől, a Dio Cassius Commentatorától, melyszerint Decebál e harcok kezdetén a Strigy vizét árkából elvéteti, s oda falaztatá be kincseit, mit Bicilis, a befalazó, Trajának felfedezett volna. L. Dio Cassius Libr. LXVIII. Kölcseri, Auraria 27. l. Lebrecht Aboriginen 47. l. Kőv. Történelmi Regék 35. l. Egy Várhelyen talált felirat így hangzik: Jovi Inventori Diti Patri Terrae Matri Detectis Daciae Thesauris Divus Nerva Trajanus Cesar votum solvit. Ezt némelyek e kincsek felfedezésére magyarázzák. Mivel szemben azonban egy esemény áll, miszerint 1545-ben épen a Strigy vizében egy kidőlt fa gyökere néhány ezer aranyot fordítot ki. S így Traján alig-ha megkapta. (L. felebb 5. l. 4. sz. jegyz.)

³⁾ Legnagyobb vesztesége e kornak, hogy Trajanusnak, ez óriás szel-
lemnek méltó történetírója nem volt. Az egykoru Plinius inkább szónok. Dio
Cassius egy századdal élt később, Xiphilin, a görög pátriárka, Dio C. Commen-
tatora pedig kilencz századdal későbbi.

Trajanus, hogy a meghodított tekintélyes tartományt szervezze, hosszason mulathatott még hazánkban. A sóval, arannyal kínálkozó Dacia, mely egyszersmind hegyvidékénél fogva hadműtani szempontból is mint védbástya mutatkozott barbar becsapások ellen, alapos intézkedéseket igényelt.

Dacia fővárossát Erdélybe tette, vagyis Sarmiz-aegethusát önnévére Ulpia Trajanának keresztelvén, ¹⁾ fővárosnak hagyta. Tehát a rómaiaknak uralma is hazánkban központosult.

Mint a legbecsesebb tartományokat, ezt is egyenesen a császárók és nem a senátus igazgatta. Főkormányzóját, mely praetor címet horda, azok nevezték ki s utasíták, honnan a hivatalnokok augustalis melléknevet kaptak. ²⁾

Ugy látszik, Daciát Trajanus felosztá, legalább feliratok merülnek fel, melyeken három Daciáról van emlékezet. De elnevezésekkel még nem vagyunk tisztában. ³⁾

Hogy a férfaktól munkás kezektől megfosztott földet ismét mivélésnek adja át, az egész római birodalomból végtelen népcsapatokat szállíttatott; ⁴⁾ s őket mint másutt adómentességgel, római jogokkal ajándékozá meg; a helyett, hogy mindegyik megé egy katonát állítson, őket nem csak a teherben, de a jogélvezetben is egyenlőkké, római polgárokká tette.

Az egész tartományban telepeket, városokat állít, melyeket a kiszolgált katonák tovább népesítenek. De hogy az itten talált néppel szigoruan rendelkezett, mutatják azon nagyszerű építkezések, bányászkodások, melyek nyomait annyi szá-

¹⁾ L. Feliratokat erre: Neugebaur, Dacien 20 sat. 1.

²⁾ L. Acknert, Jahrbuch d. Central-Commission f. Baudenkmale II. B. 69—70. l.

³⁾ E feliratok egyike: Silvano Sancto L. Aemilius Carus Leg. Aug. pr. III. Daciarum (Hene, Beyträge z. dac. Geschichte 71). Sokáig azon vélemény volt, hogy e három Dacia: mediterranea, ripensis és alpestris nevet kapott volna, s hogy az alpestris a két Oláhország, a mediterranea Erdély, s a ripensis a Bánát vidéke lett volna. Azonban egy 525-beli oklevél elszámítván az e táji provinciákat, csak ripensis és mediterraneat emleget, emliti Pannoniat is, de az alpestrist nem. Ujabb vizsgálatok a három Dacia neveit felakarván deríteni, feliratok nyomán Dacia Apulensis, Aurariae és Malvensis nevűeknek állíták. (Jahrbuch d. Cent. Comis. 73—74. l.)

⁴⁾ Eutropius Libr. VIII. Cap. 6.

zadok se bírták teljesen eltörölni, úgy hogy maig mintegy 70 római telep nyomait mutathatjuk fel Erdélyben. ¹⁾

Trajanus, e nagy útépítő, ki honn a híres pontini lápokat utak alá veté, jól felfogta, hogy a jó ut nem csak a kereskedelemnek de egyszersmind az uralomnak is emeltyűje; Daciát a fővárossal, s telepeket egymással oly rakott úttal köti egybe, melyeket néhol még most is használunk, s a nép mint romolhatlanokat, ördög-utjának szeret nevezni. Rómából ez időben 12 útvonal sugárzott ki, ezek egyike Erdélynek jött, a Vaskapun csapott be, s egy vonalban látszik jöni Tordáig, hol két felé ágadzott: egyik ága folytatá útját a tordai és patai sóbányák mellett Kolozsvárhoz; s itt ismét kétfelé szakadt, az egyik lecsapott Beszterczének, a más ág a Nádos partján ment Zutorfelé. A Tordánál ketté szakadt főág más vonala, Földvárnál Ugránál ma is láthatólag, Maros-Vásárhelynek tartott, s Poka Abafája s Vécsnél alkalmasint Beszterczének ment; Vásárhelynél ebből is kiszakadt egy mellékág, mely a Nyárad mentin Jobbágyfalvánál, Mikházánál mutatva nyomait, a Szováti sóbányák mellett, a havasokon át a belső-székelyföldre vágott keresztül. ²⁾

Természetesen, hogy ezen építkezéseket Trajanus mind végre nem hajthatta, mégis minden római útmaradványt maig is Trajan útjának nevez a nép. Mi egyébaránt csak arra mutat, hogy Trajanusnak azon belátást tulajdonítják, miszerint tisztában volt azzal, hogy egy tartományt meghódítani sokkal könnyebb, mint azt bizalommal kapcsolni az anyabirodalomhoz. Ha nem is mulatott hosszason, oly atyailag intézkedett, hogy a XIII legio itthaggyása elégséges volt a rendet fentartani; ³⁾ jól

¹⁾ E telepek hol létét sokan kutaták már. Ilyen az újabb időben Neugebauer (Dacien. Aus den Überresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Kronstadt. 1851), ki részletesen előszámlálja, hogy hol mit találtak fel. Őt folytatá Ackner (Mittheilungen d. Central-Commiss. z. Erforsch. u. Erh. d. Baudenkmal 1856. V. sat. füzet), ki itt az 1845—55 közti felfedezett nyomokat állitá össze.

²⁾ A romai útakról egy katonai földabrosz maradt fenn e korból, mely jelenleg peutingeri táblák neve alatt a bécsi cs. könyvtárban látható. Erdélyt illető részének másolatát, nyomos szöveggel az erdélyi honbuvárló egylet füzetei hozták (Archiv d. Vereins für Siebenb. Landeskunde 1845 I. B. III. Heft.)

³⁾ Engel, de expedit. Trajani 255—56. l. Ezen kívül koronként feliratunkban nyomokat hagyák az I. V. VI. VII. és XXX. legiok. Lebrecht, Aboriginen dac. Völk. 53. Hene, Beyträge 72. l.

értette mit Talleyrand monda Napoleonnak, hogy a szu-ronyra támaszkodni lehet, de ülni nem. Ha megnyitá az arany és sóbányákat: az ipar és kereskedelem felvirágztatására is egy-leteket állít, ¹⁾ hogy szeretet aranyláncza csatolja a polgárt a köz-érdekhez. Szóval 12 évi uralkodása alatt itt e vadonban, alapját veté egy polgárosodásnak, melynek nyomait majd két évezred rombolása se volt képes eltörteni.

Hazánk Róma alatti történetét az egykoru írók nem jegyez-ték fel. Nem lévén nyomda, a történetjegyzés nem birta mos-tani ingerét, nem volt hirlap, telegraph, hogy a császárok győzelmeit azannal hirdessék a világnak. Hanem volt mégis valamiek, mi nekünk nincs, mit a könyvnyomtatás feltalálása megcsökkentett: a építés, szobrászat, köbemetzés, melyek szá-zadokra szóltak, és volt valami, mi lapjaink horderejét póto-lá, a pénzverés művészete, mely lesve leste a császárok minden léptét, csatáját, győzelmét, foglalását, s képekben, fel-iratokban pénzre veretve, mint kiáltványokat röpité szét a nagy világba. Innen van, hogy Trajan 20 évreterjedő uralkodása, száz-nál többféle pénzt bocsátott közre, melyek által Róma tör-ténete újabb meg újabb emlékeket kapá. ²⁾

Mintegy huszankét császára volt Rómának e rövid idő alatt. Többnyre nem Rómában, hanem a provinciákban s alant szület-tek, katonáskodtak, fővezérek lettek, a sereg kiáltozá ki őket egymásra. Ily uralkodók alatt a polgári csendes élet, mester-ség, művészet, tudomány nem igen szokott nagyszerű nyomo-kat hagyni. Hanem a pénzverés üzlete, melyhez hazánk bányái bőven szolgáltaták az anyagot, annál szorgalmasab-ban folyt. A római ezüstpénz, még ma másfélezed után na-

¹⁾ Köveinken látjuk az aurariorum, fabrorum, negotiatorum sat. Collegi-umokat. L. Köleséri, Auraria Rom. dac. 14—18. l.

²⁾ Erdély történetére vonatkozópénzeink ismertetésének vezérfonalát: l. Archiv für die Kenntniss. v. Siebenbürg. Vorzeit u. Gegenw. 1841 I. B. 1 és 2 füzet; folytatását Archiv d. Vereins f. Sieb. Landeskunde 1844 I. 2 füzet. Az Erdélyben talált pénzekben eléjövő családok, császárok, bítorlók s azok ro-konai névsorát összeállitva l. Sieb. quartalschrif. I. 790 I. 68—70. l. Verték aranypénzt is, de azok ritkák. Auraria Rom. Dac. 135 l.)

ponként mintha vetve volna, kél ki e haza földéből. Alig lehet értelmes, ember ki olykor a császárok kopott neve betűzésében ne fáradozott volna. Főleg e szempontból az Erdély felett uralkodott császárok névsorát, a mennyire pénzeink szerint összeállítható, ezennel ide jegyzem: ¹⁾

- I. M. Ulpius Nerva Trajanus (98—117.)
- II. P. Aelius Hadrianus (117—138.)
- III. Antoninus Pius, a derék (138—161.)
- IV. Aurelius Antoninus, (a philosoph) (161—180.)
- V. L. Aurel. Commodus (180—192.)
- VI. P. Helvius Pertinax 193.
- VII. Lucius Septimius Severus. (193—211.)
- VIII. Marcus Aurelius Antoninus Pius, (másképp Caracalla.)
- IX. M. Opelius Macrinus. (217—18.)
- X. M. Aurelius Antoninus, (utána Heliogabalus.)
- XI. M. Aurelius Alexander Severus (222—235.)
- XII. C. Julius Verus Maximinus, s fia C. J. V. Maximus.
- XIII. M. Antonius Gordianus III. (240.)
- XIV. M. Jul. Philippus és fia: M. J. Phil. (244—48.)
- XV. Trajanus Decius, fia: Herennius Etruscus (249—51.)
- XVI. C. Val. Hostilianus (251.)
- XVII. Trebonianus Gallus; és fia Volusianus (251—52.)
- XVIII. Aemilius Aemilianus (253—54.)
- XIX. P. Licinius Valerianus (254—160.)
- XV. Gallienus (260—68.)
- XXI. Claudius Gothicus (268—70.)
- XXII. L. Domitius Aurelianus. (270—75.)

Mint láthatni, Trajánus századokra tervelt szervezésében. Nagyon csalódott. Mert az rendesen úgy van e világon, hogy nagyemberek után gyakran puják következnek.

¹⁾ A császárok s propraetoraik sorát többen megkísérték már összeállítani, mint Lebrecht M. (Geschichte d. Aborig. Dac. Völk.) Torma József (Nemz. Társ. 1831). Hiány nélkül lehetlen.

²⁾ Róma építtetésétől 1000-ik évben nevezi apja fiát együtt uralkodójának, tehát 247-ben, s Daciában a pénzekre évszámot kezdenek veretni így: Provincia Dacia An. I. sat. mi azonban csak 10 évig folyt.

Következője, Hadrianus, még csak átmenet. Hadrian még gyönyörködik az építészetben; de mondhatni ő az utolsó építető római császár. Hadrian még oly sokat tart népei jóllétére, hogy, miként regélik, gyalog, és fedetlen fővel utazta birodalmát. Azonban ha Daciában járt is, nem sok nyomát hagyhatta fenn, mert kétségbe esve Dacia megtarthatása felől, nehogy többi tartományait e tájról beutáskozók kitégye, Trajan nagyszerű hidját a Dunáról lerontatá. ¹⁾ Sőt tovább ment, Assyriából, Mesopotameából s Armeniából visszahuzza a legiokat, az Euphratest teszi a római birodalom határául; ugyan ezt akará tenni Daciával is, felakarta hagyni, hogy a Duna legyen Róma határa. Azonban e szándékáról barátai lebeszéltek, nehogy a római tartományokból ide telepített s itt már meghonosodott polgárok barbarok közé vesszenek ²⁾.

Kik igazgattak Trajanus *propraetora*, Scaurus után Erdélyt, oly kérdés, melyre a felmerült kőiratok nyomán sokat mondhatunk már; de névsorukat hitelesen összeállítani még nem lehet.

Kik Hadrian után következtek, mondhatni mi nyomot se hagytak fenn Erdélyben.

A magyarnak tán összesen sem volt annyi királya, mint Imperatora Rómának e másfélszázad alatt. Egyik a másik után gyilkolgtatja le elődét. S az erkölcsileg is elszűnyedt főváros, mit várhatott volna tartományaitól egyebet, mint lázadást, féktelenséget.

Ily lázadásokat említenek Daciában, Antonius Pius, (138—161) Commodus, (185); Trebonianus Gallus (251-ben) s mások alatt; annyira, hogy végre Dacia megtartása már a legnagyobb erőfeszítésbe került.

Dacia e nyugtalan magatartását imperatorai gyengesége mellett, egy roppant világesemény kezdete még nagyobbra nevelé. Ez időben kezdődik a régi Európát fenekestől felforgató népvándorlás.

A gothok, kik már régebben Norvegia és Sveczia sivatagjairól leszállva, keleten kaptak vala boldogabb hazát, 200

¹⁾ Dio Cassius Libr. LVIII. Cap. 13.

²⁾ Eutrop. Breviar. Histor. Rom. Libr VIII. Cap. 6.

Köv. Histór.

év körül a húnoktól nyomatva, felkerekednek, Dacia határára jönnek, s a dákokat Róma ellen fegyverre szolítják fel; mire a nyugtalanság annyira hágott, hogy Erdélyben a legiokat szaporítani kellett. ¹⁾

Minden ellenműködés késő volt már. A goth és dák verni kezdi Rómát. A fék szakadozni kezd. Gallienus, császár (260—8) a gyeplőt kiejti kezéből, elveszti Daciát. Claudius még egyszer visszafoglalja. Helyébe (270-ben) Aurelianus lép, ki még pár évig megkísérti fenntartani uralmát; de midőn a gothok vezérlete alatt lázongó dákok csatáit tovább fekezni nem bírná: a lemondás nagy gondolatára jött. Sergét s a római telepeket Daciából, s így Erdélyből is 274-ben kivonta; Daciát, mit Róma másfél századnál tovább birt, feladta, a kivitt népet a Duna jobb partján, Moesiában telepíté le. ²⁾ Erdélyről végképp lemondott.

Rövid, másfél századnál valamivel hosszabb uralkodás. S e néhány tized nyomát a népvándorlás hat századig tartott rombolása, se tudta eltörteni hazánkban. Hány tized volt a római uralom, ugyanannyi század folyt le azóta, s rombolja e nyomokat, s még most is mindenfelé látjuk a világ királynéja, Roma; azon elvének jeleit, hogy ő nem a népet, hanem a földet adóztatá.

Verespatakon, Vulkojon, a kiaknázott aranyüregek ³⁾; Járánál a vízvezetők; Tordánál, Maros-ujvárnál, Szovátán a sóbányaüregek ⁴⁾; a kiskaláni sziklába vésvé ránk maradt melegfürdő-medence; a hazánkon keresztül ágazott útmaradványok; a számtalan katonai váracskák, telepek nyomai; a Tordánál, s főleg Várhelynél az utczákat még mind jelelő fűborított közhalmok; a Várhelynél felfedezett mozaik fürdőpadlatok, a kapuit s köfalzatát kereken még mind mutató amphitheatrum, s a föld

¹⁾ Ilyet kap Erdély az V. legiot, melynek lakhelyül Salinae (Torda) mutatott ki. Engel, Comment de exped. 258. 1.

²⁾ Eutrop. Breviar. Libr. VIII. Cap. 6.

³⁾ A római aranyezüst bányászatról, Köleséri egész könyvet irt: Auraria Romano-Dacica. Poson. 1780.

⁴⁾ A római sóbányászatról l. Joh. Ehrenreich v. Fichtel, Beyträge zur Mineralgeschichte v. Siebenbürgen. Nürnberg. 1780. II Theil: Geschichte d. Steinsalzes, in Grossf. Siebenbürgen.

gyomrából felmerült felirat, szobor, réz, ezüst és arany-némük, melyekről már annyi könyvet irtak ¹⁾: még századokon át hirdetendik, hogy Erdély, az ősidőkben hódítmány volt, de oly hódító kezében, ki Európa e Californiáját ha aknáztá, beruházni, építeni, szépíteni sem feledte.

A látható romokon kívül, még egyebet is látunk e tajon Rómától, mely, míg anyagi emlékei naponként hanyatlanak, mint szellemi, mind több horderőre kezd vergődni: és ez—nyelvének romja.

Róma igen finomul tudta nyelvét terjeszteni. Anyagi és szellemi jóllétben részeltetve tartományait, büszkévé tette őket a római polgári névre, s nyelvét mintegy reájok bizelegte. Könnyű volt, mert nem volt nyomda. A nemzeti érzelem az akkori apró nemzetekben még nem volt kifejlődve, a nemzeti nyelv elnyomása akkor még nem szült forradalmakat; hogy csak nyelvében él s nyelvével hal el egy nemzet, e nagy igazságot még akkor nem értették a nemzetek. Így következett be, hogy a kis Róma az olaszországi görög gyarmatokkal, Francia és Spanyolország akkori népeivel eredeti nyelvöket csaknem elfeledtetve, új nyelveket teremt Európában.

E történt Daciában is. Az itteni népekkel összekeveredett római gyarmatosok egy nyelvet alkottak, az oláhnyelvet ²⁾, melyet ma olyszerű szám beszél, mint a magyart.

¹⁾ Legutolsó ki e telepeket vizsgálta, a tudós Ackner, ki Ulpia Trajanát Várhelyhez, Apulumot Maros-Portus s Fejérvár közt, Patavissát Székely-Földvárhoz, Napocát Nyárádtőhez, Paralissumot Vécshöz, Aquae-t Algyógyhoz, az Aurariákat Zalathna és Abrudbánya, Bruclát Krakkóhoz, Marcoclavát Várfalvához, Salinumot Tordához határozva, tíz coloniát, s 23 katonai várat (arx stativát) mutat ki, hogy hol fekiült. L. becses értekezését Jahrbuch d. k. k. Centr. Commiss. z. Erf. u. Erh. d. Bandenkmaale. II. B. 1857. 63—100. l.

²⁾ Az oláhok neve legelőször Oláh, Blach, nevezet alatt jön elő. Okleveleinkben még 1223-ban Blaccok. (Tud. Gyűjt. 1830 III. 100. l.) Hogy e nevet Róma hódoltjai viselték-e, vagy pedig szláv nyelvbéli pásztorkodó jelentésből eredt-e, még döntetlen. Már a XIII századi oklevelekben olahi, olachi jön elő. (L. Éder jegyz. Simigian. I. 291. Schezaeushoz 297 l.) Egy 1850 márt. 8. m. helytartósági rendelet meghagyja az erdélyi német lapoknak, hogy az oláhokat, mikép a törvénylap, romänen neven nevezzzék, a valach és rumun he-

Hogy az oláh nyelv a román nyelvcsaládhoz tartozik, az úgy látszik, el van ismervé. De hogy minémű nyelvből lett, hol fejelett ki, ez még buvárlat alatt áll. A szláv gyökszavak hosszu sora, a szláv accentuatio és rythmus, a szlávoktól átvett cyrili betűalak, sokáig azon hiedelemben tartá a nyomozódó világot, hogy szláv volt törzse.

Az újabb idő ezen véleményt megingatá. Némelyek dákoktól akarják származtatni; de a dák nyelvből semmi se maradván fenn, ez állításnak biztos alapja nincs; s ha a dák nemzet scytha rokonsága felderül, ez állítás merőben összedül.

Akkor azok nyomozódása lép előtérbe, kik azt hiszik, hogy az oláh nyelv nem a Trajanus Daciájában, hanem az Aurelianusében, tul a Dunán a Balkán körüli római tartományokban, bolgároktól vette kezdetét, s onnan szorult vissza, a népvándorl's századaiban... Hová dől e kérdés, mi része van a szlávnak, dáknak, bolgárnak az oláh nyelvben, oly talányok még, melyeknek még Oedipusa mind nem akadt ¹⁾.

Egyébaránt annyi látszik, hogy nyelvének alakulása, s így e nemzet létrejötte, nagy belső akadályokkal küzdött. Az eredeti nyelvclem és a római közt, nagy különbségnek kellett lenni. Innen magyarázható az oláh nemzet szellemi életének lassu

lyett. Tán mert németül paripát is jelent. Innen a román név a magyar lapokba is átment, pedig gr. Kemény J. (ki a római nevet szövevényes román-költeménynek nevezi: Archiv d. Verein. 1855. II. 88. l.) s mások figyelmeztették a zavarra, melyet ez új név történetünkben eléfog idézni. Az oláh különben is az olasz szóval egy gyökű lehet. A román pedig collectiv név, mely minden római fajé (francia, olasz stb.) mint a német eredetűeknél a germán nevezet.

¹⁾ Római vagy román nép-családhoz tartozásuk világos. Itt csak az elibe vetett Daco-ságról lehet kérdés, s erre csak hármat kellene tudnunk: A mi Daciánkban keletkezett-e e nyelv, vagy tul a Dunán Aurelián Daciájában? A dákok vagy traxokadák az alapot? De épp itt a bökkenő. A dák alap mellett szól Bonfin (Decad. I. Libr. 1 és 7.) Őt követik az ő és új Dáciák, vagy is mint sokan nevezik, mendaciák írói; Benkő és mások. A szláv-alapot Schlözer állítja fel (Krit. Samml. z. gesch. d. Deutsch. in Siebenb. 1795.) utána jött Eder (Erd. Ism. Zsengéjében, s tul említett jegyzeteiben) sat. A tekintélyes Engel (Comment. de exp. Trajani et de orig. valachor.) a bolgárokat a Volga mellől Moesiába hozza, s a Daciából oda telepített római gyarmatokkal ott alakíttatja az oláh nyelvet. Ha az utolsó áll, akkor románok ugyan, de nem daco-románok.

fejlése ¹⁾. Miért is mind a mellett hogy ily korán említettük, a történet színpadán csak későre jelennek meg, s jelentékeny szerepre alig bírtak vergődni.

7. §.

A G O T H O K.

(274—376.)

Mint futólagosan említők, Európát egy világesemény zavarja meg, a népvándorlás. Azsia fenlapályain a nép azon kalandos nagy gondolatra jő, hogy magának jobb hazát induljon keresni, s családotól, barmostól Európának indul ²⁾.

A nyomulók előtt a gothok felkelnek, Erdély felé veszik útjokat, s tájainkon birodalmak sorát kezdik meg, melyek hat századon át döntögeték egymást, míg végre a magyarnak sikerült állandó birodalmat alapítani.

Róma után Erdély felett a gothok lettek urrá. Minő népcsoportok alkoták a goth birodalmat; mennyiben germán eredetűek; mi szerepet játsztak egy századon át: mind ezek Erdély történetire keveset tartoznak ³⁾. A goth emlékek birnának réánk még némi érdeklél, de nálunk egyenesen kezökből jövő emléket nem ismerünk.

Azonban a gothok mégsem tűntek le minden nyomtalan. Ők voltak nálunk a keresztény vallás tavaszának fecskéi; még pedig az akkor lábra kapott Arianusok felekezetéhez tartoztak, kik a Krisztus örökistenségét tagadák ⁴⁾. Mint ilyek részt vettek 325-ben a niceni híres egyházi gyűlésben, hol az Arius követőit tüzre kárhozták ⁵⁾; minek következtében

¹⁾ L. Supplex Libellus Valachorum Transilv. cum notis J. C. Eder. Claudiop. 1791. És gr. Kemény József értekezését az oláhokról, Tud. Gyűjt 1830 III. 97—114. l.

²⁾ Rottech, Allgemeine Weltgeschichte IV. 12—36. l.

³⁾ L a gothokra tartozó kutföket, Programm d. Kath. Gymn. in Hermannstadt. 1857. 3. l.

⁴⁾ Haner, Histor. Eccles. II. 66. l. Székely Sándor, Unitária vallás története 10—14. l.

⁵⁾ Fejér, Cod. Diplom. Hungariae ecclesiasticus et Civilis. Budae 1829 I. 41—49.

a gothok magokat a római egyháztól elszakasztják. Ulphilás püspökök a latin betűkből az ismeretes goth betűket alkotja, a bibliát saját nemzete nyelvére lefordítja, s a római nyelvnek, melyen a vallás eddig kirekesztőleg terjesztetett, hadat izent¹⁾. Innen nevezték sokan az erdélyi Unitáriusokat Arianusoknak.

S mégis van valami, mi olvasóink figyelmét alig ha elkerülte, a harangainkani goth betűs feliratok, melyekre elégnek tartom egyszerűen megjegyezni, hogy azok nálunk csak is a XV. század körül keletkeztek²⁾.

Valamint a goth építészeti stýle is fiatal olvasóinkra nézt azon megjegyzéssel tartozunk, mikép a gothok, itteni megbukásuk után, Olaszországban laktokban, megkísérték ugyan Róma építészeti szellemét felkelteni, de nem sikerült. Azon gyönyörű építészeti stýl, melyet goth név alatt bámulunk, mely könnyű szerkezeténél fogva mint könnyű üvegház állszemben a román nehézkes építészettel, mely a keresztény szellemvilág ideálítását oly hiven fejezi ki — csak a XII. században keletkezett, s hozzánk csak is a XIV. században érkezett³⁾...

Egy század alatt a gothok birodalma tekintélyessé emelkedett. Ermanarik királyuk alatt a Dontól a Tiszaig terjeszkedtek, s így hazánk csak szélén esett. Azonban derék királyuk (361) meghal, a szép birodalom két részre oszlik, kele-

¹⁾ Ulphilás ösmásolatai egyike az Upsalai egyetemenél van. Hogy való-sággal goth-e kétség alatt áll. (Tud. Gyujt 1817 I. 45. l.) Egyébaránt megjelent ily czim alatt: Ulphilas. Veteris et novi Testamenti Versionis gothicae fragmenta. sat. Edid. Gabelenotz et Loebe. Lipsiae 1836. 4°.

²⁾ E feliratok ismeretes szövege többire ez: o Rex Gloríae veni cum pace. Ilyek vannak Szász-Hermányon (1422), Hóltövényen (1431), Sárpatakon, Vaján (1495), Vécsen (1500) sat.

³⁾ A goth stýl a románból fejlett. Akőfalak helyett oszlopokat, a kerek félívű törpe kis ablakok helyett ékíves karcsu magas ablakokat alkalmazott. Franciaország északi felében keletkezett. L. e stýl legújabb ismeretesét, Geschichte der Architectur v. W. Lübke. 1855. 278 sat. l. Nálunk e stýl legszebb példányai: a brassai templom (1383—424). kolozsvári (1404—460), szászsebesi ugyan ez időből. L. Erdély Régiségei 228. 41. 47. l. Mittheilungen z. Baudenkmale. 1856. III. IV. VII. füzet. Magyarhonban legszebb a kassai, s birodalomban a bécsi szt. István.

ti és nyugotira, s Erdély Athanarik alatt a nyugotihoz szakad . . . E ponton veszik a hirt, hogy a hún nemzet, mely őket előbbi hazájokból kimozdítá, ismét felkelt, s feléjük közelget fenyegető árjával.

8. §.

A H Ú N O K.

(376—454.)

Mint látók, gothok hóditánya volt Erdély, midőn a húnok a Don pusztáin, egy százados pihenés után, újra felkelnek s Európa felé indulnak, jobb hazát keresni.

Hét vezér alatt jönnek, mindenik alatt tekintélyes nép. ¹⁾ S tájaink 376 tájt jelennek meg. A gothokat fenyegeték legelőbb; megis kísérték ellent állani, de nem sikerült. Balamér Moldvát elfoglalja ²⁾, el hihetőleg Erdélyt is, mert történeti hagyományaink arra mutatnak, hogy mielőtt Etele nagyszerű csatáihoz kezdett, Erdély a hún mozgalmaknak színtere volt.

Miután állításunk bebizonyítására elégséges történeti adatokkal nem birunk, jónak látom a húnok feletti traditiókat összeállítani. Ilyenek: hogy Balamér nevű falunk, a Maros partján Balamér hún vezértől vette volna nevezetét ³⁾; ilyen továbbá:

hogy Etele udvarát egy időre a Székelyföldön, Udvarhelyt ütötte volna fel ⁴⁾;

hogy Udvarhely mellett, a hegyfokon a maig is ismert Budvára, Etele, testvérié Budáé lett volna;

hogy Udvarhely közelében, Kadicsfalva, Kadicsa hún vezértől; s a Csele-tornya, a homorod-almási barlangnál, Cseléről, a Kadicsa testvéréről ⁵⁾ neveztetnék;

hogy az onnan néhány órára fekvő Rika-erdeje Ré-

¹⁾ Jászay, ugyanott 44. l.

²⁾ Keza, Chronica 16—17 Jászay, Magy nemz. legrégibb időktől 42. l.

³⁾ Említhetjük tán Balameriászt, Kalotaszeg hegyét, L. Köváry, Erd. Ritkaságai 89 l.

⁴⁾ L. Új magy. Muzeum. 1853. 175. l. Benkő, Imago Nation Siculicae 37. l.

⁵⁾ Jászay 37. l.

káról, Etele nejéről hivatnék így, mint a ki itt, ez erdőség közepette, egy várban, melynek romjait a nép most is Attila várának nevezi, halt volna meg, s ott is temettetett volna el a pár négyszeg ölnyi kő alá, melyet e vár alatt, patak partján, a nép mint Réka sirkövét mutatja ¹⁾; ilyen az:

hogy a homárka, mely Háromszéken a Bodza szoros felé maig is láthatólag fut, a húnok sánczozata lett volna ²⁾; végre

hogy azon Theodosius aranyok, melyeket az Udvarhelytől néhány órára fekvő Firtosvár mellett (1831) nagyszámmal találtak, azokból volnának, melyeket Theodosius byzanci császár Etelének adóba fizetett.

Mi történeti alappal birnak e mondák ³⁾, még nem birunk elég adattal, hogy felderithessük. Annyit mindenesetre mutatnak, hogy a hún birodalom, mely Moldvából kezdett tovább terjeszkedni, Erdélyen nem vonult minden nyom nélkül át.

E mondák szellőztetése után, kísérik át Erdélyen a húnokat, s adjuk át a világtörténelemnek.

Egyelőre csak a Tiszáig terjeszték ki magokat ⁴⁾. Azon tul, Pannoniát, azon időben a longobárdok birák, Macrin főnökük alatt. Ezek segítségért Rómához folyamodtak, s nyertek is; s 380-ban — mely évben imperatori rendeletre a keresztény katolikus név keletkezett — ⁵⁾ köztük egy csatázás kezdődik, mely hódítással végződött ugyan, de az ott elszort húnalmok maig is mutatják, mennyi áldozattal jutottak Pannoniához. ⁶⁾

Forgassunk el egy sereg csataképet, mely Erdélyre ugy se sokat tartozik. Fél századnál több eseményes időt ugrottunk át, melyből Balamér után († 387 tájt) csak is a hún vezérek sórát említjük meg, mely körülbelől így következett ⁷⁾:

¹⁾ Szabó Károly a Priscus által leirt Etele udvarát Jászberényhez teszi. Új magyar muzeum 1851. 564. l.

²⁾ A hún reliquiákat, l. Kővári, Erdély Régiségei 61—64. l.

³⁾ Kállai, Székely nemz. Eredete 43. sat. l.

⁴⁾ Kéza, Chronic. 16—17. Jászay 42. l.

⁵⁾ Fejér, Cod. Dipl. I. 111. l.

⁶⁾ E halmokról, Jászay 53—58. l.

⁷⁾ Benkő összeállítása után. Imago Nat. Sicul 12—13. l.

Karát on (387—400), utána
 Uldin (400—411), utána a Balamér fia
 Bendeguz (411—428), utána jönnek testvérei
 Uptár († 431) és Ruás (428—34), s utánok
 Etete és Buda, mig végre Buda 445-ben meghal, s
 s az uralom egyedül Etelére marad ¹⁾.

Egy szellemóriás korához értünk, a népvándorlás legnagyobb hadvezéréhez; kit ha pár szóban akarnánk jellemezni, az Aetnához hasonlitanók, kinek mig feje a hóvonal jéghidegében vesz el, keble öröklángban ég.

Nem célunk Etele hadjárait ecsetelni; de a mennyiben e hadjárat végre Erdélynek egy nemzetet ad, néhány mozzanatot megemlítünk.

Etele Rómát megingatva találta. Már a húnok megjelenése előtt e birodalom két részre szakadt volt, nyugotira, melynek székhelye Róma, és keletire, melynek császárai Constaninápolyban székeltek. A mint fellépik, az elpuhult Rómát mint istenostora kezdi sujtolni. A keleti császárságot 447-ben adófizetőjévé teszi. Itt jöttek be az Theodosius aranyok hazánkba ²⁾.

A keleti császárság leigázása után, a nyugoti császárság ellen fordula Etele, mely mint hatalmának fordulópontja, történetünkhez is tartozik. 451-ben népét fegyverre kelti, dúló viharkint ront át Germánián, Galliába tart, hol a római sereg várt rája. A két világtábor a catalauniai téren, a mai Chalonsnál találkozott. Egyfelől mondhatni egész nyugoti, más felől egész keleti Európa nézett szembe egymással. Kelet élén Etele áll, az erő, lángész koronás oroszlánya; nyugot élén Aetius fővezérkedik egy bátor férfi, előrelátó sas, derék hadvezér. Az így meghasonlott Európára felviradt a csata napja, s a világtörténet legvéresebb csatája vivatott, mely vérözönbe temeté a völgyet, a nélkül, hogy egyik is győzött volna.

¹⁾ Hogy Attilának magyar neve Etele volt, l. Turóczi Chronic. I. R. 13. fej.

²⁾ A Firtosan 1831-ben talált pénzek II. Theodosius, nővére Pulcheria, s férje Marcianus képeivel van. Erd. Régiségei 187 I. Az aranyoknál nagyobb nyeresége volt Etelének az, hogy 448-ban egy követséggel Priscus is eljött, s Etele viselt dolgait irva hagyá. Kiadásairól Nemz. Társ. 1833 II. 357. l. Lefordítva Szabó Károlytól, Újm. muzeum 1851. 545. 613. sat. I.

Mindazáltal mi Napoleonra a borodinoi csata Muszkaországban, az volt Etelenek a chalonsi ütközet. Még fennragyog ugyan hire, még Róma ellen újra kezdett hadjárata inkább diadalmenet: de a hún nemzet győzhetlenségének hiedelme megtört. S mikor Etele 454-ben meghalt ¹⁾, birodalma már magában hordá a felbomlás magvát.

Mire Etele behunyta sasszemét, vazaljai s azok közt legelől a germán eredetű gepidák és gothok, kardot rántottak fiai ellen... Birodalma úgy járt, mint minden birodalom, mely igen nagyra nő... Őn terhe alatt összeroskadott...

A székely nemzet eredete.

(454.)

Erdély történelme szinpadára egy nemzet lép, mely könnyű vére, sebes észjárása, s harczias kormányserkezeténél fogva egész időnkig, tekintélyes szerepet játszott ²⁾.

¹⁾ Feszler Attilájában 454—6-ra teszi Etele halálát. Turoczy szerint 44 évig uralkodott, és 124 évig élt s 445-ben halt el. Turoczy Chron. I. Cap. XXII. De rendszeren 454 teszik.

²⁾ Sim. Keza, Cronic Libr. I. Cap. 4. Voltak írók, kik a székelyek húnoktól származását kétség alá vonták. Ezek egyike azon iskola, melynek írományait Cseke József gyűjté össze, s kik hihetőleg Bonfinius után (Decad. I. Libr. 1) a székelyeket oly scytháknak állítják, kik ősidőktől itt laknak. A más iskolát képezik Fasching (Vet. Dacia 78. l.) Pray (Annal. vet. Hungar. 179. l.) s ezek nyomán a magyarok nem nagy barátja Schlötzer (Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen) valamint az újabb szász történészek, Benigni (Unterhaltungen aus der Geschichte Siebenbürgens II. 61. l.) és Schuller K. (Umriss u. kritische Studien I. 29. l.) czimű munkájokban, kik a hún rokonságot tagadják. Fasching és Pray IV. Béla alatt XIII. században szállítják be, az első Jászok az utolsó bessenyőktől származtatva; hamisnak állítják az 1096-i oklevelet, melyben milkoviai püspök Lőrincz a háromszéki székelyeket püspöki temploma építésére segélyre hívja fel, minthogy — úgy mond — e püspökség érettek és régi elejéért állított fel. (Okl. J. Benkő: Milkovia I. 55. l.); sőt birunk egy mást is, ugyan a püspökségtől hozzájuk 1228-ból, (Okl. Milkovia I. 116. l.) Nem gondolnak azzal, hogy ha a magyar királyok alatt jönnének be, terjedelmes szabadságok oklevelen nyugodnék, mint a német lovagoké nyugodt, s a szászoké nyugszik a mai napiglan azon korból. Láss ide czáfolatokat J. Benkő Gen. Transilv. I. 388. Kállay Fer. Értekezése a székely nemz. eredetéről. Enyed 1829. 6—13. l. Az újabbak,

Mint Kéza, őstörténészünk beszéli, Etele halálával ropant birodalma két fia között pártokra szakadt, a józanabbak a görög császári anyától született Csabát, az idegenek a bajor anyától született Aladárt akarák uralni. Viszály és háboru fejtett ki közöttük, az első csatában Csaba győz; a másodikban, mely Sikambriánál, a Duna partján 15 nap alatt folyt le, az idegenektől támogatott Aladár leve a győztes: s Etele fiai s a hún nemzet harczosai ott maradnak a csatatéren; s Csaba 15,000 harczossal nagyatyjához menekült, Honorius császárhoz.

Mint folynak le e harczok, mint bukott el a húnbirodalom, hogyan kísérték meg Etele fiai helyreállítani, nem tartozik czélunkhoz; minket a történet csak is azon tudósítása érdekel, miszerint a csatákból háromezer fegyveres férfi ki-menekszik, s magát Erdélybe veszi, hol a mai székelyföldet alkotja.

Különös esemény, mely mellett és ellen annyi tollharcz folya le. Pedig ha elgondoljuk, hogy a hún birodalom emlékeket hagyott fenn, hogy e háromezer fegyveres csak itt hagyott övéihez tért vissza, s itt a Maros, Olt és két Küküllő erdőktől fedett völgyeiben, magokat könnyen elvonhaták, s az általuk elfoglalt 200 □ mértföldnyi téren az akkori apró néptörzsek közt, magok is egy kis államot alkothatának, — ha mindezeket elgondoljuk, s a székelyföld könnyen védhető fekvését tekintetbe vesszük: hogy régi történetseinknek s a székelyek hagyományos hiedelmének ne higgyünk: arra semmi okunk sincs ¹⁾.

mint Schuller és Benigni, már nem teszik éppen a XIII. századba, hanem az első, erdélyi tulnépesedés rájának, az utolsó a XII. század hozományának állítja, kik ellenében gr. Kemény József okleveleket és őstörténetseket használva, újra fellelpett, s hogy már a IX. században, a magyarok ide bejövetele előtt itt voltak, kimutatta. (L. Magazin f. Geschichte Siebenb. v. Ant. Kurz. II. 255—268. l.) Ugyan ezen XII. századi telepítést ostromolja a Nemz. Társalk. 1840. II. 24. sz.

¹⁾ Kéza szerint a Cziglemezőn telepedtek le, s maradtak Arpád koráig (I. Cap. IV.); Turoczí pedig (Chronica P. I. lap. 24.) azt mondja, hogy előbb a Cziglemezőn akartak letelepedni, de nem látva magokat bátorságra, Erdélybe vonták magokat. Vannak, kik Cziglamezőt Czezléd körül, vannak kik Torda mellett keresik. (Nemz. Társalk. 1830. 131. l.)

Elég, hogy a történet mezejére új nép lépik fel, mely székely nevet kap, s a legtisztább magyarnyelvet beszéli ¹⁾.

§. 9.

A G E P I D Á K.

(454—527.)

Miután a székelyföld alakulását érintők, kísérik tovább a népvándorlást.

Etele birodalma egy része Ardarich, gepida király alá jutott, úgy hiszik, hogy Erdély is. De adataink hiányzanak.

A gepidák uralmát még homályfedi. Mi emléket sem hagytak magok után.

Azokban uralmok folyama alatt nagyszerű eseményeket kell megemlítenünk, melyek Európa sorsára hathatos befolyást gyakoroltak. Ezek egyike, hogy Róma világ uralma (476) megbukott; másika, hogy III. Bódog pápa, s Ákos konstantinai patriarka közt oly viszály üt ki (483 körül), mely a keleti és nyugoti egyház elválását vonta maga után, vagyis a rom. kath. vallás mellé eléállt a görög vallás; s a román szent építészet mellé keletkezett a byzanci stílus.

Mi rész jutott ez eszme forradalomban Erdélynek, nem mondhatjuk meg. Erdély Arius felekezetéhez tartozhatott ²⁾, s következtül, hogy az Arius felekezet hanyatlásával, mely ez időben állt be, Erdélybe a keleti vallás hamarabb oltárt emelhetett.

10. §.

L O N G O B Á R D O K.

(527—568.)

Három emberi nyom se tűnt le, s a gépidák uralmának is ütött végőrája. 527-ben Audo in longobárd király reájok jő, s köztük letelepedik. A két ur egy fedél alatt nem maradha-

¹⁾ Honnan vették a székelyek a székely nevet, L. Benkő General. Transilv. I. 396 l. Éder kutatásait Schezaeus Ruinae Pannonicae. 59. l. Ugy látszik közönségesen abban egyeznek meg, hogy régen a székely őrt, határőrt jelentett. L. Horváth István. Tnd. Gyűjt. 1834. I. f. 111—121. l.

²⁾ Haner Hist. Eccles. 66. l. Székely S. Unitar vallás Tört. 17—18.

tott hosszason egymással békében. A következő longobárd király Alboin 567-ben a gepidák ellen fegyverre kél, királyukat Kunimundót elejti, s népét elszorja. ¹⁾

Késő győzelem. Mert más évben Azsia felől a hún-scytha faj egy más sascsoportja közeledik, határinkon terem; kevés csatázás után a longobardok elöttük, 568-ban, felkelnek, Olaszországba vonják magokat, hol a mai Lombárdiát alakíták.

11. §.

A Z A V A R O K.

(568—796.)

Az avarok, kik némely írónál varchoniták (várkunok) nevezete alatt jönek elő ²⁾, a magyar faj ezen második honkereső csapata, ³⁾ Azsiából jött, a felkelt s előnyomulni indult törökök elől ⁴⁾.

Fájdalom; e nemzet történetét a régi kor igen elhanyagolta, s az újabbnak már csak alig képes a nagy hézagokon segíteni ⁵⁾. Bonfin őket a gepidák által szét szort húnok maradékinak tartja, kik magokat avaroknak ily nevű kaganjokról nevezték ⁶⁾. Egy század mulva jelenvén meg, a hasonlatosság mely köztök és a húnok közt, hadjáratok szokások, ruházatjokban volt, Európát a rokonság iránt azonnal meggyőző.

Elfoglalván Etele birodalmát, tekintélyes uralmat alkotnak. Azonban az elpuhult, s gazdag zsákmánynyal kecsegtető Bizáncz és Róma ellen, miként a húnok, ők is megkezdik betűtéseiket. Zsákmányolnak és terjeszkednek, hogy Bajorország lőn birodalmuk határa.

Hősök valának, de nem elég miveltek arra, hogy belásák, mikép ennyi idegen elem között, mint pogányok a régi idő

¹⁾ Rottek, Allg. Weltgesch. IV. §. 25.

²⁾ Turoczi, Chronic. I. 23. fejt.

³⁾ L. bővebben az avarokat Jászay 148—172. Budai Esaiás 18—34. stb.

⁴⁾ L. Wenzel Gusztáv nyomozásait új m. muzeum 1851. VIII. 440. I. Csengeri Tört. Tanulmányait, Pest, 1856.

⁵⁾ Rottek Allgem. Weltg. IV. §. 26.

⁶⁾ Ant. Bonfin Rerum Hungar. Decad I. Libr. IX.

keresztény vallás közepette, magokat fenn nem tarthatják. Előbb is saját alattvalóikat lázítják ellenök, a jámbor tótok felkelnek, s 625-ben oly kemény csatára kerül az ügy, hogy soha többé őket meghajtani nem bírák. Majd, 640 tájt, a bolgárság is, ezen elszlávosodott húnscytha faj ¹⁾, fellép ellenek... Ez időtől az avar folyvást gyengül és hanyatlik.

Ez alatt a Római birodalom romjain új hatalmasságok kezdenek alakulni. Francia- és Bajorország a VI. században már szerepet kap. A keresztény vallás terjesztésében mutatott buzgolkodásukért a pápák különös kegyében részesülnek. Végre Franciaország kormányán egy lángész jelenik meg, Nagy Károly. Azon hiedelmében, hogy a római császárságot még egyszer helyre állíthatja, fegyvert ragad, roppant hódításokat tesz. 790-ben az Avarokra is reá jő, s folytonos csatázás után 796-ban a pogány avar birodalomnak végét vet... Pannónia avar és szlav lakói római hitre térítése megkezdődik... s a salzburgi érsekséghez kapcsoltatott ²⁾.

12. §.

A mai Európa alakulása.

Nagy Károlyt a pápa 800-ban római császárrá koronázza. Kezdődik a római császárság, mely épen egy ezredévet tartott.

A népvándorlás özöne roppant chaoszba süllyesztette volt Európát. Róma bukása s a keresztény vallás terjedése után, Nagy Károly volt az első, ki a zűrben rendet hozni megkísértette.

Új eszméket teremt.

Új középponti birodalmat alkot.

A pápai hatalom lesz a középpont.

A népek Krisztus születésétől kezdenek számítani.

Keletkeznek az aristocraticus eszmék. A nép, hogy ne vándoroljon, leigáztatik.

A szabad föld fogalma megszűnt. A földbirtok a koro-

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. I. 149. 153. l.

²⁾ Új m. Múzeum 1851. 443. l.

nájé lesz, birtokosa csak hűbéres, kiről ismét a királyra megy-vissza.

Európa apró fejdelemségekre oszlik, a fejdelem a császár, a császár a pápa hűbérese.

A görög-római miveltség emlékei, mint pogányságra emlékeztetők, a beállt tudatlanság mártalékává vettetnek.

Kezdődött a római papság befolyása. Melyet e században azon veszteség ér, hogy a keleti egyház tőle (880 k.) végképp elválik; Cyrill érsek (862 k.) a szlávoknak új "betűket talál, s isteni tiszteletüket anyanyelven kezdik folytatni ¹⁾.

Hogy a vallás tekintélye láthatóvá tétessék, kezdődik a templomok menhelyi joga, minden óda menekülhetőkre. Kezdődnek az ordaliák, a víz, tűz s egyéb ilyszerű próbák ²⁾.

A Nagy Károly világbirodalma, mint egykor a Nagy Sándoré és Eteljé, nagyságának súlya alatt összerogy. Európa apró fejdelemségei önállásra vergődnek.

Az új vallás és új polgári szerkezet alkalmazása, erősítése foglal el minden egyes államot.

Ily eszmék forrongtak Európában, mikor a magyar nemzet fellépett.

¹⁾ Fejér cod. dipl. I. 213. E korra ugyanott 151—224. l.

²⁾ L. Tud. Gyűjt. 1834. I. II. k.

MÁSODIK KORSZAK.

A MAGYAR URALOM ALAPÍTÁSA.

(626—1002.)

13. §.

A MAGYAROK KIJÖVETELE.

Mint látok, Erdély történetvilága a római itteni uralom megbukása óta, mind sötétebb homályba borult. Néhány századon keresztül hazánknak még neve sem fordult elő a történetek lapjain.

A Róma által előidézett polgárosodás nyomait a népvándorlás iszapja fogta el. A római gyarmatok romba dőltek, a gyönyörű útakat, az általuk mivelt szántókat százados erdők kezdék borítani. A várak, s útszélekre állított vigiliák az enyészet birtokába jutottak. Néptelen pusztasággá válhatott nagy része, mert a mi kevés népesség benmaradt, alkalmasint az is elhagyta a téreket, s magának a hegyek, havasok rejtekeibe keresett menhelyet.

Azonban ez ásványokban dús ország, nem soká maradhatott ki a világtörténet játékából. Egy nemzet kele fel Azsia földről, Európába jött, jobb hazát keresett. S itt e részekben, hol a népvándorlás félezredig hullámozott: felüté győztes lobogóját, s a víszály árjának véget vetett. A nemzet, melyről szólok, mely annyi között egyedül birt itt birodalmat megalkotni, mi lenne más, mint édes nemzetünk, a magyar nemzet.

Miután Erdély a magyarbirodalomnak egy ötödét teszi, s a magyar nemzetnek meg valának derék történészei, nem czélom a nemzet eredetét hosszason tárgyalni. Pedig most, midőn

Európa népfajai, a román, germán és sláv hevesen kötik az atyafiságot, s minket lappoktól finnektől akarnak származtatni: talán nekünk se árt, ha legalább régi dicsőségünkre büszkék maradunk; s nem feledjük, hogy az egykor virágzott hún-scytha nép család nemes vére, melyhez a hún, avar, bolgár, kazár, palócz, bessenyő, kún nemzet tartozott, egyedül bennünk maradt meg legtisztábban; s hogy mint egy hajdóni hatalmas népcsalád tagjait, minket sem a gólya költött ¹⁾.

Hol laktak eredetileg őseink, mi hagyatá el velük Ázsiát és hazájukat, még mind nincsen felderítve. A világ figyelmé legelőször ott fordul rájuk, mikor már a Kaukaszus hegy körül tanyáznak. Innen léptetik fel őket a történet színpadára, 626-ban, mint a kik Heraclius császár mellett a persák ellen csatára kelnek.

Mennyi időt tölthettek itt, nem tudjuk megmondani. Csak annyit látunk, hogy ez idő után nem soká maradhattak a Kaukaszus körül, mert közép Ázsiából népek nyomultak elő, s őket 680 körül onnan leszoríták.

Felkelnek tehát, Európába tartottak, itt a mai krimiai félsziget felett, a Dneperfolyam balpartján, a mostani Orosz birodalom déli részén hazát alkottak, melyet a byzanci írók Lebedias névvel neveznek ²⁾.

E második vándorhazájokban sem maradhattak meg. Mert a bessenyők, a hún-scytha faj a más törzsre rájuk jön,

¹⁾ E tárgy körül az újabb időben sok érdemet szereztek tudóaink. L. Horvát István, Rajzolatok a magy. nemz. legrégibb történeteiből. Pest, 1825. Fejér György, Aborigenes et Incunabula Megyarorum. Budae, 1840. stb. Legújabbban többek közt Wenzel Gusztáv akad. tag, Új magyar Múzeum 1851. VI—IX. füzet.

²⁾ A magyarok őshazája felkeresése elejétől kedvencz gondolata a magyarnak. Így indult meg körösi Csoma Sándor székely hazánkfia 1820 körül. Ázsiában hala el. Jerney János magy. akadémiai tag is megindult 1844-ben, s Lebediasig szerencsésen el is jutott. J. J. Keleti utazása a magyarok és helyeinek nyomozása végett. Pest, 1851. czimű két kötetes munkában adá eredményét. L. nála a Lebedias szó eredetét (II. 79. l.) Lebedias fekvése meghatározását, mit a lepedikai steppekre tesz (II. 158), s az ily nevű mai helységeket (II. 76. l.).

s a magyarok a helyett, hogy a nagyobb szám uralmának meghajoljanak, felkeltek, új hazát indultak keresni ¹⁾.

Azonban beláták, hogy hazát szerezni könnyebb, mint azt megvédeni. Alkotmány szerkezetökbe tehát reformokat hoztak be. Azon ideig minden vezér törzse külön kis államot látszik képezni. Lemondtak tehát e függetlenségről, s a hét vezér: Álmos, Előd, Kund, Und, Tas, Huba és Tuhutum abban egyeztek meg, hogy a főnökséget Álmos családjában állandóvá tegyék ²⁾. Mely egyezés Bela kir. névtelen jegyzője szerint így hangzott:

I. Mind nekik mind maradékaiknak, mindenkor Álmos nemzetségéből legyen fejedelmök.

II. Mit közfáradalmaik után szerezhetnek, abban mindenkinek része legyen.

III. Miután szabad akaratukból választották Álmost fejedelmöknek, sem ők sem fiaik soha a fejedelem tanácsából ki ne rekesztessenek, s az ország közigazgatásától meg ne fosztassanak.

IV. Ha utódaik közül valaki hitelenné válnék a fejedelem személyéhez, és visszavonást okozna a fejedelem s a többi ágak között, annak mint bűnösnek vére ontassék ki, valamint az ő vérök kiontatik az eskü alkalmával, melyet Álmosnak tesznek.

V. Ha valaki Álmos fejedelem és a többi főnökök utódai közül ezen esküvel erősített pontokat felbontani akarná, társadalmukból száműzetessék örökre ³⁾.

E volt a törzsek egyesülésének alapja, melyből később a magyar alkotmányos élet virágzott fel. Mert kiköték a nemzet magának, hogy tanácsa nélkül a fejedelem ne igazgathassan, miből a hongyulás fejelett ki.

¹⁾ A bessenyő, pecseneg, pacinacita, bisenus egyet jelent, s egy azon időben hatalmas hún-scytha faj neve, mely a mongol tatár dúlás alatt, a XIII. században, tűnik le; Moldvában, a csángó-magyarokat hagyva ott maga után. Új magyar Múzeum. 1853 XII. A Csángó nevet Jerney a czangra nevű kézjéttől származotja, Útazása I. 118. l.

²⁾ Jerneyvel tartok, ki az Álmos nemzetség e felemeltetését, Lebediásban történtnek hiszi. Útazása II. 88. l.

³⁾ Anonymus Belae Reg. not. Cap. VI.

Igy szervezve magokat megindulnak, bizonytalan sorsuk elébe. Kievnél átkelnek a Dneperen, az oroszokat legyőzik, s letelepedésre gondolnak. Azonban egész váratlanul lovag csapat, küldöttség közelg, mely itt az idegen népelem tengerében, a hontalanokat tiszta magyar nyelven köszönti. Székelyek valának, kik meghalván jöttöket, elejekbe küldtek, kik őket fogadják ¹⁾, meghijják Etele egykori birodalma viszonti elfoglalására, mire mint testvéreiknek karukat és kardjukat felajánlák. Költőre bizzuk elcsetelni ez örömet, melyet a két rokon faj egymás feltalálása felett érezhezett.

Zandirhám, székely főrabonbán volt, ki Álmos elé küldött. Ajánlatuk a legmelegebb viszhangra talált; meghatárazák e véletlen s vérségi kötelék által ajánlt útát követni. És a két nemzet sikerhezi bizalma akkora volt, hogy kivivása felett egyezkedésre léptek; a magyarok a székelyek ős köztársasági szabadságát teljesen biztasítandónak láták; a s csiki székely krónika szerint ²⁾, következő szerződés jött létre.

1. Egyedül Álmos férfi ágát illesse a főhatalom Magyarországnban.

¹⁾ Keza, Chronica. Libr. I. Cap. 4.

²⁾ E becses Krónikát, mint végén írva van, Csikban, Sándor Menyhart udvarában, 1533-ban szerkeszték egybe, 156 okmányból. Az eredetét nem birjuk még. Egy 1695 mart. 14-én kelt s Csik-Szeredában hitelesített másolata, kezdett legelőbb közkézre jőni. Ennek másolatát 1796-ban Zabolai és Székely benyujta az akkori Erdélyi nyelvmivelő Társaságnak. Aranka rögtön le is fordítá magyarra, kiakará adni; de közölve lön a társaság tagjaival, azok, mert sok meglepő adatot tartalmaz, egyidőre félretétetésére szavaztak; Benkő József pedig azon nyilatkozattal kísérte, hogy valódi kincsnek tartja. A társaság feloszlott, s a krónika csak is 1818-ban láthata legelőbb napvilágot, kir. táblai elnök k. Székely Mihály „A Ns Székely nemzet Constitutioi“ czimű gyűjteményében (Pest, 275—96. l.) Latin eredeti szövege jött ki, de sok hibával. Adatait senki se meré egész bátorsággal felhasználni, mignem, a székely történet nagy buvára, n.-ajtai Kovács István 1833-ban (Nemz. Társalkodó II. 305. l.) hitelességét mutogatni megkezdette, utána Zsombori József, sz.-udvarhelyi lelkész lép mellette fel 1835-ben (Tud. gyűjtemény II. füz.) kinyomatokat ad belőle. Szigety Gyula Mihály, udvarhelyi tanár 1836-ban (Felső M. orsz. Minerva IV. 164—81. l.) magyar fordításban adja. Végül 1854-ben (Új m. Muzeum, V. 443. l.) gr. Kemény József félig meddig kétkedőleg szól róla; mire Szabó Károly tanár, ki ellen intéztetett, a krónikát alapos vizgálat alá vette, s hazai és külföldi írőkkel támogatva, hitelességét alapon kimutatá, (Új magy. Muzeum 1854. X. XI. XII. füz.)

2. A mely földet valaki saját kezével szerzend, sajátja legyen; mit közérővel, oszolja igazságosan a szerző felek közt.

3. Az ügyek a nép egyetértésével végeztesse.

4. Ki a fejedelemnek tett hitét megszegi, fejét és vagyonát veszítse a főrabonban áldozata előtt; ki a rabonban méltósága ellen vét, tűz és víztől tiltassék el, azaz száműzessék.

5. Ha valaki a nagy vagy kis rabonbanok vagy harkázok közül a nemzet ellen törne, az örökösön Opulet (Apold) nemzetségéből válassztandó főrabonban ítélete alá vetessék.

6. Ki a főrabonban áldozatára (harczra) meg nem jelenik, ketté vágassék ¹⁾.

Csak nem azon pontok, melyeket felebb a magyar törzsek Álmoossal kötöttek. Bár mennyivel szabadabbak valának a székely institutiók, előzékenységek iránt a magyar nemzet lovasias volt, s a legnehezebb körülmények közt is századokon át az maradt. A nevezetes pontokat, a székely szabadság ez alapköveit, hat kötéltárlára metszve küldék meg a székelyeknek.

Melyeket miután a székelyek nemzeti áldozatok között felolvastak, s láták, hogy a harmadik és következő pontokban a belszerkezet ősalakja biztosított: az esküt reájok letették, a kötétlét Budvárba a főrabonban és lakába helyezték, fegyvert ragadnak, s a magyarok mellé siettek.

14. §.

A h o n f o g l a l á s.

(895.)

Őseink beindulásakor Európa velünk szomszédos területének egészen más alakja volt.

Ausztria még nem létezett.

A mostani Oroszbirodalom, mely lávinaként elborítással fenyegeti Európát, csak akkor (864) alakul; mondhatni még csak köpőhely, melyet a magyarok elfúvással fenyegettek.

¹⁾ A szerződés latin szövegét l. Székely nemzet Constitutio. 277. l. magyar szövegeit: Új magyar Múzeum 1845 XI. 40. l. Hon és Külföld. 1845. I. 1. szám.

Mint birodalom egyedül a Byzánczi császárság szerepelt a mostani Törökország helyén, de már mint gyengülő óriás.

Magyarország a Nagy Károly világbirodalma összeomlása után, apró fejedelemségekre lőn oszolva, melyek egymástól függetlenek. Dunán tuli részét Arnulf bírá németekkel, a Duna és Tisza közét Zalán tótokkal és bolgárokkal, az alsó részeket Glád oláhokkal.

Erdély sem volt különben. Északi részében a Marosig kazarok lagnak ¹⁾, s Marotot uralák, kinek biralma a Tiszáig terjedt; nyugoti részét Gelu bírá oláhokkal ²⁾; egy ötöde keleten a székelyeké; déli részén, a mai Fogaras föld, Bulgáriához tartozhatott, a mai szászföld pusztá vadon lehetett ³⁾; tul ezeken is, a délnyugoti szegletben Hunyad és Zaránd a Bánsághoz s így Gládhhoz lehetett szakasztva ⁴⁾.

Ily apró darabokra volt szeldelve Hunnia és Avaria, mikor Árpádék határán álltak.

Hogy Ruteniából elényomulván, mily útvonalt követtek őseink, háromféleképp adja a történezsnet. A byzanczi írók szerint Lebediás után Etelközbe telepedtek le kevés időre ⁵⁾; Thuroczi és Bonfin azt mondja, hogy előbb Erdélyt foglalták el; Anonymus, hogy egyenest mentek Magyarországnak.

Alkalmasint a három ide vonatkozó adattöredék egyeztetésében van a történeti tényállás. Ugy látszik, a székelyek meghívására azon útát kezdék követni, mit egykor a húnok. Moldvát, foglalák el előbb, mi által magokat a szomszédos székely-

¹⁾ Anonymus Belae Regis notar. Cap. XI. Hogy kazarnép lakott e tájon, fentartja a mai Kozárvár nevü falu, Dés mellett, s benne egy várrom. L. Erdély Régiségei 166. l.

²⁾ Anonymus ugyanott.

³⁾ L. gr. Kemény nyomozódásait. Kurz, Magazin. I. 176. II. 262.

⁴⁾ L. gr. Kemény. Új m. Muzeum 1854. VIII. 119—132. l.

⁵⁾ Etelköz, valamint Lebediás emlékét Constantinus Porphirogenitus császár hagyá fenn, De Administrando Imperio. Cap. 38—40. Jerney, ki mind Lebediást, mind Etelközt beutazta, s a történeti adatokkal összeveté, Etelköz fekvését a mai Moldva és Besarabiában mutatta ki. Útazása I. 11—15. l.

földdel összekötötték, s innen eredhetett Turocziék azon véleménye, hogy Erdélyt foglalák előbb el ¹⁾).

Elfoglalák tehát Moldvát, de nem volt kedvök itt maradni, mert az akkor Oláhországot birtokló borgárokkal, s a Lebediásból elényomult bessenyőktől ohajtott független birodalmat nem vélték kifejthetni. Pannonia elfoglalására gondoltak.

Mint a két jó öreg történész Turoczi ²⁾ és Bonfinus ³⁾ igen kedélyesen beszéli, a honfoglalás innen következőleg intéztetett.

Megérkezvén Moldvába s Erdély egy részébe, itt mig ők csatáztak, a nők és gyermekek védelmére a hét vezérség hét földvárat emeltetett ⁴⁾. S itt maradnak, mig Almus meghala. ⁵⁾

Bekövetkezvén Magyarország elfoglalásának gondolata, a hét vezér összejön, tanácsot ülnek, nemzeti áldozatot tartanak, s meghatározzák, hogy Kusidot a Kúnd vezér fiát átküldjék Svatoplughoz, a Zalán elődéhez ⁶⁾, megnézzessék a hont, kikémleltessék a körülményeket; s tőle ajándékba gazdagon felszerelt fejr lovakat küldének ⁷⁾.

Kusid megy, leszáll Magyarhon rónáira, Svato-plugnak megviszi a gazdag ajándékot, s mondja, hogy a magyarok át akar-nának költözni; mire a szláv fejdelem azon hiedelemben, hogy alattvalóinak ajánlkoznak, végtelenül megörvend. Kusid vizet, földet és füvet kér: a fejdelem szabadon enged vinni a men-nyit tetszik.

Kusid visszatér a magyarokhoz, kik midőn a jó vizet, a

¹⁾ Hogy Erdély, illetőleg a székelyföld régen a Szeretig terjedt, mint néphagyományt egy öreg székelytől is hallám.

²⁾ Thuroczi Cronica Hungarorum Part. II. Cap. 1. 2.

³⁾ Ant. Bonfini Historia Hungarica. Dec. I. Libr. IX.

⁴⁾ Turocziként e hét várról nevezték volna Erdélyt később a szászok Siebenbürgennek. Thuroczi, Cronica Par. II. Cap. 2. Gönczi pap Székely István Krónikája. 1559. 150. l. Hihetőbb azonban, hogy Erdély hét első megyéje hét váráról, mit alább szt. István alatt ki fogunk mutatni.

⁵⁾ Thur. P. II. C. I. Bonfin dec. I. Cap. 9.

⁶⁾ Ennek 895 előtt kellett történni, Engel szerint, mert Svato-plug 894-ben meghalt. Engel Geschichte I. 67. l.

⁷⁾ Különös, hogy e regét Anonymus is írja, csakhogy ő 12 lovat küldet. Cap. XIV. XVI.

kövér földet s illatos fűvet látják, egyakarattal elhatározzák: hogy e földet magokévá tegyék ¹⁾.

Mint magyaráztaták erre Svatoplugnak, hogy a lovak elfogadása annyi mint országának átigérése, mert a lovan országa földét, a kantáron annak fűvét, s a nyeregszeren vizét ejték birtokukba; vagyis mint izentek hadat: másoknak engedjük részletesen ismételni.

Elég, hogy megfuvaták a harczi kürtöket, s a hét vezér, s az alájok beosztva volt száznolcz nemzetség, megkezdé honfoglaló hadjáratát.

Ha őseinknek e hadjárat folyamán csak annyi hadműtani tervet engedünk, mennyit pár századdal később a mongoltatár berohanásnál leirva látunk: ős történéseink s mondáink igen szépen kiegészítik egymást.

Ekkora tábor, mint volt a magyar, hogy egy vonalon törjön be, mint Anonymus hiszi, lehetlen.

Hogy egy szárny Radnánál bejőve, itt a magyarral rokon kazar nép közt ²⁾, Dézsig elnyomult, s tetsztámodást folytatott, míg a főtábor felvonult, s onnan ütött be; s hogy később e tábor is a Marot biralmán kimehete Magyarhonba úgy, hogy Gelu határait nem is érinté: ki a helyszínével esmeretes könnyen belátja.

Igy fogva fel, mind a dézsi mondák, mind történéseink ellenkezni látszó töredékei valódi gyöngyök. S megvallom, a nemzeti szóhagyományok s ős történések felett pálczáat törni ok nélkül, nem könnyen vagyok hajlandó.

¹⁾ A traditio szerint Kusid Dézshez érkezett vissza. Turoczy még azt is regéli, hogy a hozattak látására a vérek háromszoros Deust kiáltottak. (Par. II. Cap. III.) Heitai pedig tudni akarja, hogy Dézs neve e Deus kiáltásból lett (Kronikája XXVI. R.) Annyi áll, hogy Dézsen korunkig lejtött egy hosszú szál kő, melyet a dézsiek a legnagyobb tiszteletben tartottak, mint a melyen a vezérek tanácskoztak; ugyan e ponton, az óvárban egy emlék torony áll, mely 1588-ban újjatott meg, s e jelenet van reá metszve, deák versekben. L. az emlékek leírását, Kövári, Erd. Régiségei 269. l.

²⁾ A kazar nép rokonságát l. felyebb 3. l. Hogy azon időben a Lebediás melletti kazarak a magyarokkal egy nyelvet beszéltek, Jerney (Const. Porph. De Adm. Imp. Cap. 29. után) kimutatni kívánta. Utazása I. 88. l.

Mint folyt le a honfoglalás nagyszerű hadjárata Magyarországon, mint hajol meg Zalán és Arnulf népe, miként terjeszkedik ki a magyar uralom a Tisza és Duna mind két partjain, messze vinne részleteibe bocsátkozni. Elég, hogy míg fenn győztek, a Tisza bal partján Szabolcs, Tas és Tuhutum vezérek Marotot is legyőzik, Bihar várába szorul, hol a magyarok és székelyek ¹⁾ ostromát tizenkét napnál tovább nem tarthatá. Meghajlott tehát, s így a hódítás Erdély határáig ért. Kimondák, hogy itt legyen a magyar birodalom határa, s jeleül Zilah felett a Meszesen kökapút emeltek. ²⁾

Elég is lett volna... Azonban Tuhutum (Tihó) kit Gyulának is neveznek ³⁾, meghalja a székelyektől Erdély többi részeinek gazdagságát. Azon gondolattól ingereltetve, hogy azt törzse számára foglalja el, Ogmandot ⁴⁾ beküldi kikémlelés végett. Ogmand szerencsésen jár, s megerősíti a hallottakat: eldicséri földje termékenységét, sóbani gazdagságát; elmondja, hogy folyóiban aranyport látott ⁵⁾; s hogy népe az ellentállásra elégséges nem lehet.

Tihó vezér foglalási szándékában teljesen megerősödve, Arpádhoz követséget küld, s tervére megegyezését kéri. Meglön, s úgy indula be, alkalmasint más évben, 895-ben, Erdély elfoglalására.

Hogy sergét a Meszesszorosán, vagy Tihó felé a Szamos-völgyén, vagy mind két útan vezetve Erdélybe, nem merem elhatározni. Voltak-e a betörésnél csaták, nem említi az írás.

Hanem igen azt, hogy Gelú táborá, a Meszes szorossától pár órára, az Almás vize partján útját elállotta ⁶⁾. Az itteni táborozás sánczai Hidalmásnál maig is látszanak ⁷⁾.

¹⁾ Anonymus szerint Bihar ostrománál 15 székely esett el. Cap. L—LI.

²⁾ Anonym. Cap. XXII.

³⁾ Tuhutum magyar nevét Tihóban látjuk, a Meszes hegy melletti falu nevében. Kéza (Cronica Libr. II. Cap. 1.) Gyulának nevezi. A hagyomány is Gyulát tartja Erdély alapítójának.

⁴⁾ Anonym. Cap. XXIV—XXV.

⁵⁾ Ogmand agg Mándra magyarítása ellen azon tény szól, hogy az Ogmand család Erdélyben 1348-ban még áll. Tud. gyűjtemény 1828. V. f. 83. l.

⁶⁾ Anonymus Cap. XXVI.

⁷⁾ Erd. Régiségei 273. l.

A két sereg tehát szemben állt egymással. Tihó korabajnalban serge egy részét átküldi a vizen, hogy oldalba működ-jék, maga pedig főtáborával szembe indul. Átkél ő is, s az Almás víze szűk partján egy századokra kiható csata támad. Az oláhok vitézül küzdenek, de a győzelem mégis a magyaroké. Gelu serge elhullt, fogságra jutott vagy elmenekült. Gelu is futásban keresi menedékét; az innen majd egy napi járó földre eső várába tart, Gyaluhoz ¹⁾; de az útána száguldó magyar daliák, czélja közelében, a Kapus-vizénél, utólérték, s le-sujták.

Táhora és népe, mint vezére halt hírét vette, fegyverét azonnal letette. Tihó a csatatértől nem messze, Esküllő nevű faluhoz hívá meg a népet hódolata bemutatására. Felgyűltek, s mint a hagyomány tudni akarja, a győztes magyar vezér az ottani kis kerek hegyen vonatá fel sátrát, s fogadá el az oláh nép hódolati esküjét; s mikép már Anonymus megjegyzé innen a falu neve Esk-ülő lett ²⁾; s a kis hegyet Esküvő-kőnek nevezik ³⁾.

E győzelmével a magyar a Marosig vitte hódítását; s a szabadságban hagyatott székelyföld Magyarhonnal egybekötött. A déli részeken nem lévén több fejdelem, könnyű volt a körülövedző hegyekig terjeszkedni... Így lőn Erdély a hetedik magyar törzs birtokává... S Magyarhon a keleti beütések ellen Erdély bérceiben erős fellegvárt nyert.

15. §.

A székelyek ekkori államszerkezete.

Mielőtt tovább mennénk, az erdélyi hún népelem, mely a hon kivívásában a magyarok mellett oly szép szerepet vett maganak, megérdemli, hogy ekkori helyzetének egy pár lapot szenteljünk.

¹⁾ E vár nem ott állt, hol a mostani vár, hanem belebb a havasok felé. l. Erd. Régiségei 160. l.

²⁾ Anonymus Cap. XXVII.

³⁾ Felső és Alsó Esküllő ismeretes falúk Kolozsvártól néhány órára. l. Erd. Régiségei 272. l.

Hogyan húzta át a székely nemzet a négy nehéz szadzadot Hunnia bukása után, egykoru történetiroktól hiába kérjük. De hogy a székely nemzet magát már ekkor is érdemesé tette, hogy külföld ismerje, annak az arab írónál nyoma-
it látjuk ¹⁾.

Ha az utólagos buvárlatokra s különösen az 1533-i csi-ki székely krónika szavaira már építenünk szabad ²⁾, úgy látszik, hogy miként a hún és magyar nemzet, úgy az itt maradt húnok, a székelyek is megtarták ősi szerkezetök, s hat törzsrre osztoltan kormányzák magukat. E hat törzs ismeretes neve: Halom, Jenő, Adorján, Örlecz, Medgyes és Ábrán ³⁾.

E törzsek fogalma tartá egyelőre össze a székelyeket. Minden törzs ágakra oszlott, még pedig, a mennyire eddig felderithető volt, négy ágra. Minden szabad székelynek valamely ághoz és törzshez kellett tartozni. A hivatalokat, a béke és harczos idők javadalmát terhét ezek szerint osztották meg az egyes családok s annak tagjai közt ⁴⁾.

¹⁾ L. gr. Kemény J. értekezését Abulfeda arab történetirő azon helye felett, hol a székelyföld (Regio Sekel) emlittetik. Kurz, Magazin II. 255. l.

²⁾ E s, a székely kronikán alapulván, figyelmzettetem az olvasót a 35 lapra, hol hitele megállittatott.

³⁾ Kállay egy hetediket is akar, melynek neve Ákos. L. Értekezése 87. 92. l.

⁴⁾ A törzsek és ágak ismeretes táblázata itt következik:

I. Adorján nem:	(Telegd ág. Poson ág. Váczmán ág. Vaja ág.	IV. Halom nem:	(György ág. Péter ág. Halom ág. Náznán ág.
II. Medgyes nem:	(Medgyes ág. Dudor ág. Kürt ág. Gyarus ág.	V. Abrán nem:	(Nagy ág. Gyerő ág. Új ág. Karácson ág.
III. Jenő nem:	(Szomorú ág. Új ág. Borozló ág. Blázi ág.	VI. Örlecz nem:	(Bud ág. Szovát ág. Seprőd ág. Eczken ág.

E táblázatot többen közölték már. Legelső Kovachich (Scriptores Minores. 1798 I. 338.) Később Engel (Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidianas. 1802. 350. l.); Kállay (Székely nemz. eredetéről. 1829. 90. l.); Legutoljára n. a. Kovács István jegyzetekkel (gr. Mikó Imre, Erd. Történelmi Adatok I. 261. l.) Megkívánom jegyei, hogy egy mult századi jegyzésben minden

Nekem úgy tetszik, hogy az újabb nyomozódásnak sok igazza van abban, hogy e törzsek későbbi székely székeket, (megyéket) alkottak; vagy, ha nemis, a törzsek fogalma átment a székekre,* s azon túl, székek nemzetségek és azok ágazatai közt folyt a javadalmak osztálya. Csak így lehet érteni Verbőczit ¹⁾, így magyarázhatjuk meg, hogy lehetett Marosszékben hat, Háromszéken öt nemzetség (generatio) ²⁾.

Mint szabad harczai népnél, a nemzet minden tagja egyenlő szabadsággal volt felruházva, s minden ember egyszersmind katona volt.

Élén egy főrabonbán állt, kinek székhelye Udvarhely mellett, egy közszírtan feküdt, melynek romját a nép ma is Budvárának nevezi; benne egyesült a főpapi, főbírói, fővezéri méltóság ³⁾.

Mellette mint törvénytevő nemzeti főbírótság, három nagygyula intézte a nemzet ügyeit.

Itt következtek a törzsek főnökei, még pedig az eredeti hat törzsben, mindenikben külön külön, következő személyzettel.

nemnek ötödik ágát is látom, ilyenek a Halomhoz Gabud, Jenőhöz Nagy, Adorjánhoz Vasmy, Örléczhez Zöld, Abránhoz Göcs, Medgyeshez Kurta ág.

¹⁾ Verbőczy Decr. Tripart. P. III. Tit. 4. Ezt mondja: qui per Tribus et generationes atque lineas generationum haereditates et officia inter sese partiantur.

²⁾ Ezen nyomozást Dózsa Dániel hozta szőnyegre Zandirhám című székely hős költeménye előszavában (Kolozs. 1857. VI—XVI. l.). Védokai közül megemlítjük, hogy a fenn nevezett hat nem, mindig generatio és nem tribus nevezettel jön elő, (l. X—XI. l.) Hogy Kézdiszékben csak öt generatio van (l. Kállay Értekezése 90. l.). Dózsa hinni akarja, (XIII. l.) hogy idővel a tribus széket, a generatiók a primori és primipilusi rendet s az ágozatok azok családjait jelentették. Különös az, hogy a tul említett táblázat ágai nevét Marosszék falvai neveiben mind feltalálhatni; mi szinte arra a gondolatra hoz, hogy e táblázat csak is e széket illeti; s hogy a többi szék ágai nevét nem ismerjük. Hogy Kászonszékben is elé jár a Halom nem, (l. Kállai 88. l.) bizonyos. A többi székben semmi nem és ágazat nevére sem akadunk.

³⁾ E tisztség részleteit a székely Kronika tartá fenn. (L. Székely nemz. Constit. 282—3. l.) Ennek alapján egy táblás kimutatás készült, melyet Dózsa D. hozott legelőbb sajtó alá, (Magy. Hirlap. 1853. 607. l. Zandirhámja XVII. l.) Azonban e táblázatban a nagy gyula főnökségét kétség alá kell vonnom. Erre mutat a gyulák tisztsége, mit Szabó K. (Új m. Muzeum 1854 XII. 460—1. l.) byzanczi írók után, bíróságnak állit meg.

Minden törzs élén egy nagy-rabonbán állt, s mindenik mellett, mint törzsbíró egy kis-gyula, vagy főharkáz.

A nagy-rabonbán és kis-gyula alatt hat harkáz volt, minden harkáz alatt öt kis-rabonbán, s minden kis-rabonbán alatt egy lóvas és egy gyalog százados.

És így az összes székelység fegyveres erejét, a hivatalok s főleg a százados szó jelentése nyomán, minden törzsben 6000 rendes fegyveresre, s az összes hat törzset 36,000-re teszik; hogy ezeken kívül a nemzet minden ha harcz idején fegyvert fogott, kétséget nem szenved.

Ilyszerű kormányserkezettel találta itt a magyar nemzet a székelyeket, szabadsággal s független önkormányzással felruházva. Pogányságban ugyan, de azon kor értelmében a miveltségnek meglehetős fokán, annyira, hogy nekik scythá be-tükkeli életét tulajdonitnak ¹⁾.

16. §.

A vezérek kora.

(895—1002.)

A megtelepedés után, egy századig vezérek kormányzák Magyarországot. Erdély felett a Tihó vezér utódai vezérkedtek, még pedig az anyahontól igen csekély függéssel.

Mi történt e századon át, igen keveset mond reá a történet. Kevéssel tudunk többet, minthogy Árpád után, utódai Zoltán, († 949) utána Taksony († 972), s végre Gejza vezér állt a főkormány élén ²⁾; de hogy mi történt ben a ha-

¹⁾ Thuroczy (II. Cap. XXIV.) s utána többen hinni akarják, hogy a székelyek a hún írás módot fenntartották. Azt mondják róla, hogy hieroglyph szerű betűk voltak, melyekkel oly sokat tudtak kifejezni, hogy pálczára met-szett leveleket küldöztek egymásnak. (Lásd ez adatokat összeállítva Kállay értekezése 18—37. l.) A vásárhelyi és czikmántori harangok feliratában is efféle írás maradványokat keresnek. Mint hún írást emlegetnek egy feliratot a csik-szt.-miklósi templom falán, mely Bod Péter szerint 1501, Gyarmathi S. szerint 1401-ből kelt (Kállay 29—30. l.); mely azonban ma nem létezik. Elég, hogy Toldi Ferencz, a magy. akadémia titkoka a Magyar irodalom története című munkájában (I. 26. l.) mint történeti tényt vette fel.

²⁾ Fejér Cod. dipl. I. 233. l.

zában, azt meglehetősen homály fedí. Annyit mindazáltal látunk, hogy a hont megalapíták, s bizonyos kormányserkezetet hoztak be.

Azonban, ha nem ismerjük a nemzet beléletét, a tények kül életéről annál hangosabban beszélnek. A ben talált népekkel barátságos kezét fognak. Árpád fia Zoltán a legyőzött Marot fejdelem leányát veszi nőül; a szlávokkal, kik a római vallástól szakadni akartak s fejöket pogány módra megberetválák, kezét fogva, ben minden templomot lerontanak, s készületeket tesznek a határon túli kicsapásokra.¹⁾

A mint a hönfoglalási csatákat, 894—899 közt bevégezték, megkezdék az akkor divatos rabló kiutéseket. Sergeinket 900-ben Austriában; 901-ben Stiriában; 902-ben Karinthiában látjuk, zsákmányolnak bántatlanul.

Árpád 907-ben meghal, helyébe a kiskoru Zoltán jött, s kezdődött a valódi kalóz élet. 907-ben Luitpold bajor herceg ellen mennek, tönkreteszik; 908-ban a Dalmatáknak segitettek; 909—10-ben Németországban járnak, Lajos császárt a Lech vizénél megverik, s egy évre adózójukká teszik; 911-ben a frankokra, 912-ben Csehországra, 913-ban Bajorhonra mennek; s csak is egyedül az utólsónál, Arnulf bajor hercegnél találtak emberökre, ki őket a Lajtaig visszanyomta.

Megpihentek, s 915-ben ismét Németországban vannak; 917-ben Elszászig nyomulnak; 919-ben megkezdik az olasz földre beutéseiket; 923-ban Franciaországig nyomulnak; 924-ben Westphalia felé veszik útjokat; 925-ben Franciaországban zsákmányolnak; s csak ekkor vettek néhány esztendő, hogy magokat kipihenjék.

Már 932-ben őket ismét Németországban látjuk; honnan vesztéssel térnek haza, mi azonban nem hogy megtörte volna őket; sőt 934-ben új szintért keresnek, megkezdik a görög-földre beutéseket... Folytathatnók az eseményeket évről évre Pray, Engel és mások után: de nekem nem az összes nemzet története, hanem Erdély a látköröm. Így folyt a magyarok hadjárata, majd ez majd amaz országot szaguldozák sebes pa-

¹⁾ Árpád utódai családfáját I. Bedeus, Hist. geneal. Atlas d. Ungrischen Reichs. Hermannst. 1845—51. II. Th. I. Taf.

ripáikon át, míg 955-ben Augsburgnál roppant veretést szenvednek, hol a tábor nagy része odavesz, Búlchu s Leel vezérek pedig vérpadra jutnak.

E hadjáratok ha egyebet nem tanusítanak, annyit minden esetre igen, hogy párduczos ¹⁾ őseink nem tartoztak azon nemzetek közé, melyek engedelmet látszottak Európától kérni, hogy ők is élni bátorkodnak.

Baj volt mégis, hogy mind a mellett, hogy mondhatni színvonalán álltak az akkori miveltségnek ²⁾, vitézségökben bízva, mint pusztai oroszlányok mutatták be magokat, Európát mintegy kihívák; s nem akarák észre venni, hogy Etele birodalmát vagy az avarokét többé vissza állítani nem lehet.

Minél merészebb volt e fellépés, természetesen annál nagyobb volt Europa részéről a visszahatás, Németország addig telepítgeté védsergeit Magyarhon határára, hogy a X. század végén II. Otto császár Babenberg Leopoldot Ausztria markgrófjának nevezi, s elő áll az ausztriai birodalom alapja, mint egykor Etele beütésére Velence.

Nem volt elég. Azt hitték, hogy a haj a magyar pogányságában rejlik: a keleti és nyugoti vallás főnökei terítéshez fogtak. VII. Leo pápa 937-ben küldi az első térítőt, s már 974-ben annyi hivet számlál, hogy míg felső Magyarország a salzburgi érsekség alatt áll, alsó feléért is érsekségről gondoskodnak, kinek székhelyét a magyarok (977) feldulják ugyan ³⁾; de azért a kitartás mégis győzedelmeskedett.

Mi történt Erdélyben a honfoglalás óta, mi történt e szádon, át csak hagyományokat és töredékeket adhatunk.

Mennyi magyar jő Erdélybe, nem tudjuk megmondani; de hogy a beköltözött 108 magyar ősnemzettség közül

¹⁾ Horvát István, Tud. gyűjt. 1837. I. k. 3. l.

²⁾ A magyar nemzet akkori miveltségére l. Horváth Mihály, Párhuzam az Európába költözködő magyar nemzet, s az akkori Európa polg. és erk. miveltége között. Pest, 1847. Tud. gyűjt. 1817. I.—VI. k. Toldy F. Új m. Muz. 1850/1 I. 36. l. Ipolyi Arnold, Magyar Mythologia. Pest, 1854. Vas József. Vasárnapi ujság 1857. 32—38. sz.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. I. 244—73. l.

nehány Erdélybe jött, s itt foglalás jogán földbirtokot kapott, tanusítja az, hogy Barót, Berend, Hódos, Kadicsa, Kalán, Kalota, Mike, Tordos, Zágor, Zsombor falu nevek mind megannyi ős nemzetség nevét tartják fenn ¹⁾; tanuja, hogy vannak családaink, mint a Kemény, Kabos, Zsombori, melyek maig is első foglalásu birtokokat birnak, s nemes levelök soha se volt ²⁾.

Miként találja fel az erdőfedett római romokat. Kolozsvárt a kecskepásztor ³⁾, mint fedezik fel Abrudbánya aranyfővényes vizét egy ellőtt vadkan aranyporos szőre által; mint fedezi fel vadászat közben Apulumot Gyula vezér, s építi a római romokra Gyula-Fejérvárt ⁴⁾, oly hagyományok, melyek ha többet nem jelentenek is, szépen festik azon elhagyatottságot, melyben a magyarok Erdélyt találták.

Hogy a külföldre intézett zsákmányló hadjáratokban Erdély is részt vett, kétség alá sem jöhet. Sőt, hogy e kiütések alkalmából az erdélyiek a vallás terjesztés körül nagy szerepet vállaltak el, arra egy epizódot kell megemlítnünk.

Mint tudjuk, Tihó vezér után Horka a fia volt Erdély vezére, kit I. Gyula követett ⁵⁾. Gyula még fiatal volt, midőn a magyarok Konstantinápolyt 943-ban ostromolván, öt évi fegyverszünet kérésre kényszeríték. Mint írják, a főváros kezeseit kért, s ezek egyikéül Gyula maradt ott. E kezes kérés-

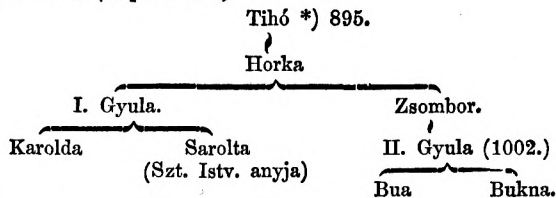
¹⁾ Bejött 108 nemzetség utáni nyomozást, I. Horvát István, Magyar Gyökeres nemzetségek. Pest. 1820. L. Keza, Cronica. Podraczkinál 93—106. l.

²⁾ Gr. Kemény J. Tud. gyűjt. 1830 IV. k. 7. l.

³⁾ Bonfin, Dec. I. Libr. XI. Thuroczi, II. Cap. V.

⁴⁾ Kövári, Erd. Régiségei 72. Schezaeus 212. l.

⁵⁾ Könnyebb áttekintés kedvéért adjuk a vezérek családfáját, Anonymus szerint (Cap. XXVII.)

*) Figyelmeztetjük olvasóinkat, hogy Turoczi (P. II. Cap. V.) Erdély elfoglalóját Gyulának nevezi.

ben sok ravaszság feküdt ¹⁾, mert a görög udvar az ott maradt magyar főurakat ²⁾, az európai gyönyörök minden ingerével körülhálózta, s öt év alatt oda vitte őket, hogy 948-ban a görög vallást felvették, s mikor más évben VII. Konstantin császár, a történetíró (ur. 913—59.), őket haza küldte, már nem magokra jöttek, hanem Gyula egy Hierotheus nevű szerzetest is hozott magával, ki térítéshez kezdett, s mint állítják, itt végre püspökké lőn ³⁾.

A római udvarral nyílt ellenkezésben élő görög politikája sikerült. A görög vallás Erdélyben nagy sikert aratott. Gyula családját, s az ország egyrészét átvitte. S ha e férfinak fia lesz, Erdély a keresztény vallás behozatalánál szerepet vitt volna. Így is övé marad a kereszténység zászlójának kitűzése, csak hogy ez nem a római hanem a görög vallás zászlója volt ⁴⁾. Azonban Gyula vezérnek csak leányai voltak: Kurolda és az angyal szép Sarolta ⁵⁾, kit Magyarhon vezére, Gejza vett nőül, s szent István anyjává lőn. S alig ha családunk, ha azt hisszük, hogy Sarolta keresztény emléke, Magyarhon kereszténynyé lételére igen nagy befolyással volt ⁶⁾.

17. §.

Szt. István király lesz.

(994—1000).

A magyar nemzetnek hogy európai nemzet lehessen, magát acclimatizálnia kellett; különben úgy járt volna, mint a török, mely Európába jött, s magát az itteni szellem előtt meg nem hajtván, itt maradhatása még mind koczka áll.

¹⁾ Engel, Geschichte I. 87. l.

²⁾ Bulch a másik, kit némelyek az Augsburgnál (955) megbukott Bulchu vezérnek, Szabó K. Bucsín székely főrabonbánnak tart. Új m. muz. 1854. XI. 405. l. Tán mert Constant. Porphy. öt harkáznak czimezi.

³⁾ Benkő, Milkoviája; Timon, Imago Antiqu. Hung. Libr. III. Cap. V. Új m. Muz. 1854. XII. 468. l.

⁴⁾ Turóczi. Chron. P. II. Cap. V.

⁵⁾ Epitome Chronologica Rer. Hung. et Trans. a Steph. Katona. Budae 1796 I. 41. l. F. Magy. orsz. Minerva 1828. sept. füz.

⁶⁾ E korból dátálódik az erdélyi oláhok görög vallása. Illia, Ortus et progr. 5. l.

Csakhamar belátták, hogy Európát három nagy eszme fejlődése foglalataskodtatja: a pápai hatalom hatalmasodása; a feudal rendszer terjedése; s a királyságok alapítása... Kicsatázván a nemzet magát, csakhamar hebizonyítá, hogy politikai belátásban szintoly erős, mint fegyvere a harcmezéjén.

Igen eszélyesen.

Mert a pápa hatalma tán soha sem volt befolyásosabb: mostani birodalmára ez időben tett szert; s a pogány, vagy görög hitre térő magyar ellen fél Európát képes lett volna felkelteni.

A feudalismus eszméje, mi a barbárság és polgárosodás éjszakája hajnalán született, mely mint egy syren csak félig hordja a civilisatio képét, mely Európának aristocratiát és jobbagyságot szült: szintoly ragadó árban terjeszkedett ki egész Európára.

A királyság eszméje sem birt kevesebb kilátással. A népvándorlás zürzavarában a kegyeletek kötelékei megszakadoztak. Fegyelem kelle, katonai diktáturak fejlének ki, kiknek szelidebb irányt azon kor diplomatai, a papok, adának; s keletkeztek a monarchiák.

A nemzet belátta ez eszmék századokra terjedő horde-rejét, s nem kelt velök tusára, hanem mennyire lehetett magát alkalmazá. A vallásos, politikai és társadalmi átalakulás egyszerre lépett be. Soha e nemzet ennyi és ekkora reformok terén nem állt. Gejza vezér alatt a térítők már megnyiták a kereszténység kapuját, s a jobbagyságon épült aristocratiá megtöré a királyság útját. S mikor Gejza és Saroltától fia, István, 994-ben megkeresztelkedtek, s mikor István, atyja halálával 997-ben, Magyarhon vezérére emeltetett, a nemzet egy százados itteni lakása után annyira fogékony volt az európai eszmékre, hogy az átalakítás műtételéhez hozzá lehele fogni.

E nemzeti nagy elhivatás Istvánnak, a később szt. Istvánnak jutott, kinek reformátori talentomát lehetlen el nem ismerünk; ki ha mint egy Nagy Károly Francziaországban, Alfréd Angliában olykor kényszerhez nyult hona érdekében, csak az európai eszmék sodró árjának engedett.

Megkeresztelkedvén, a térítésben maga ment elől. Római kath. hitet vévén fel, a pápának kegyébe jött.

A vallás mellett a politikai reformokhoz sem készül so-
kaig. A feudalizmus alapelvei azon részét, mely a magyar nem-
zet függetlenségi vágyával megegyezett, elfogadja. Az egyes
törzsek, egyes hatalmasok dissolutiora vezető önállóságát nyir-
bálni kezdi. De e feudalizmusnak azon elvét, mely az egyes
államokat, a császár vagy pápa feudumává tenné, el nem fo-
gadta. III. Ottó császár azon törekedése ellen, mely szerint
magát minden római hitű fejedelmek császárává akará felvetni,
ellenszegült, s megtámadtatván, háborút állt ki érette ¹⁾.

Szt. István benn és künn független kormányt akart. Fegy-
vernek fegyverrel felelt. Így lépik fel Kupa, Somogy vezére el-
len, 999-ben; az őt pártoló ősmagyar pártot, mely reformok-
ról hallani nem akart, legyőzi, lesújtja; s Kupát négyre vágat-
ván, mint győzelme nyílt tanujelét az ország négy részére kül-
di szét. Egy része Erdélybe jut Fejérvár kapujára ²⁾.

Benn a pártok megváltak törve. Az egyes olygarcháktól
szépen és rútul folyvást szedegető be a függetlenségre emlé-
keztető vezérbotokat. Benn nem sokat félhetett már, de annál
többet III. Ottó császártól. Diplomatikai cselhez nyul. Ismerte
a pápák és császárok viszályát a mind kettőtől igényelt felsőbb-
ség felett. Sebesebben mint gondolnák, mint egy Nagy Károly
a pápához fordul, azon kor fogalmához képest, országát a pápa
oltalmába ajánlja, s tőle királyi címet kér.

A pápa igen nagyra becsülte a magyar nemzet ajánla-
tát. Örvendett a pogány és keleti vallás feletti diadalának. Nem
csak címet ada, hanem, mivel a lengyel herczeg részére épen
korona is állt készen, azt is küldött; s mint igénylik, ve-
le egy oklevelet 1000 mart. 27-ről, mely által szt. Istvánt mind
világi, mind egyházi tekintetben önálló királynak ismeri ³⁾. S
apostolkodásáért, apostoli király címével ruházta fel.

¹⁾ Pray, Annales Reg. Hungar. 1793. 2—3. l.

²⁾ Bonfin Hist. Dec. II. Libr. 1.

³⁾ Okl. Fejér Cod. dipl. I. 274—80. Magyarul, Szalay L. Magyarország.
Története. Lipse. 1851. I. 71—74. l. Vannak, kik ez oklevelet kétség alá
hozták, mert ugymondának, róla Chartnitiús, ki szt. István életét IV. Béla
alatt írta le, mit sem szól. Legelőbb Inehoffer jesuita hozta sajtó alá (Annal.
Ecel. Regn. Hung. I. 256. l.) Mint állítják, Verancz Antal püspök († 1573.)
másolta volna le Rómában, s ez után lett ismeretes. Védelmét I. Szalay, Ma-
gyarok. Tört. I. 74—79. l.

Azon év aug. 15-én bekövetkezett a magyar nemzet nagy nemzeti ünnepe, első királyának, szt. Istvánnak megkoronázatlása; s a magyar mint keresztény ország, az Európai független államak családkörébe lépett.

18. §.

Gyula vezér szt. István ellen.

(1000—1002).

A magyarnak királya lön, még pedig azon kor fogalma szerint szent nymbus alatt. Miként a görögök herosaikat istenektől származtaták, úgy azon kornak is vallásos fogalma volt a főhatalomról.

Szt. István apostóli hivatásában nagy tevékenységet fejtett ki. Tán tulbuzgó is volt, mi Erdélyben csakhamar vizsályt idézett elő. Pogány volt-e akkor Erdély, vagy a már elharapódzott görög vallás is élesztette az ellenszegülést szt. István apostolkodása ellen, adatok hiányában legjobb nyílt kérdésnek hagyni ¹⁾.

De annyit látunk, hogy Erdély vezére sehogy sem békülhetett ki unokaöccsre, az ifju szt. István reformjaival. Gyula országát önálló külön birodalomnak kezdé tekinteni. Az öreg vezér, nemzete jövőjét koczán hívén, mint ellenapostol kezd fellépni. Az ifju királyt minden áron inteni kívánta, hagyna fel a nemzet erőszakos európaiasításával ²⁾. S midőn a térítők még sem szünének meg, Erdélyben őket megkezdek kövezni.

Szomoru kezdet. Magyarhon két szívkararája egymás ellenében kezd ily hamar dobogni. Elleneink a ránk űtött pártosság viszketegének neveznék; pedig ha elgondoljuk, hogy akkor Erdély a görög és római vallás, a keleti és nyugoti civilisatio ösvénye elválasztásában habozhatott, hogy Erdélyre a keleti vérünknek inkább hízalgő, s hozzánk közelebb eső Byzancz birt több vonszerővel: hogy ily helyzetben királya ellen szavazott, okát nem külön szakadni akarás, hanem Erdély nemzeti mély aggódalmában kell keresnünk. Gyula vezér oly erős meg-

¹⁾ L. Memoria Episcopat. Trans. LIV—VI. l.

²⁾ Bonfin, Dec. II. Libr. I.

győződéssel ragaszkodott elveihez, hogy 1002-ben fegyvert ragadott, s berontott Magyarországra, hogy tévúton hitt királyi öcscsét felébressze.

A vezér e magatartása nem kis aggodalomba hozta szt. Istvánt, mert Gyula roppant kincscsel rendelkezett, s hazánk bérczfalai biztos sasfészkül ajánlkoztak a visszatorlás ellen ¹⁾.

A nemzeti ügy gordiusi csomója végre is kardra került. Az ifju király 1002-ben ²⁾ felülteti hadát, maga homlokára állott, Erdélyben terem... Szt. István győzött ³⁾. Gyula vezért nejével s két fiával, Bua és Buknával elfogató, Magyarhonba vivé, s ott tartá őket halálokig, némelyek szerint fogságban ⁴⁾, mások szerint, miután római katolikus vallásra tértek tisztességben ⁵⁾, Így bukott meg Erdély utolsó vezére, ily úton tevő Erdély meggyőződését, fegyverét a győztes nagyobb testvér lábaihoz. Gyula utolsó örökös vezére volt hazánknak. Szt. István bekapcsolta Erdélyt ⁶⁾, de nem olvasztá be, s e mulasztásból alig lehet meghatározni, hogy több öröm vagy gyász merült a nemzetre.

A már többször említett székely krónikából e küzdelmekhez néhány érdekes részletet hozhatunk fel; de hogy folyamuk ideje mennyire függ össze Erdély mozgalmaival, belebocsátkozni adataink hiányossága miatt, nagy merészségnek tartanám.

A krónika szerint, a székelység is részt vett a szt. István elleni fegyverfogásban. Úgy látszik jelszavuk a nemzeti áldozó pohár volt ⁷⁾, melylyel ősvallásuk szerint áldozatukat

¹⁾ Petri Ranzani Epit. Rer. Hung. Index. VIII.

²⁾ Pray 1002—3-ban véli lefolyását. Annales I. 17. l.

³⁾ Thuróczi. P. II. Cap. XXII.

⁴⁾ Anonymus szerint Gyula és fiai holtokig fogságban maradnak. Cap. XXVII.

⁵⁾ Turóczi szerint Gyula megkeresztelkedett, s szt. István oly tisztességben tartja, mint atyját. P. II. Cap. XXIX.

⁶⁾ Adjunxit, Turóczi P. II. C. 29.

⁷⁾ A Székely nemzet áldozó pohara sokszor volt már az irodalom színyegén. Történeti alapja a csiki krónika több helye. Kehely alakja van, kokus-dióhéjból; fényes és fekete; üregébe $\frac{1}{4}$ kupa nemfű; szája csipkés, meg-

szokták volt végrehajtani, s mit a keresztény valláshoz hajlott főrabonbánoktól kiadatni követeltek. A nép és rabonbánok ér-zülete igen meghasonlott. Véres csaták fejlettek ki közöttük. Rabonbánok esnek el, mignem Sándor főrabonbán szt. István-tól támogatva keményen fellép. De saját fiai is ellene kelnek, s az elkeseredett harcz csak hosszas küzdelem után dölhetett a szt. Istvánnal tartó főrabonbán részére. Minek emlékére a pohárra keresztet tévének ¹⁾.

Sándor főrabonbán tehát győz; s köz megegyezésből szt. Istvánhoz követség megy, mely a székelyek viszonyát az anya-honhoz szabályozni kísértse. S a szerződés, mit a királynál ki-eszközöltek, a következőkben formulázható:

1. A székelység a keresztény vallást ezennel beveszi.

2. Szt. István a nemzet kormányzatát meghagyja, minden tized és adófizetéstől továbbra is mentté teszi; kivéve, hogy a király koronázása házassága és gyermeke születésekor ökröt adjanak.

aranyozott ezüsttel szegélyezve. A kokuspohár virágos ezüst kehelyből emelked ki, s az alsó és felső ezüstezést három ezüst pánt foglalja össze. A három pánt mindenike felső felén egyegy szűz áll, majdnem vállig érő kondor haj-jal, meztelen karral, karsú természeteket czomb közepéig érő, övedzett öltöny folya le, a melyet tánczoló alakban újjaik közt látszanak tartani, mint ör-vendezés jelképei. Talpa hasonlóan aranyozott ezüst, rajta nyulak, farkasok vannak futó helyzetben, fák között. A munka művészetlensége korának hord-ja bélyegét. Fedele elveszett. Leírását Zsombori József udvarhelyi lelkész közölte az 1835-i Tudom. Gyűjt. III. 5—18. l. Onnan átvette a Hon és Kül-föld, a Mult és Jelen melléklete, 1845. I. 1. sz. mely alkalommal rajza is kö-zöltetett. Talpára most e szavak vannak vésve: Sándor Péter. 1412. A pohár-rali áldozat megszűnt ugyan, de a nemzeti gyűléseknél sokáig lőn használva. A krónika szerint 1039-ig a rabonbánnál, a Budvárában tartatott. Ekkor vit-te Sándor István magával Csikba. A Sándor Péter nevét Stibor vajda met-szeté rája. Mind e napig a Sándor családnál van. Zsombori 1819-ben Cs. Sz. domokosi Sándor Ignác özvegyénél, Dindár Józsefa asszonynál Kolozsmeg-gyben Oroszfáján találta, s rajzoltatá le, de nem közölte. (L. ide a pohárról folytatott vitát Hon és Külföld 1845. 1. 2. 11. 12. 15. 31. számában) Rajzát újabban kiadta Vahot, Magy. Or. és Erd. képekben III. 130. l.

¹⁾ Mint veri ki Zetelakáról Sándor Ikát, s megy Háromszékre, hol Ika-várát alapítja. (L. Kövári, Erd. Régiségei 161. l.); mint rontanak ki a Bálvá-nyos várából a kereszténység bajnokaira; mint pusztult el e csaták folytán Csik. l. a krónikát, Székely nemzet Constit. 269—80. l.

3. A hon határit keleten megvédeni tartoznak.

4. A király őrizetére pedig esztendőnként (háromszor) felváltandó száz lovast tartoznak a királyi udvarba küldeni ¹⁾.

Mely szövetség pontjai az első századokban minden három évben megújittattak, mondja a krónika; de hogy a székelyek adó, különösen tized-mentessége e korból keletkezett, azt el kell ismernünk. A görög vallásuaknál divatozott tizedmentesség mindenesetre görög befolyásra mutat.

Folyt legyen le bár miként, annyi tényleg áll, hogy a székelyek e korban az erdélyi magyarokétól különböző szabadsalmakkal maradnak felruházva. Két állam kezd a kis Erdélyben fejlteni: a magyarföld magyarhoni institutiokat vesz fel, benne aristocratia és jobbágyság kezdődik; míg a székelyföld sokkalig egyiket sem ismeré, s katonáskodáson kívül a hon semmi közös terhében sem osztozott ²⁾.

¹⁾ Székely krónika hozza töredékekben. (Székely nemz. Const. 282 l.)
Lásd védelmét (új Magy. Muz. XII. 462—5. l.). Hat pontban összeállítva,
Zsomborítól (Hon és Külföld 1845 1. sz.)

²⁾ A Székelyek szerkezetére l. Jos. Benkő, *Inago Nationis Siculicae*.
II. kiadás 1837.

HARMADIK KORSZAK.

AZ ÁRPÁDIAI KIRÁLYOK ÉS HERCZEGEK.

(1002—1270.)

19. §.

T á j é k o z á s.

Magyarország új korszakba lépett, s vele Erdély is. A vezérség helyébe királyság áll: s az ősz vallás helyett a rom. katolika, s az ősz kormányforma helyett az európai rendszer nyomul előtérbe. A hon püspökségekre, megyékre, s ispánságokra oszlik fel. Az ispánok élén a nemzet által választott nádorispán állt, mint az ország főbirája; a püspökökén a primás, mint a király főcancellára, ki az okmányok kiadásával s a király pecsétje őrzésével lőn megbízva ¹⁾).

Erdély Magyarországhoz kapcsoltatott, de hogy bele nem olvasztatott, az a magyar király s Erdély kormányzója közt folyvást viszály tüzfészke maradt ²⁾).

A hibás szervezet mellett, a két hon érzülete között az űr nagyobbá válik. Az országos alapelveket, melyeket szent István papírra tesz, a két hon különböző értelemben, különböző irányban kezdi magyarázni és érvényesíteni.

Ez eltérés főképen két pontnál kap új botránykövet. Az egyik az, hol szent István a jövevényekről szólván, azok ide

¹⁾ Partes Transilvaniae, sőt Regnum Transilvaniae czimmel is illetik. Verböczyi Tript. III. 3. 1. Tóder Felmerhez 69. 217.

²⁾ A nádorság, primáság e korban ered. A primások e hatálya tart 1690-ig, a nádoroké 1848-ig. L. Új m. Múzeum 1850/1 I. f. XXIX. sz. 1. A primásokról. Magy. Sajtó 1857. dec. 1858 jan. febr. számait.

telepedésének igen nagy horderőt tulajdonít, felállítván, miképp az egy nyelvű s egy szokással bíró birodalom törékeny ¹⁾. E pontot Magyarhon érvényesíté tulnyomólag.

Ellenben Erdély egyet fordítván ez alapelvek lapjain, azon helyet, hol szt. István, a nemzeti szokások megtartását köti fia, s illetőleg, a következő uralkodók lelkére, hol kétségsbe vonja, hogy görög rómain helyesen kormányozhatna ²⁾, e pontot Erdély magyarázá igen elbizakodottan.

E VI. és VIII. pont az, melyet századokig karddal magyaráz a két haza egymásnak, mások hasznára.

A nagybirtokosok hazája, Magyarország, e lényeges pont körül nem értette a kis birtokosokból álló Erdély féltékenységet, mi ezt folytonos izgalomban tartá.

Ezen izgalom rugója, a nemzetiség, még akkor mint alak-talan eszme szunyadozott a nemzet lelkében. Magyarhon delejtője nyugoton teljesen megnyugodni látszott; Erdély delejtője folyvást keletfelé gravitál, mire igen sokat tett az, hogy a népesség nagy része a keleti valláshoz tartozott.

Magyarhon a pápai és császári udvarok rokonszenvétől vár mindent; Erdély a görög császárok intéseire igen sokat ad; mert a mint szemét elfordítá, a görög birodalom felől, mely Belgrádig nyult fel, új meg új rabló csapatok, bolgárok, beszenyők, kúnok kelnek fel, s rohannak a keleten fedetlen hagyott Erdélybe.

Erdély Magyarhon része, de távol esván a hon szívé-től, melynek széke igen messze nyugotra, hatáscélra tétett: — oltalmazásával ott fenn keveset törődhettek; ott is elég baj volt.

A magára hagyatás, az önálló szervezet gondolatát újra életbe lépteté, Erdély Magyarhontóli függése mind lazabbá válik; forradalmak ütnek ki; míg végre a két hon egymással szakaszt; s az egy magyar hazából kettő lett, s kelet és nyugot közt egy időre megoszlék.

¹⁾ Szt. Istv. I. decret. Libr. I. Cap. VI.

²⁾ Ugyanott Cap. VIII.

Volt mégis valami, mi a haza két felét a legszilárdabb lánczokkal fűzé egybe: a vérség atyafiságos érzete mellett, azon szent kegyelet, melylyel a magyar hazájához s királyához ragaszkodott. És ez érzület egyesítő eszméje, a magyar szt. korona, melynek sorsát a nemzet hazája, nemzete sorsával egynek nézte, s valahányszor veszély fenyegeté, mint nemzeti palladiumáért, aranyát, vérét pataokban ontá.

Innen magyarázható, hogy a szt. korona jelvényei, nyolcz-század mulva, annyi hányatás után is, a lehető épen mennek át az unokákra. E jelvényekről, mint a két hon kapcsáról néhány szóban emlékezni, igen korszerűnek látjuk. És e jelvények a következők ¹⁾:

A szent István koronája, melyet szt. István apostoli első királyunk a pápától kapott, s mely ma egy más koronára van illesztve, mit a görög udvar küldött I. Gejza királynak (1074) . . . ²⁾. A koronázás ünnepélyénél a királyok

Királyi palástot vettek magokra, mit Gizella királyné, szt. István neje, mint hiszik, saját kezeivel himzett, s 1031-ben a sz.-fejérvári egyháznak ajándékozott. Oly mű, hogy mint azon kor legszebb remekét csak bámulni lehet.

Királyi pálczát adtak kezébe, mely eltérő alakjánál fogva nem csak a kormányzói, törvényhozói hatalmat, de egyzersmind a nemzet harcziás természetére mutatólag a fővezéri hatalom kézbe adatását is jelelte.

Királyi aranyalmát adtak balkezébe, mely kalvaria hegyi földdel van töltve, s rajta kereszt; a föld hogy emlékeztesse, mikép a királyok is porból lettek, s porrá lesznek, a kereszt pedig a keresztény vallás képviselésére. Oldalára

Királyi kardot övedztek; s az egész a

¹⁾ A koronát igen sokan leírták már. Rajzát I. Pray Annales I. 10—11. l. Magyarul újabban, Jászay, 228—29. l. Legújabb rajzát s leírását l. Mittheilungen d. Baudenkmale. 1857. 201. l.

²⁾ Hogy a forradalmiak elásták, s 1853 sept. 8-án hosszas kutatás után feltalálták, s e feltalálás helyére kápolnát emeltek, s a jelvényeket a budai várba tették le, ismeretes tény. Felsőbb megbizás következtében Bock F. kölni muzeum-őr e jelvényeket mostani állásukban leírta, ennek nyomán veszik olvasóim. Mittheilungen d. k. k. Central-Commission z. Erf. und Erhalt. der Baudenkmale. Wien, 1857. jun. jul. aug. füzet.

Királyi saru egészíté ki, mi a czipőre felyül jött..
Mint hetedik, koronázási jelvény, ide járul

Az oltárkereszt, melyre a királyok az országnak az esküt letették.

Ott őriztettek mind e napig Budán, Mátyás király palotájában, mint a nemzet nyolcz százados kegyelele bálványai. S mind régiség, mind szépség és drágaság tekintetében Európa bár mely királysága jelvényeivel szépen kiállják a versenyt ¹⁾.

Mielőtt tovább mennénk, Erdély e kori belszerkezete, kormányzása s az anyahonhozi jogszerű viszonyáról némely tájékozó általánosságokat kell megemlítenünk.

Hazánk Magyarhomak kiegészítő része lévén, mint ilyen, az anyahon törvényei alatt állt, melyek hozatalában maga is részt vett, vagyis a magyarhoni országgyűlésekre az erdélyi nemzetek is meghivattak, kik követek által képviselték magokat ²⁾.

De azért meg volt bizonyos állami élete. Külön tartományi gyűléseket is tartott, melyeket a vajda hívott össze, s volt gyűlése, melyben a király elnökölt. S ezekben magának az anyahontól különböző statutumokat hozhatott ³⁾. Gyűlés hely rendesen Torda.

Az esetek, melyekben Erdély magára is gyűlést tarthatott, s határozatokat hozhatott, a következők valának:

1. Sürgető, s Erdélynek külső ellenség elleni védelmét illető tárgyakban.

¹⁾ Műtani nyomozódások alapján utolsó tudományos vizsgálója Boch, a meglévő királyi pálcza és oltárkereszt keletkeztét a XII. az aranyalmát a XIV. a kardét a XV. századra teszi. A forradalom utáni elásatás a k. palástot kissé megviselte. A többi ép.

²⁾ E résztvétel felderítésére gr. Kemény J. egy hosszú értekezést írt, oklevelekkel. L. Arpadia. Tört. Zsebkönyv. szerk. Kovácsóczi III. k. 1838 1—82. l. L. k. Schuller, Umrissé et krit. Studien. 1840. 33—48. l. Hogy a szászokat is meghívák, s rendesen négy követet küldtek, l. okleveleket Arpadia III. 7—8. l. a magyar és székely nemesség meghívását l. Arpadia III. 9—24. l.

³⁾ Ellenkezést nem. Verbölcsi Decr. Trip. P. III. Füz. 2. §. 2. A Magyarhoniaktól különböző institutiokat l. Verb. P. III. Tit. 3.

2. Mikor szokásos kebelbeli törvényt akart hozni.

3. Midőn a király vagy Magyarhon pénz vagy fegyveres segílyt kért... ¹⁾). Melyekből az is látszik, hogy Erdély sokkal szorosabban volt az anyahonhoz csatolva, mint más tartományai, mint pl. Slavonia.

Hogy ezen eseteken kívül a három nemzet, mint pereket ellátó gyűlés gyakran összeült, annak számtalan nyomait látjuk ²⁾).

De nem csak Erdély, hanem egyes nemzetei is, a magyar, székely, — később a szász — külön kis államokat képeztek. Mindenik gyűlésezett külön külön is. A magyarok gyűlés helye Torda, a székelyeké Udvarhely, a szászoké lesz Szeben. A kebelbeli ügyeket itt látta el mindenik függetlenül.

Erdély élén egyelőre királyi hercegek állnak. Ilyet tizenhármát ismerünk: Imrét, Zoltánt, I. Bélát, Géjzát, Lászlót, Álmost, II. Bélát, II. Lászlót, Istvánt, III. Bélát, Andrást, Kálmánt II. Istvánt; kik Magyarhon egy részét is bírák, s többire később királyok lettek ³⁾).

A hercegek korában közbe közbe vajdák is jelennek meg, kiket a királyok a magyarnemesek közül neveztek. Még nem egészen vajdákra száll az igazgatás, kik a hercegek által felkeltett függetlenségre vágyódást tovább fejtik, s a szt. István által kezdett korszakot azzal fejezik be, hogy Erdély vajdája Magyarhon királya lön, miből a két hon külön szakadásának szomorító katastrofja következett.

20. §.

Szt. István király.

(1002—1038.)

Szt. István eddig is királya volt Erdélynek, de a hetedik magyar törzsfőnök visszahatása miatt Erdély újjá szervezését, pár évvel később kezdeté meg, mint Magyarországét.

¹⁾ Gr. Kemény J. a mohácsi vész előtt 17. ily külön országgyűlés nyomait mutatja fel. Arpadia III. 24—62. l.

²⁾ Ily gyűlések nyomait l. Arpadia III. 63—81. l.

³⁾ L. A hercegekről külön külön. Benkő Gen. Trans. I. 163—8. l.

A király Erdélytől messze fent, Esztergomban tévé le királyi székrét, lánglelkének melege, koronája dicsfényének sugárai, ide le csak később birhattak hatásra vergődni.

Sötét még e kor Erdély történelmi láthatárán, de utólagos buvárlatok nyomán, szervezésének legalább körvonalait már ismerjük.

A törzsi öröklés alatti kormányzat és alakja helyébe szt. István, úgy látszik, hivatalnokot állít, Zoltán herceget, anyjáról nagybátyját ¹⁾, kit erdélyi Zoltánnak neveztek ²⁾. Hogy a királyi hercegek később e fényes álláshoz jogot formálhattak, s ez által az anyahonhozi viszonyunkat lazabbá tették: annak alapja később merült fel.

A kormány székhelyét már a vezérek Gyulafejevárt ülték fel, s hogy tovább is az maradt, semmi kétség benne. És e pont, mind hadműtani, mind igazgatási szempontból igen jól volt választva, különben is csaknem középpen fekszik.

A megyei felosztást, melyen alkotmányos életünk, mint oszlopokon nyugodott, Magyarhon mintájára, Erdélyben is végrehajtá ³⁾. Mely évben tette, s eredetileg hány megyére osztá: arra határozottan felelni nem birunk, de a hagyomány s némi adatok nyomán úgy tartjuk, hogy hétre. Ez eredeti és megyék: Fejérvár, Hunyad, Küküllő, Thorda, Kolos, Doboka és Belső-Szólnok vármegyék; és e hét megye hét várából keletkezett Erdély latin és német neve, mely hét váru tartományt látszik kifejezni ⁴⁾. Hogy e megyék inkább honvédelmi szempontból

¹⁾ A rokonság mely fokán állt a királyhoz L. Pray Annales I. 18. l.

²⁾ Thuróczi, Chronic, P. II. C. 30. Székely István krónikája 160. 283. l.

³⁾ Halhatlan történetbúvárunk gr. Kemény József ezt megfeytendő, először egy 1322-ban kelt oklevelet vesz elő, mely nyilván mondja, hogy a megyék eredete a fejérvári nagy templom alapítása korára viendő; erre egy 1277-beli oklevélből kimutatván azt, hogy ez egyházat szt. István alapítá: a megyék akkori keletkeztét világossá tette. L. jeles értekezését: Magazin für Geschichte... Siebenbürgens v. Ant. Kurz. Kronstadt 1845. I. 230. l.

⁴⁾ Van egy oklevelünk 1096 ról (Fejér Cod. dipl. II. 16.) melyben Erdély Septem Castra = hét vár név alatt jön elő. Ha szinte ezen oklevél kétség alá vonásának engedünk is, fenn marad Kéza S. kronikásunk, a XIII. századból, ki Erdélyt hasonlóan Septem Castrának nevezi: honnan a hét vármegye hét várára bizon következtetni. Vaanak ugyan, kik Erdély német nevét, a Siebenbürgen nevezetet a szászok által jóval később állított hét várostól akar-

szabattak ki, mutatja az, hogy némely megyénk a hon egyik szélétől a másikig, hosszan vették fel, s minden megye közepére egy várat állittat, miről vidéke a vármegye nevezetét is vette. E megyék élére főispánokat állit, kik vármegyéknek bírái s hadvezérei valának.

Magyarhont püspöki megyékre is felosztván: Erdélyt egy püspöki megyévé alakítja, s a kalocsai érsek alá rendeli; míg az esztergomi érsek a hat nyugoti püspöki megyét kormányozá. E püspökséget s káptalanát Fejérvárra teszi le, még pedig mint hinni szeretik 1003-ban Fejérvártt ¹⁾.

Melléje a Gyulától lefoglalt kincsekből azon templom alapját veti meg, mely sok újítás után bár, de eredeti helyén most is áll ²⁾.

Ily kormánysszervezet alapját veté meg szt. István Erdélyt úgy nevezett magyar földén, mintegy 800 □ mértföldön; míg keleti részében, mintegy 200 □ mföldnyi területen, a székelyek a határszél védelmének terhe mellett, a megyei szerkezet bevitelétől, minden adótól és tizedtől mentek látszanak maradni.

Anomal intézkedésnek tetszik; de nem szabad felednünk, hogy a bessenyők, kik a magyart két előbbi hazájából kimenték, ott székeltek Erdély keleti szomszédjában, s még mind fenyegetőleg álltak, s hogy erős határvéd szükségeltetett ellenök, csakhamar megmutatták, mert mint számítják, a bekapcsolás után két évvel, 1004-ben Erdélybe rontanak ³⁾. Mi zaklatá e nép szenvedélyét, vajjon csak zsákmányt kerestek-e az akkor kincsesnek nevezett Erdélyben ⁴⁾, vagy Moldvában alkotott ha-

ják kibetűzni: de az bizonyos, hogy a százszoknak Kéza idejében hét kerített városok nem volt: Szeben a XIII. század közepén még mind csak Villa Hermann; Beszterceze, és Medgyes várkerítése jóval épült Kéza után sat. Erd. Régiségei 85. Haner, Das königliche Siebenbürgen 226. l. L. különösen Luboi Schuller Frigyes szebeni tanár czáfolatát arra, hogy a Siebenbürgen nem a százsz városokról származott. Blätter f. Geist Gemüth u, Vaterlandskunde. 1858. 4. 5. sz.

¹⁾ Ant. Bonfini Rer. Ungar. decad. II. Cap. 1.

²⁾ Timon Epitome ez évre, Schematismus V. Cleri Dioece. Trans. 1848. LXXI. lap. E püspökségről l. Szeredai, Series Episcoporum Trans. 1791. Sieb. Quartalschrift I. 171. sat. 1.

³⁾ Timon számítása szerint. Epitome Chronologica 2. l.

⁴⁾ Ant. Bonfin, Decad. II. Cap. 1.

zajok határát akarták terjeszteni: bajos reá határozottan felelni; annyit látunk, hogy Moldvában Kumania név alatt meglehetősen hatalmas birodalmat alkotnak, s minden rokonságuk mellett ¹⁾, itt is üldözni kezdik annyit zaklatott őseinket. Most Keán vezérok alatt ütnek Erdélybe, szt. István elejökbe áll, Keánt megöli zsákmányait visszaveszi, s belőle templomokat épít ²⁾.

A nagy király a szt. Benedek rendnek több kolostort építtet Magyarhonban: hihetőleg az erdélyi Szt. Benedek nevű faluk valamelyike is itt veszi eredetét.

Nem czélunk Szt. István magyarhoni alapítványait s egyéb intézkedéseit részletezni; de nem tehetjük, hogy olvasóink figyelmét azon kor alkotmánya s büntető törvénykönyvének alapvonalaira fel ne hívjuk, mint a melyek azon kor elveit erkölcesit igen szépen visszatükrözik. E törvényczikkkel 1016-ban, Tolnán tartott gyűlésen jöttek a nemzet elébe ³⁾.

Nyolcz századig virágzott alkotmányos életünk, s az Európában akkor bejött tized által gazdagságra vergődött papság tekintélyének megalapítása mellett, még kettőt kell különösen megemlítenünk: egyik az, hogy a magyar nönemet, azon korban, midőn a szépnem Európaszerte rabszolgaságban élt, a magyar lovagiassága törvény oltalma alá helyezé ⁴⁾, s alapját veté azon jogi állapotnak, melylyel a magyarnő Európa minden női felett egész korunkig büszkélkedett; másik a hasonlóan rabszolgaságban nyomorgó nép érdekében tett azon in-

¹⁾ A Bessenyők (pacinaciták, biszenusok) feletti buvárlatokkal többen foglalkoztak korunkban. Pray (Annal I. 34. l.) Kúnt, bessenyőt egynek tart. Jernei Keleti útazásában (I. köt 227—70. l.) hol előadja, hogy már az első századokban Magyarhonban és Erdélyben feles bessenyők telepedtek le; később a palócokról irt értekezésiben (Magy. Történelmi tár I. 3—68. l.) alaposan kimutatja, hogy az orosz és lengyel krónikások ugyan azt nevezték palócoknak, kiket a görögök kúnoknak. Így vélekedik Szabó Károly (Új magy. Múzeum 1853 XII. füz. 601. l.) s a magyar és kúnok rokonsága alapján a moldvai és besarabiai Csángó-magyarokat ezek maradékainak tartja, valamint mások is.

²⁾ Ant. Bonfin. dec. II. Cap. 1.

³⁾ Pray számítása szerint. Annales I. 26. l.

⁴⁾ A nőkről Decret. Libr. I. Cap. XV—XXXI. Vesd össze Magyar Sajtó 1857. jan. számait.

tezkedése, melyben a törvény védelme mellett, a nép felszabadíthatóvá lön ¹⁾, s ez által az eddigi úr és szolga, s most alakult papság mellé, egy negyedik, a polgárosztály kifejlésének is útát nyitott.

Ily messzi kiható intézkedéseit az egyébaránt békében uralkodó Szt. Istvánnak, 1021-ben ismét Erdély felől zavarák meg. A bessenyők vagy kúnok ismét beütöttek Erdélybe s azt égették és rabolták: de a király újra serget küld, s viszont ki-nyomták ²⁾.

Hosszas volna uralkodása történetét adnunk, valamint az erdélyi akkori dolgok elbeszélésében is összehuzzuk vitorlánkat; mert Erdély beléletére majd mi adatunk sincs. Annyit lá-
tunk, mikép Szt. István biztosokat küld, hogy a népet, a kö-
zelgő rablók elől várókba, városokba hajtsák ³⁾, de ez időben Fejérváron kívül más várost nem ismerünk ⁴⁾. Udvarhely a széke-
lyek és fővárosa ⁵⁾ még csak falu; s Szebent pedig a króni-
kai rege is csak mint alakulófélben lévő falut említi ⁶⁾. Ha-
nem, hogy a földmivelés s főleg a baremtartás jól áll, mu-
tatja az, hogy Szt. István a tizedre, mint legbiztosabb alapra
fekteté a papság jövedelmét; valamint az, hogy míg a gyil-
kosságra csak 12 aranyot szabott, némely más bűntényeket
száz tulokkal büntettet ⁷⁾.

Ily napokat látá Erdély első királya alatt, ki tán hogy a
görög föld felőli beütéseknek véget vessen, fiát, Imrét a gö-
rög csász rok leányával nősíti, s 1031-ben Erdély herczegévé
nevezi ⁸⁾, ki azonban még azon év sept. 2-án meghalt ⁹⁾. E

¹⁾ Decret. Libr. I. Cap. XVIII. Libr. II. Cap. III—VI.

²⁾ Kik voltak, honnan jöttek, I. Pray. Annales I. 34.

³⁾ Bonfin, Dec. II. Libr. 1.

⁴⁾ Chartuitius, Pray kiadása 148. I.

⁵⁾ Kovachich Script. Minor. I. 340. I.

⁶⁾ Mint regéllik, Herman, Szt. István nejevel Gizellával jött, mint sze-
gény lovag Norimbergből (Thuróczi II. Cap. 18., s azt hiszik, hogy az alapít-
ja, s ennek nevről kapja első nevét: Villa Hermanni; de ennek nevén ki-
vül egyéb történeti alapját nem ismerjük. Eder, Schezaushoz 23. I.

⁷⁾ Decretor. Libr. II. Cap. XIII.

⁸⁾ Jászay Magy. Nemz. Napjai I. 285. I.

⁹⁾ Tud. gyűjtemény 1834. I. f. 87. Hol az is ki van mutatva, hogy
Imre nős.

veszteségét Szt. István sem soká élte felyül, s a nélkül hogy örököszt hagyhatott volna hátra, 1038 aug. 15-én, épp az napon, melyen harmincz nyolcz év előtt megkoronázák — a nagy király meghalt. Temetésénél ott állt az őt fájlaló nemzet, melyen Erdélyből is többen jelen valának ¹⁾.

21. §.

Péter és Sámuel királyok.

(1038—1046.)

Szt. István örökös nélkül lett elhalása, s meg az, hogy a tronöröklés rendjét már eljén nem szabályozák, mindjárt kezdetben oly viszályba sodorta ifju nemzetünket, mely több tizedig, Salamon kir. elmentéig, dulta a szegény hazát.

Nem annyiban a haldokló király, mint a magyar királyi véreket gyűlölő neje, Gizella akaratjából, a korona Péternek, Szt. István egyik nőtestvére külföldön született fiának adatott ²⁾.

Péter a nemzetet, melynek trónára ült, nem igen kegyelte, kincseit külföldre kezdé takarítani, s az ország várait hivatalait németek és olaszokkal raká meg ³⁾. E mellőztetés a nemzetet akkora ingerültségbe hozta, hogy felkelt, s Pétert 1041-ben megfutamtatá.

A győzelmes nemzeti párt, 1041 mart 22-én főnökét, Aba Sámuel nádort ⁴⁾, Szt. István sógorát helyezé a trónra. De nem soká birhatá, mert a trónvesztett Péter király III. Henrik római császárhoz fut, mint kit azon korban minden római hiten lévő nyugoti király védnökének ismert: Henrik megkezdé az annyi bajt hozó beavatkozást, Magyarhonra serget küld, Abát megveri; később maga a császár is bejövén, 1044 jul. 5-én, elejteté ⁵⁾.

¹⁾ Bonfin, Dec. II. Libr. 1.

²⁾ Székely István krónikája, Krakkó. 162. l.

³⁾ Ant. Bonfin. Dec. II. Libr. II.

⁴⁾ Hogy Sámuel királynak nevezék s nem Abának, mutatják pénzei, melyeken: Sámuel Rex van írva. Első négy királyunk idejéből 1753-ban 2000 darab ezüst pénzt találtak, innen első királyaink pénzei nem oly ritkák, mint a későbbiek. L. Tud. gyűjtemény 1834. I. f. 40—47. l.

⁵⁾ Aba feletti nyomozódásokat l. Tud. gyűjt. 1834. VII. 3—16. l.

E győzelem után Henrik Pétert vissza helyezé ugyan a trónra, de nem a nemzet elpártolt szívébe; mert azon elvet, hogy Magyarhon a császár hűbéreül tekintessék, mint azt Péter oda ígérte, a magyarok elismerni sehogy sem akarák. A békétlenség újra felkelt. Viskó s vele együtt Gyula egykori erdélyi vezér fiai, Bua és Bukna, ¹⁾: hatalmas összeesküvést létesítenek. Következtében, vezérünk fiai vérpadon vesznek el; de azért a forradalom oda fejlik ki, hogy 1046-ban Péter ismét kifutna, de nem lehet. Elfogák, s akkori szokás szerint, mint trónkövetelőnek, szemét kiszúrák ²⁾.

Mi történt e vizsály alatt Erdélylyel, meg nem mondhatjuk. Hihetőleg, a velünk szomszédos bessenyők, kúnok uralma alá került, kikkel az Erdély feletti háborut Szt. István függőben hagyta ³⁾.

Hogy e két király uralmát éppen minden nyomtalan ne hagyjuk Erdély felett, megjegyezzük azon hagyományt, miképp Aba király halálából Erdélynek két nevezetes családja fejlett ki, az Apafi és Bethlen család, kiket Saróltá, Szt. István húga s Aba király özvegye, második házasságából hoznak le ⁴⁾.

22. §.

I. Endre. I. Béla királyok.

(1046—1063.)

Az ó nemzeti párt Péter király buktával célját érte, Endre herceget, ki a Szt. István apja testvérétől származott, behozta, s I. Endre név alatt, 1046-ban, trónra ültette.

A diadalmas párt, azon hiedelemben, hogy mióta hitét elhagyá, szerencséje elhajolt: az új intézvények ellen felkelt, s azt kívánta, hogy Endre a papokat s idegeneket, engedje

¹⁾ Thuróczi P. II. Cap. 39.

²⁾ Székely Ist. krónikája 164. l.

³⁾ Szalai helyes gyanítása, a gr. Mikó, Erdélyi Tört. Adatok I. kötetére tett bírálatában. Pesti Napl. 1856.

⁴⁾ L. Erd. nev. Családai 10. 37. l. Ugy hiszik, második férje s így az Apafi-Bethlen család ős atyja, Cornes Vilmos francia lovag volt. P. Napló 1856. dec. 2. sz.

legyilkolni, s régi hitőket állítsa helyre. E kívánságban Vata, az Endrét behozók főnöke ment elől. Hajokat megnyíreték, s pogány módra csak három fürtet hagyának ¹⁾. A vihar kitört, de Endre fegyvert ragadva gátat vetett, s egy rendelete által a scytha szertartásokat újolag eltörölvén, a keresztény vallást újra helyre állítja ²⁾.

Ez által Rómával kibékült; már a római császárral is szeretett volna, de ez császári jogot tartott a házára.

I. Endre belátta, hogy III. Henrikkel csak kard fog dönteni. Hanyatló korában lévén, a bekövetkező csata intézésére testvérét, Bélát nézé ki, azon Béla herceget, ki Lengyelhonban magának személyes vitésége által birtokat s hercegleányt szerzett vala.

I. Endre megírja Bélának: jöjjön be családotól, ossza meg vele birodalmát, s legyen következője ³⁾. S Béla herceg bejőve.

A király Bélát pompával fogadta. S tanácsot ülven, az országot 1049-ben három részre oszták: két része a királynak maradt; a harmadik a hercegnek ment ⁴⁾. Miből állt valósággal e harmadik rész? vajjon Erdély is folyvást e harmadik részhez tartozott: még nem derítettett fel egészen. A tények arra mutatnak, hogy e harmadik főrésze Erdély vala ⁵⁾.

E felosztás nem valami új gondolat, akkor így tett majd minden uralkodóház Európában, nem lévén más mód a királyi hercegek tartására. Azonban nálunk nem sikerült. Itt folytonos viszálynak veté meg alapját, mely a királyokat s hercegeket egymással szemben annyiszor csatasíkra állítja; s különösen hazánkat, mely a hercegek mellett nagy szerepet vitt, sok belháboruba sodorta.

¹⁾ Székely Istv. Krónik. 165. l.

²⁾ Neque heredem enim habeo, nec germanum praeter te. Tu sis mihi heres; tu in regnum succedas. Thuróczi, *Chronic.* P. II, Cap. 42.

³⁾ I. Andr. *Edictuma* §. 4.

⁴⁾ Diviserunt regnum in tres partes; quarum duae in proprietatem regiae suae majestatis manserunt; tertia vero pars in proprietatem ducis est collata. Thuróczi. *Chr.* P. II. Cap. 42.

⁵⁾ Thuróczi erről nem szól. Katona (I. 47.) szinte kétség alatt hagyja.

A két fejedelmi testvér szépen kezdett élni. A rend helyreállt, az ország megerősödött. S mikor III. Henrik császár Pétert megboszulni bejöhetett: a magyarokat a legjobban fegyelmezve találta.

1051-ben jöve meg Henrik először; de vesztességgel tére meg. Más évben ismét megjött: ekkor sem járt nagyobb szerencsével. E hadjáratnál történt, hogy midőn Henrik Posont a Dunáról, hajókról ostromlani, a buvár Zothmund hajóit kifurta, elsüllyeszté. Erre IX. Leo pápa közbejárására, a Henrik császár leánya és királyunk kis fia Salamon közt történt eljegyzés mellett, a béke 1052-ben megkötetett ¹⁾.

A külbéke helyre állt, a belbéke bomlott fel.

Endrének, ki magtalanságára alapítá Béla behívását, két fia született vala: Salamon és Dávid. De e még mind nem bontá fel az egyetértést, Béla még mind ott állt a csaták élén. Azonban Endre a hét éves Salamont 1058-ban megkoronáztatja, s az által a testvéri szeretet láncza is megszakadt ²⁾.

Herczegünk, ki a következés jogát kezében tartá, ki akkora hatalommal élt, hogy pénzt veretett: kijátszodva látta magát.

A koronázásra ugyan megjelent; csendesén volt. De a szertartásnál midőn azon mondatra jöttek: légy véreid ura! a herceg látszólag felindult. Az udvariak felhasználák: elmondák Endrének, s arra ingerlék, hogy Bélát megölesse.

Endre elvesztve, sőt maga ellen látva öcscsét, a gyermek IV. Henrikkel, s Albert osztrák markgróffal titokban szövetséget köt. Könnyű volt velük szövetkezni, mert minden céljuk csak az volt, hogy Magyarhon ügyeire befolyást nyerjenek.

Ekkor herczegünket Várkonyba magához hivatja. Béla megjelenik. Az előszobában egy hiv embere megsugja a király szándékát, miszerint ha rosszul választ, halál vár reája. Onnan belépik. A podágrás király karszékébe ült, előtte korona és kard. Felszólítja Bélát, hogy válasszon, s egyiket hagyja Salamon fiának. A koronában Magyarhon királysága, a kardban

Gr. Kemény József hasonlóan azt teszi. Nemz. Társ. 1830 195. l. Azonban Torma Józ. több adatok nyomán, a szöveg értelmében, meglehetősen tisztázta. Nemz. Társ. 1830. 38. sz.

¹⁾ Pray, Annal. I. 58. l.

²⁾ Thuróczi I. Cap. 44.

Erdély s a részek hercegsége volt képviselve. Béla a kardot választotta... S az ősz király nagylelkű öcscsének engesztelőleg nyakába omlott.

Azonban Béla az udvaroncok cselszövényeitől még se nyughatott. Miért 1059-ben Lengyelhonba fut, s nem soká 1060-lengyel sereggel lépett be a határokon.

A serget vezérlő Béla ott találta Endrét a német segítséggel ¹⁾. A Tisza partján összeütnek. A király serge nem állja a csatát, megfutamodik. A király is futna, de lováról lefordul... S ott vész el lovak patkójától ²⁾.

Béla 1061-ben megragadta a kormányt. Mielőtt megkoronázták volna, Vata fia, Jánus vezérlete alatt, a magyarok ős vallásuk ügyében még egyszer felemelték szavukat, s nem kevesebbet kértek, mint a püspökök megkövezhetését, a templomok elronthatását, s a keresztények kiirtását. Az izgalom nagyra nőtt, s követelésöknek fegyverrel kívántak súlyt szerezni. Azonban az eszélyes herczég a nép előtt Fejérvár kapuit bezáratá, s a benlevöktől három napi idő-haladékot kért; s a három nap alatt, rendbe szedte erejét, reájok ütött, s szét verte őket ³⁾.

Szomorító pártos jelenetnek mondanók, ha eszünkbe nem jutna, hogy épp ez időben a konstantinápolyi patriarka és a pápa között oly czivakodás folyt, mely a vallást szennyezé ⁴⁾; s mi a kereszténységben még nem elég erős magyarokat új vallásuktól sok részben idegenkedésre ingerelheté.

E mozgalom úgy látszik Erdélyre is kiterjedett. Hogy a székelység tevékeny részt vett, meglehetősen világos. Mint fennebb látók, szt. Istvánt nem annyiban a nép, mint a rabonbánok támogatták. A közbejött vallásos zavarok, s az, hogy a nemzeti pogány áldozó poharat, a nép érzülete ellen küzdő Sándor főrabonbán Budvárából, rendeltetése helyéről, mintegy kiragadta, s az ősvallás utolsó szertartásai megsemmisítésére

¹⁾ Joan. de Thurócz. L. II. Cap. 44.

²⁾ Bonfin, Dec. II. Libro 2.

³⁾ Thurócz. P. II. C. 46.

⁴⁾ Lásd Fejér. Cod. Dipl. I. 370. sat. I.

látszott törekedni: a székelységet, mely nap és vízimádásához még mind ragaszkodott, fegyverre kelté. De Béla sergei megjöttek, a fellázadt székelyeket legyőzték, s a győztes herczeg oly intézkedéseket tett, mely a székelv őskormányzatot nagy részben megsemmisíté. Ugy hiszik, Béla töröl el a rabonbánságot s minden pogányságra emlékeztető alsóbb tisztséget; hihetőleg ekkor alakul a székelvföld egy megyévé, s kapja a főispánt vagy székelv grófot az összes székelv székelv fölé, mely címet aztán a vajdák vettek fel ¹⁾. S hogy a pogányság emlékeit még gyökeresebben kiirtsa, Béla feldulatott minden emléket, mi őket a pogányhitre emlékeztetné, mint a hagyomány mondja, eltöröl a pogány hangzatu faluk neveit ²⁾, s mint beszélük, a faluk neveiben az egész litaneát beirá a székelvföldre.

Mennyire volt veszélyben a keresztény vallás Erdély más részein, arra felelni nem birunk; de hogy a nyugoti rész is alapos intézkedéseket igényelt, mutatja az, hogy a fejérvári apátság és káptalan mellé, még egy új apátság látszott szükségesnek, mely Kolosmonostorra alapittaték, bele a Szt. Benedek szerzet helyezettett ³⁾, s hatalmas apátsággá fejlett, mely századokon át dominálta vidékét, s erődítvényének romjai még most is látszanak ⁴⁾.

A mint a lázzadás elvonult, a papság Bélához halálatosságból, mit sem figyelve arra, hogy Salamont is megkoronázta, 1061 végén, őt is királynak koronázá.

Miként I. Endre neki, úgy ő is oda adá fiainak a harmadrészt; s így Erdély kormánya Gejza és László herczegek kezébe került ⁵⁾.

Soha e két hon kormányán nemesebb három kebel nem

¹⁾ A székelv krónika hoz ide részleteket, Székelv n. Constit. 286—7 Mig hitelé kétség alatt volt, (Kosa, Vajvoda Ms. Benkő Imago Nat. Sic. 39. l.) a rabonbánság megsemmisítését Szt. István korára tevék. E részletek igazolását, (L. uj m. Muzeum 1854 XII. 462—470. l.

²⁾ Cseke (kézirati Scythiájában II. 124. 137. §.) még azt is tudni akarja, hogy Székelv-Keresztur, melyet némelyek Sztítás-Keresztturnak irnak, a kereszténység kezdetén Scythia-Keresztur nevet viselt.

³⁾ Fejér, Cod. Dipl. IV. III. 106. Szegedy, Synopsis Vitae Regum 349 l.

⁴⁾ Erd. Régiségei.

⁵⁾ Thuróczi Chron. P. II. Cap. 47.

dobogott. Ha Béla sokáig él, Magyarhon felvirágzott volna. Ő nem csak azt akarta helyre ütni, mit a Szt. István halála után folytonos anarchia elsodort, hanem a szellemi fejlesztés mellett anyagi jóllétet akart a hazának. Mértékeket hozta be; a vásárt, hogy a szaporodni indult zsidóságot korlátozza, vásárrapráról szombatra tette át. Különösen a pénzen kívánt segíteni, s minthogy az eddigi királyok pénzei az akkori európai pénzlábbal nem valának egyezők, azt a byzanci pénzláb szerint kezdé veretni: alapját veté az arany és denárrali számításnak, mely századokig fenn állt ¹⁾).

Azonban belátó szellemének a hon nem soká örvendhete, pár évre Dömösön, melyben üle, trónja összedült, s az agg férfit 1063-ban halálos sebbel illetté.

23. §.

Salamon, I. Gejza, Szt. László királyok.

(1063—1095.)

Öt királya volt már a magyarnak: a négy utolsó erőszakos halállal halt el, s magát Szt. Istvánt is megakarák gyilkolni. A hatodik, Salamon is, már került a hont. Nem csoda, ha kik itt következnek, oly tartózkodva nyújták jobbjukat a korona után.

I. Béla halálával, a derék király valamelyik fiát akarta a nemzet trónára ültetni. A három nemes herczeg, Gejza, László és Lambert, a helyett, hogy rajta kapkodnának: Salamonnak vissza ajánlák a koronát. S így lett, hogy IV. Henrik császár Salamont, mint sógorát, mindjárt 1063-ban behozá, s Székes-Fejérvárt másodszor is megkoronáztatá.

Gejza és László, kik már atyjok életében Erdély herczegei, e nemes tettökért azt várhatták volna, hogy Salamon, ha haragudt is atyjokra, velök kibékül. Csalatkoztak. Mert a gyermek király a nemes hercegeken bosszút állt.

¹⁾ Arany pénznek már Szt. István törvényeiben nyomát látjuk, (Decr. Libr. II. Cap. 13). Béla a byzanci aranyok mellé ezüst denárokat veret, melyekből 40 tett egy aranyot, még Turóczi idejében is. (Chronic. II. Cap. 54).

Herczegeink a hazában sem maradhattak, kifutottak, Lengyelhonba mentek, anyjok szülőföldre.

Boleslav herceg, mint rokonait, nem csak szívesen fogadta, sőt 1064-ben serget ada melléjük, s beindítá, hogy jogaikat követeljék. Bejöttek, s olly hatalmasan nyomultak elő, hogy jan. 20-án már a békepontok, s a békepontoknál fogva a hon harmadrésze, így alkalmasint Erdély is, kezökben vala.

Herczegeink most is lovagiasok: Gejza, hogy ragaszkodását újlag tanusítsa, most harmadszor — önkézevel tette az érdemtelen Salamon fejére a koronát ¹⁾.

Salamon ennyi loyaltáson megszegyenülve, a hercegek jobbát elfogadta, mi a hazának nem kis hasznára szolgált. Nehány hadjáratot folytatának együtt, melyben mindig dicsőség kísérte lépteiket. Illyen volt az, melyet 1066-ban sőgoruk, a dalmata király részére, s később 1069-ben a Magyarhonba beütött csehek ellen végeztek.

A következő évben nagyobb veszély fenyegeté a hazát. A bessenyők, kik ez idő után kúnok neve alatt jönnek elő történetünkben, s kik Moldvában lakván, Erdély birására hosszason vágyakodtak, újra be kezdenek ütni Erdélybe. E magyarfajta nép, mely ekkor még pogány ²⁾, a görög udvarral tart, s tekintélyes haderőről rendelkezett. 1070-ben beüt, Erdélyt végig rabolja, s a Meszesen át beront a Nyírségre; s a csehekkal foglalkozó hercegeink csak későre jöhettek elejökbe. Salamon király, Gejza és László hercegek Erdélybe teremnek, Kolozsvártól négy mértföldnyire, Dobokánál ³⁾ megállnak, s várják a kúnok visszavonulását. Thurócziként hét napot vártak,

Mig itt varnak, s Erdély népet felkeltenék, a kúnok, egészen más úton, Kövárvidéke felé térnek vissza, s a Lapos vizén, Szamoson átkelve, a királyi sergek háta megett sebesebben haladnak le Besztercze felé, emberek és barmok zsákmányolt csordáját vonszolva magokkal.

Azonban Fanciska kém meghozza e hir. Salamon felkelti seregét, utanok nyomul, s a Sajó szép völgyén beéri őket.

¹⁾ Thuróczi Chron. P. II. Cap. 47.

²⁾ Gergely pápának az esztergomi érsekhez írt leveléből látjuk, hogy a kúnok keresztényekké 1227 tájt kezdenek lenni. Jós. Benkő Milkovia I. T. 111. l.

³⁾ Bonfin Urbsnak írja, ma falu, hihetőleg Castrumát akart írni.

A király korán reggel sergeit szentséggel élteti, s a csatát elfogadni kész kún tábor ellen elővezérli. Megkezdik a csatát. Osul, a kúnok hetyke vezére ¹⁾, egyelőre számba sem véve sergünket, csak fiatalokat küld ellenök, hogy játszadozva verjék meg; de csak hamar megviszik a rémes hirt, hogy férfiakkal kell harcolniok ²⁾.

Osul a csata komolyságát belátva, sergét a közel fekvő hegyre vonja fel, mit Bonfin Cserhalomnak, Thuróczi Kyrieleisnek nevez ³⁾. A nevezetes helység ma is meg van, Cserhalmon a gróf Bethlenek szép udvara s tündérszép kertje álla a forradalomig; alatta ott fekszik Kerlés, egy kis szász falu ⁴⁾. Ide vonulnak fel, s magokat védelmi állapotba helyezék.

Cserhalom mondhatni magára áll a völgy felett, mit az ott elfolyó szilaj Sajó képez; törpesége, s a közeledők felőli meredékege igen jó mellvéd volt a többire lovasságában bizakodó magyar tábor ellen.

A kúnok fegyvere inkább nyíl volt, mit különös ügyességgel kezelték. S most a rohamat kísértő magyarság ellen a legnagyobb sikerrel használták... Kemény csata kél.

Végre a magyar bátorság győz. A nyílzáporon át meg kezdik mászni a halmot. A mindig vakmerész király, lovan, a hegy meredekebb oldalán felront; a fontolóbb Gejza, Thuróczi-ként, a hegy lankásabb oldalán megy fel; s megindul a vérpatak.

László herczeg is ott küzd a sereg homlokán. A rohamnál négynek oszt szekerczéje halált, az ötödiktől nehéz sebet kap; s a mint sebesülten visszavonulna, egy kún levantét pillant meg, ki a legszebb zsákmánnyal, szép magyar hölgygyel rohan tova.

Ekkor még a katolikus papok miként ma is a görögök, nősek, s csak néhány tized múlva kezdődik tilalma. Azért tehát ne ütközzenek meg olvasóim, ha Thurócziból olvassák,

¹⁾ A kúnok fejedelme Gyula. Thuróczi P. II. Cap. 49.

²⁾ Kerlés szomszédjában, Kentelke határán két sirdomb van, alkalmassint ezen előcsapat nyugszik itt. Erdély Régiségei. 274. l.

³⁾ Montis... qui ab incolis vocatur Kyrieleis. Thuróczi. P. II. Cap. 49.

⁴⁾ Leirását l. Kőváry, Erd. Ritkaságai 243. l.

hogy László herczeg e hölgyet a váradi püspök ¹⁾ leányának vélte ²⁾, s nem gondol patakvó vérével, Zúg nevű lovát utána ereszti. S mikor látná hogy alig érheti be, kiáltja a leánynak, hogy ragadja meg a kúnt, s vesse magát a földre.

A leány eszmélt, s perczek múlva, hölgy és levente ott állt László lábánál. A nemes herczeg, hogy egyenellen csatát ne vivjon, maga is leszállt, szekerczéjével a kúnt lesujtá, s a hölgyet megszabadítá ³⁾.

Illy gyönyörű episod szövődött e csata folytába, mely a kún tábor teljes legyőzetésével végződött, s melyből csak igen kevés menthető meg futással életét. Mit Vörösmarty, Cserhalmom czimű hőskölteményében, oly szépen megénekelt.

A győzelem után hercegeink örömtelve kísérték Salamon királyt vissza Magyarhonba; s az ország örömeire békében éltek. Azonban e békének, mely annyi dicsőséget szerze a hazának, nem soká örvendhettek. Salamon oldalánál egy nagyravágyó cselszövő ember emelkedett fel, a sváb eredetű Vid, bácsi ispán, ki minthogy király nem lehete, legalább is Erdély herczegévé kívánt emelkedni ⁴⁾. E férfi az általa rég élesztett féltékenységnek időt kapott lángot adni.

Az alkalmat 1072 hozá meg. A bessenyők vagy kúnok, most a görög császár sergeitől támogatva, a nyugottal szövethető Magyarhonra ütnek. Salamon király és Gejza herczeg elejökbe mennek, nem csak kiverik őket, de egyszersmind a görög párt tüzfészkét, Belgrádot is oly ostrom alá veszik, hogy feladásra került a dolog. A görög vezérnek Nikotesnek a jut eszébe, hogy magokat nem Salamon, hanem Gejza herczegnek adják fel; jól van: Gejza elfogadja, s őket szaba-

¹⁾ Thuróczi szerint nem volt a püspök leánya. P. II. Cap. 49. Megjegyezzük, hogy a váradi püspökséget Szt. László alapítványának tartják.

²⁾ Új adat arra, hogy derék Szalainknak igazza lehet abban, hogy Szt. Istvánnak a váradi püspökséget is lehet tulajdonítani. Szalay M. or. Története I. 99. l.

³⁾ Így írja le a szép költői szöveget Bonfin, Decad. II. Libro III. S megjegyzi, hogy mások szerint, a leány elvéve titkon lovagja fejszéjét, maga sujtá le, mint ez Lászlóval hátrafelé harczolt. Thuróczi szerint a leány esdekelt volna a kún életéért. P. II. Cap. 49.

⁴⁾ Katona, Epitome chronol. I. T. 157 160. l.

don bocsátja. Erre a görög császár Gejzához, mint ki a feladás pontjait emberségesen megtartotta, követet küld, s barátságát sürgeté.

A császár e kitüntetése Vid fondorkodásai malmára jó vizet hajtott ¹⁾. Az álnok tanácsos Salamon féltékenységét felkölté, Gejzát második királynak festvén, addig ismételteté a két kard és egy hüvely képletét: míg Salamon nagy titokban Gejza vesztét határozattá tevé.

Azonban a terv Gejzának fülébe jő, Gejza és László herczegek sergeik kezébe teszik le sorsukat. A két tábor a szabolcsi téren találkozik, 1074 febr. 26-án, kemény csata fejlik ki, mit Gejza elveszte. De ott állt még László herczeg egy más sereg élén a Duna partján, Gejza serge romját azzal egyesíti, egyesülten megtámadják Salamont: a királyi serget tönkre teszik, Vid maga is elbukik, Salamon király pedig kifut a honból sógorához ²⁾.

A győzelmes sereg, melyben Erdély is képviselve volt, Gejzát királynak kiáltja; de a nemes herczeg, ha Salamon le nem mond, nem fogadta el. Szép jellem, mit még inkább kiderít az, hogy Dukás Mihály görög császárral (ur. 1071—78.) oly viszonyban áll, hogy neki koronát küld, hogy magát megkoronáztassa, azt a koronát, mely a magyar szt. koronának most alsó részét teszi ³⁾. De Gejza nem tette fel, nem akarta Magyarhont eldarabolni. Azt hitte, hogy miután Vid elesett, a huszonegy éves királylyal kibékül, s elférnek a széles hazában.

Ő ha békült volna is, nem akartak a főpapok, szitatta a hatalmas VII. Gergely pápa, ki a római császárok hatalmát minden áron megtörni akarta. Már 1074 mart. 14-éről Gejzának mintegy kezét ad ⁴⁾; s később, midőn IV. Henrik császár Salamont fegyverrel akarná behozni, visszavonulásra kényszer-

¹⁾ Thuróczy P. II. Cap. 51.

²⁾ Katona, Epit. Chronol. Reg. Hung. Transilv. I. 163.

³⁾ E koronát mint felirata mutatja, Gejzának mint a magyarok kisebb királyának küldé. Gyaníthatólag Dukás Gejzából erdélyi kis királyt kívánt volna csinálni, egy második magyar királyságot. L. e koronát bőven leírva, Budai Esaiás Magyar. Histór. I. 90—95. l. Legújabb, leghitelesebb leírását, rajzait Mittheilungen z. Erf. und Erhalt. d. Baudenkmale 1857. aug. füzet.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. I. 420.

rité; s Salamont pedig azért, hogy Magyarhont a császár alá veté, megdorgálá ¹⁾. És Géjza — király leve.

Hogy a pápa e hatalmát megfoghatóvá tegyük, figyelmeztetni kívánjuk olvasóinkat, miképp ezt azon VII. Gergely pápa tevé, ki a papi nötlenség behozatalával a papságot, s a főpapok kinevezése jogának a Magyarhonen tul eső királyok kezéből a pápába ragadásával, a pápai hatalmat oly hatalmassá tette, hogy a császár, mint bűnbánó, mezitláb állt a pápai ablak alatt.

Gejza király lön. 1075-ben, még pedig a pápa ohajtásához képest nem királyka, nem a császár hűbérnöke, hanem önálló király ²⁾. Az erdélyi és magyarhoni érzelmek, érdekek, trónra léptével egyesültek. Hogy ő egyesítette volna nyert koronáját a Szt. Istvánéval, a történet se ellene, se mellette nem szól. Azonban a két korona jelenleg is látszó összeillesztése azt igen szépen jelképezi, hogy Gejza a hercegi koronát a királyénak, a byzácnczit a rómainak, az erdélyit a magyarhoni-nak, a szó teljes értelmében alája rendelte. S ha nem ő egyesíté, hihető, koronájának az ős korona alá tételése ennek lehet példázata. Elég, hogy általa s alatta a hon visszanyerte nyugodalmát. Események nélkül, de szépen folyt országlása. Erdélyre vonatkozó más intézményét nem ismerjük, mint hogy 1075-ben, a romjaiban sem létező Turda vár mellett, bizonyos sőt, s a tordai zaboslóvásári sokadalom jóvedelmét a garánvölgyi apátságnak adományozta ³⁾.

Két év mulva, 1077 apr. 25-én, a nemzet bánatára meghalt, két fiat Kálmánt és Álmost hagyván maga után.

Gejza halálával hercegünket, Lászlót, hívák Magyarhon trónára. A herceg, ki később szentek közé soroztaték, elfogadta a kormányt, de nem a koronát: sokáig csak mint herceg kormányozta. S mikor sem Salamon lemondani, sem a ma-

¹⁾ Fejér. I. 421. ²⁾ Fejér Cod. Dipl. I. 423.

³⁾ Torda e várához l. Erd. Régiségei. Fejér I. 437.

gyar nemzet őt visszahelyezni nem akarná, elfogadta ugyan a koronát; de nem viselte, hanem mint a hagyomány mondja, csak maga előtt vitette ¹⁾.

Az ország harmadrészét Álmos herczeggel, a Géjza fiával osztá meg ²⁾.

Országlása békés volt, csupán Salamon törekvései nyugtalaníták, mert többi hadjáratai inkább diadalmenetek.

Föllépésekor Salamon életét akará veszélybe sodorni, miért is őt Szt. László Visegrádba záratá; s csak a következő évben, Szt. István szentté tételése ünnepe alkalmával bocsátá szabadon. Ki erre kiment a kúnokhoz, kiket Kerlésnél néhány év előtt megvert, s Erdélyt nekik ígérte, ha trónába visszateszik ³⁾. Kuthen kún vezér be is jött; de veszteségére. László elejökbe ment, őket kiverte. S csak ezután következett be, hogy a nyugtalan Salamon a kún táborból a Duna partján eltűnt, s a történet láthatáráról végképp lelépett ⁴⁾; s vissza adta a honnak rég ohajtott nyugalalmát. László, veszélyes vetélytársa elbukta után, még néhány évet uralkodott, s hozzá láthatott a Szt. István halálától annyit zaklatott nemzet ügyei rendezéséhez.

Mi volt ez ember hadban, két hadjáratát emlitem meg. Egyiket tartá 1091-ben, Horvátország érdekében, mint a hol sógora, Zvonimir fejdelem, meghalálozott: nőtestvére jogán a görög császár véduralmától elszakasztván, a magyar koronához ragasztá.

A mást Kopulcs kún vezér ellen folytatá, 1092-ben, ki Erdélyt kirabolván, beütött Magyarországra ⁵⁾. László felvette táborát, ellenek ment, s őket a Temes vizénél megverte. S

¹⁾ Katona így magyarázza Thuróczi szavait. *Epitome Chronologica*. I. 177. l.

²⁾ Sokan, mint Katona és kortársai Szt. László fiának hívék. Szalai kimutatja, hogy a Géjzáé. *Története* I. 172. l.

³⁾ Thuróczi P. II. Cap. 26.

⁴⁾ A hagyomány szerint azután remete lett. S végre Polában, Istriában, temettetett el. Erdélyben, Brassó mellett egy barlangat Salamon várának hínak, s azt hiszik, az itt bujdosott Salamon királyról. L. Kővári, *Erd. Rítkságai* 99. l.

⁵⁾ E számot némelyek, mint Haner 1088-ra teszik. Katona után tettük ez évre. *Epitome. Chron.* I. 189.

mikor más évben Ákos kún vezér az itt maradt foglyokért jött, Ákost a sereg szemelättára párviadalban ejtette el, s a csatának véget vetett.

Bár mi nagy volt csatában, lelkének súlypontja mégis a vallásosság volt. Több püspökséget, monostort, templomot állit: Erdélyben a kolosmonostori apátságot több faluval gazdagítá ¹⁾. Erdély más püspökségét, a Milkovait, mely alá a székelység, s szászság nagy része tartozott, s mit a kúnok a fennebbi években elrontottak vala, 1092-ben helyreállitá ²⁾.

Ugyan ez év (1092) juniusában Szabolcson gyűlést tart, melynek végzései azon kor szokásaira sok fényt derítenek. Látjuk belőlök, miképp azon korban papjaink, görög szertartás szerint, nők ³⁾; meghatározzák, hogy ki innepnapokon vadász, kutyáit és lovát veszítse ⁴⁾; meg, hogy a parázna nőt a férje megölhesse ⁵⁾; továbbá hogy a kik pogányok módjára tovább is berkekben, kútfőknél, szikláknál áldoznának, ökörré büntetessenek ⁶⁾. Az ártatlanság kimutatására gyakorlatban volt tűz és víz próbát törvénybe ígtattatják. ⁷⁾. A bőjt, mint büntetés, még mind alkalmaztatik, de az ökör-büntetés helyett, a pénz-büntetés már gyakrabban fordul elő.

Mily lábon állt a vagyon-bátorság, Szt. Lászlónak más évben Pannonhalmán hozott ⁸⁾ törvényei szintén világos színben tüntetik fel. Hogy a rablás el lehetett terjedve, bizonyítják a kemény törvények, melyek a szabad embert tíz denarért felakasztották, a szolgáló népnek pedig orrát vágták le, vagy

¹⁾ Katona, Hítör. Crit P. II. 667. I.

²⁾ A milkoviai püspökség egyik talánya Erdély történetének. Benkő József szerint Moldvában, a Milkó vize mellett feküdt, Erdély szélén. Alapult a IV. században. Erdély keleti része hozzá tartozott, s csak a nyugoti Fejérvárhoz . . . Benkő, Miklavia I. T. 85. lap.

³⁾ Decr. S. Lad. Libr. I. Cap. 1—4;

⁴⁾ Decr. I. Cap. 12.

⁵⁾ Decr. I. Cap. 13. 20. oly bűn azon időben, hogy az ily nőt lovak farkán négyelék szét, vagy élők ágain szaggatatak el. Bonfin dec. II. Libr. 2.

⁶⁾ Decr. I. Cap. 22.

⁷⁾ I. Cap. 28. E tárgyban Martinuzzi 1550. Kolozsv. egy könyvet adott ki ily czimmel: Ritus explorandae veritatis sat. példák nyomán, melyeket a váradi főtemplom levéltárában tanált.

⁸⁾ Szegedi, Synopsis vitae Regum 119.

megvakították; szabad és szolgáló ember egy tyukért egy szemet vesztett el ¹⁾. Kezdődik a nyomozás falukra ²⁾, mi Erdélyben korunkig divatozott.

Ilyen vala László király a törvényhozás mezején; milyen volt harczban s vallás körül, azt is vázoltuk. Szt. István után az Árpádok közül, az ő emléke legnépszerűbb a nemzetnél. Nem ok nélkül tevék szentté holta után, mert a nép a legszebb legendákat az ő nevéhez köti. Az erdélyiek közül kettőt említünk meg. Egyik szerint, Torda körül a pogány kúnokkal csatát vesz, üldözőbe veszik; Szt. László Torda mellett, köszirt láncon veszi futását; s midőn majdnem beérték, segínyt esd az egetől: a köszirt ketté reped, ő átugrat, s közte s a kúnok között száz ölnyi mély és magas repedés támadt, — a festői Torda-hasadék. — A más rege szerint Gyerővásárhelynél ismét csatája van, a megszalasztott kúnok aranypénzeket kezdenek szórni, hogy az üldözőket szedésével foglalatoskodtassák: Szt. László felemeli imáját, s a pénzek kövé váltak ³⁾.

Igy festi nálunk a néphagyomány mint élt csatázott derék királya. Szép férfi volt, egy fővel magasabb mint kortársai, e magasságban szelleme is részesült. Hadjárat közben halt el, 1095 jul. 29-én. Nagyváradra hozzák, hol sirja századokon át eskühelyül szolgált.

24. §.

A kereszt-hadak kezdete.

További tájékozásul, egy tekintetet kell vetnünk Európa akkori eseményeire.

A papság lévén a kor irányadója: azon elvet állítá fel, hogy minden korban egy világbirodalomnak kell létezni; s most a keresztény világ birodalom van hivatva ezt elfoglalni, a pápa személye alatt.

A pápa folyvást teremti a királyságokat, kiket vasaljainak néz: így lesz királysággá a XI. században Csehország, Lengyelország, melyek nemzetünk történetével gyakran kapcsolatba jönnek.

¹⁾ S. Lad. decr. Libr. II. Cap. 12. 14. Decr. Libr. III. Cap. 4—13.

²⁾ Decr. Libr. II. Cap. 9.

²⁾ L. E regéket, Kővári, Történelmi Regék. Kolozsv. 1857. 116. l.

⁴⁾ S. Lad. Decr. L. I. Cap. 27. 30.

Nem volt sajtó, minden tudomány: politika, philosophia, történet, egyházi szempontból vétetett. A papság volt azon kor történésze, philosophusa, költője, tudósa: minden talentom köztök olvadt fel. Az iskolák igen gyérek, népiskolákról szó sincs.

Azonban egy világesemény rázta fel Európát, mely az akkori gondolkozásnak egészen új láthatárt nyitja.

A VII. században a mahumedanizmus a keresztények által lakott földet fenyegetni kezdé. Európa felé nyomul. Spanyolhonban államot alkot. S Jerusálemet, s vele idvezitőnk sirját elfoglalják.

Ez esemény bántá a keresztény kebelt. VII. Gergely pápa már 1074-ben gondolkodott, hogy vissza kellene fegyverrel is foglalni ¹⁾; de a fegyverre-keles mégis halála utánra maradt.

A hatalomra vergődött papság 1094-ben Conciliumot tart, a török ellen a keresztes hadat kimondják, vezéreül László királyt kiáltják ²⁾, s keresztes hadat kezdenek prédikálni egész Európában.

S mikor a kereszthadjárat a XI. század végén megkezdődött, senki se gyanítá, hogy az még a XII. s XIII. században is tart, s hogy az Európa polgári szerkezetét egészen új alakba önti. Európa és kelet surlódásba jött. A tudományok, ismeretek, gondolatok, érzemények lendületet kaptak; az első csapat mint barbar lépett ki, az utolsó mint civilisált jött haza.

Folyama alatt nálunk s Angliában alkotmány keletkezik. A kis hűbéresek tönkre mennek; szabad polgárok állnak elő. A mozgás közlekedést, ipart, kereskedelmet teremt. A surlódás miveltséget, az ismerkedés szabadságvágyat idéze elő. Itt érintkezett először egy célra Európa.

25. §.

Kálmán II. István II. Béla király.

(1095—1141.)

A derék László király után, trónra Kálmán király lép ³⁾, egy természetben rút, de lélekben szép férfi, korának egyik legfelvilágosodottabb embere, miért őt könyves Kálmánnak nevezék.

¹⁾ Székely Istv. krónik. 171. l.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. I. 416. Thuróczi, P. II. l. 49.

³⁾ Ki fia volt Kálmán, sokáig vita alatt állt. A múlt századi tört. buvá-

Ez időben azon részeket, hová Horvátország is tartozott, Álmos herczeg birta.

Kálmán király felléptekor nyugoti Európa II. Orbán pápa ösztönzésére már talpon állt, hogy Palestinába induljon: 1096 tavaszán a száz ezerekre menő keresztesek, apró táborokra osztva, megis indultak. Egyik tábora a Duna mentén le, Magyarországon át, akarta útját tovább folytatni.

A magyar nemzet még mind nem ragaszkodott vallásához annyira, hogy kereszthadjárra lelkesüljön; sőt egyrészt elszakadva a római pápától a schisma antipapájával tartott ¹⁾. Pedig itt is folyt a papok részéről az agitatio. Egy ily körlevél példányát látjuk azon okmányban, melyben a Moldvában fekvő milkoviai püspökség, mely állítólag a székelyek eleiért állított, Lőrincz püspök aláírásával, a háromszéki székelyeket kereszthadra szólítja fel, kijelelve, hogy főleg fiatalok menjenek, de kiköti, hogy mind a két, ugymint a lófő ²⁾ és gyalog rendből ³⁾. Honnan azt következtetik, hogy a székelyek közt, ekkor még több rend nem volt felállítva.

Hogy részt vett volna a székelység, nem hiszem; mert (1096) a nyomuló kereszthadak Magyarországon a népet rabolni kezdék, miért Kálmán király fegyvert húzott ellenük, s néhány csapatot leverve, a végső legnagyobb fegyelem alatti átvonulásra kényszeríté ⁴⁾. S e mellett, nem szabad felednünk, hogy a király és pápa közt az investitura joga felett, hosszas és kemény vita folyt, mi csak később végződött be ⁵⁾.

rok Szt. Lászlónak állíták. A székely krónika, s azt helyeselve n. a. Kovács István is e véleményt pártolja. Nemz. Társalk. 1833 II. 308. Hogy Gejza fia volt L. egy tüzetes értekezést, Tud. gyűjtemény 1826 IV. 54. sat. 1.

¹⁾ II. Orbán pápa inti Kálmánt, hogy az elszakadtakat térítse vissza. Főjér, Cod. dipl. II. 13. l.

²⁾ A lófő székelyeket lovasoknak tartjuk közönségesen. Horvát István roppant idézetekkel mutogatja, hogy a lófő a lőfejő Scythák nevéből lett, kik a görög és római történetben, mint igen nevezetes Scythák jönnek elő. Tud. gyűjt. 1834. II. 210—24. l.

³⁾ Első Erdélyt illető ismeretes oklevelünk, s mint hitelest kiadák: Főjér, Cod. dipl. II. 16. Katona Hist. Crit. V. 530. Benkő, Milkovia I. 55. — Schlözer hitelességét megtámadta. Többen kikeltek Schlözer ellen, de az ügy még döntetlen. L. Kállay, Szék. nemz. Eredete 97. sat. 1.

⁴⁾ Thuróczi. P. II. C. 60. Katona, Epitome I. 213. l.

⁵⁾ 1106-ban Kálmán engedésével, mi a pápák hatalmát megerősíté. Főjér, Cod. Dipl. II. 45. l.

Különbenis Kálmán belügyeivel is eléggé el volt foglaltva; mert Álmos herczeg zavart támasztott ellene, mi e reformokkal bajlódó király ellenében könnyen sikerült. Hogy véget vessen, 1100-ban országgyűlést hívott össze, hol Szt. István törvényeit revisio alá vette, s egy sereg igen becses és kiható törvényt hozott, melyek azon kort igen szépen jellemzik; miért is némelyeket megemlítünk.

E törvények közt elől említjük azt, hogy a megyegyűléseknek alapját látszik vetni ¹⁾; hogy a bűjtet rendesen tartassák, halastókról rendelkezik ²⁾; a szőlő már eléfordul ³⁾; a kohorló népnek, miután a király valakinek elajándékozta, feje tejét megberetvélni rendeli ⁴⁾; a boszorkányokat Szt. István és László törvénybe iktatta volt: Kálmán, minthogy boszorkány nincs, megtiltja, hogy emlékezetbe is hozzák ⁵⁾; a papoknak megtiltja hogy kihányott ködmen vagy dolmányban, zöld mentében, színes csizmában, s többeféle világi öltözetben ne járjanak ⁶⁾; valamint a nyugoti egyház rendeletei értelmében a papi nőtlenséget is megalapítja ⁷⁾; a keresztények temetkezőjét a czintermekbe vitte ⁸⁾; a zsidók lakását a püspöki székhelyre szorítja ⁹⁾; az ökrön kívül egyéb állat kivételét megtiltotta ¹⁰⁾.

Kálmán a hon belügyeit rendezve látván, nagyobb tervekhez látott. Ismerte már Nagy Péter czár azon ohajtásának horderejét, miszerint országának tengerpartot ohajtott: tengert akart szerezni a magyarnak. Az Adriai tengerre veté szemét, mi Dalmatia meghódítását tevé szükségessé; kézrekeríté; s midőn Álmos herczeg megvédeni nem bírta, közte s a király közt oly egyenetlenség támadt, hogy 1107-ben a herczeg Németországba futott, s más évben, V. Henrik császár seregével tért meg. Fenyegető helyzet oly császárral szemben, ki sergo hatalmát még a pápával is elég merész volt éreztetni; de Kálmán politikája győzött, béke egyenlítő ki a keletkező viszályt ¹¹⁾.

Álmos herczeg 1110-ben Palestinába megy. Csakhamar

¹⁾ E gyűlészés, a papi és világi igazgatás elválva nem lévén, püspöki megyék szerint kezdődött. Coloman. Decr. Libr. I. Cap. 2. 37.

²⁾ Libr. I. Cap. 16. ³⁾ Libr. I. Cap. 17. ⁴⁾ Libr. I. C. 41. ⁵⁾ Libr. I. C. 57. ⁶⁾ Libr. I. C. 70. ⁷⁾ Libr. I. C. 73. ⁸⁾ L. I. C. 75. ⁹⁾ L. I. C. 77.

¹⁰⁾ Libr. II. C. 9.

¹¹⁾ Thuróczi P. II. C. 62.

Köv. Histor.

visszatér, s ellenségeskedéseit újra folytatja. Kálmán betegeskedni kezd, s hogy fiának a trónt az ellene folyvást fondor-
kodó Álmos ellenében biztosítsa, nagy eszközökhöz nyul: fiát,
a 12 éves Istvánt, 1113-ban megkoronáztatja; Álmos herce-
get pedig és fiát, Bélát, megfogatja, s mint trónkövetelőket, azon
kor görögös büntetése szerint, szemek világtól megfosztván,
a dömösi klastromba zárátá ¹⁾.

Különben Kálmán egyike volt legnagyobb királyainknak,
minek tüzetes bebizonyítása Magyarhon történetéhez tartozik.
Erdélyre nézt kevés nyomot hagyott fenn. Emlékezetes még-
is, hogy alatta jön elő Erdély legelső ismeretes püspöke, Si-
mon ²⁾, ki 1106-ban jelenik meg, s 1113-ban Mercurius, erdélyi
fejdelemmel, egy oklevelet írnak alá ³⁾. Őt követé Villár
püspök, ki 1113-ban részt vett azon gyűlésben, melyet Lőrincz,
esztergomi ersek, a papságtól nem igen szeretett Kálmán el-
lenében tartott ⁴⁾.

A nagy király 1114 febr. 3-án hala el; tizennyolez évet
uralkodott.

Ha igaz az, hogy a családi nemes vér koronként cul-
minál, s ismét visszaesik; itt egy ily példa merült fel.

A derek Kálmán meglehetősen gyenge fiat hagyott maga
után, ki 1114-ben II. István név alatt jön trónra, ki mint fia-
tal könnyelmű, mint férfi buja és kegyetlen ⁵⁾.

Mint tizennégyéves lép trónra, s míg felnőtt, az orszá-
got a honnagyságok kormányozták.

Uralkodása bajjósáttal kezdődött, mert atyjának Dal-
matyában tett vivmánya egy részét a velenceiek kezébe ejté.

Később, 1116-ban, Vladisláv, cseh fejdelemmel tart talál-
kozást a hon határán, melynek a lett volna célja, hogy ba-

¹⁾ Thuróczi P. II. C. 62.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 43. 58. l.

³⁾ Sieb. Quartalschrift I. 104, Princeps ultrasilvaniensis Fejér, II. 43.

⁴⁾ Erdély püspökeire I. Ant. Szenedai, Praepositi Alb. Series Episcoporum Trans. 1791. Seiwert, Siebenb. Quartalschrift I. Jahrg. 2—4 füz. II. Jahrg. 404.

⁵⁾ Székely István krónikája 172.

rátságosabban váljon el a két fejedelem mint összejött; s egészen megfordítva ütött ki. Mindketten fényes kísérettel jelentek meg, II. Istvánnal feles bessenyő és azékely ¹⁾ vala jelen, kik a csehekkal oly surlódásban jöttek, hogy a két disztábor mondhatni szertefutott. S később, megtámadtatás lőn következménye.

Majd könnyelmű hadjárathoz fog. Vlagimirko, orosz herceg, testvérével Rosztizlávval egyenletlenségben élt, az első Istvánhoz sietett, segítségére hitta. Megjelen, de mikor Kiew előtt állnak, a táborban lévő főurak kinyilatkoztaták a királynak, hogy ők térnek vissza, s véreket idegen ügyben nem ontják ²⁾. István király ebben Álmos herceg kezét látta, visszatért, kegyetlenségeket kezd az ellentmondókon elkövetni. Mit miután hercegünk meghall, Erdélyen keresztül kifut a hazából a görög császárhoz, fiát Bélát pedig itt hagyja, Felicián erdélyi püspök oltalma alatt ³⁾.

István a herceg jószágait elkoboztatta, s személyét is felkérte a görög udvartól; de Comnenus János, görög császár, megtagadta azt.

A megtagadásra a király sereggel indula a görögök ellen. Belgrádot bevette. Azonban a hadjárat folyama alatt Álmos herceg meghal: a viszály oka eltűnik, s királyunk s a császár 1129-ben a békét megkötik.

Kévször tölt el, II. István gyengélkedni kezd, utódról gondoskodik; s mikor gyermeke nem volna, nem senkie, kire hagyassa a koronát: csak eléhozák az apja által megvakított Bélát, Álmos fiát, kit ő holtnak hitt, mert Álmos bukta után a pécsváradi kolostorba rejtették. Végtelenül megörvendett: udvarába vevé, s következőjének hagyá. S a fiatal király, ki szenvedélyeinek határt vetni nem tudott, betegeskedésében bibora helyett barátruhát adatott magára.. Miután kimerült, szenteskedéshez fordult: így hala el, 1131 elején.

¹⁾ Thuróczi, Chron. P. II. Cap. 63. Hogy nem a mi székeleink voltak, hanem a magyarhoni határőrök: kimutatja Jerney, Utazása I. 255. l.

²⁾ Schmidt Ep. Strigon. I. 55.

³⁾ Thuróczi, P. II. C. 63.

II. vagy V a k Béla 1131 apr. 28-án trónra jő. A pap-ság, mert nevendéke volt, örvendett fellépésén; a főurak, kik megvakittatásába befolytak, féltek a jövőtől, s azon gondolkodtak, hogy Borist, Kálmán törvénytelen az eltaszított Predzlava orosz hercegnőtől fiát hozzák be a trónra.

A világtalan király alatt erélyes neje, Ilona, Uros szerb fejdelem leánya, ragadta meg a kormányt. S míg a főurak gondolkodnak: ő 1132 Aradra, hová atyja közel esett, országgyűlést hirdet; s mikor össze volna gyűlve, szerencsétlen férjét s gyermekeit karján vezetve a gyűlésbe lép. Főlemeli szenvedélyes szavát, reá mutat a világtalan királyra, reá a világtalanság szerzőire a padak között. S olly ingerültségbe hozza a nőfájdalom a királyáért annyit lelkesült magyart, hogy a nép berohant, s ott helyben 68 nemest felkonczoltak, s javaikat szent célokra elkobzák ¹⁾.

A sértettek Borishoz futnak. Magyarhonba hozzák. A harc kitört. Észak apró fejedelmei királyunk s Boris közt megoszoltak, fegyvert ragadtak. Mig 1134-ben II. Béla Péter erdélyi püspököt fényes ajándékokkal, többek közt két fejér lóval, melyek nyergét 26 mark arany nehézté, Lothár császárhoz küldé ²⁾, ki a békét közöttük helyreállítá.

II. Bélának Erdélyre kiható intézkedései közül alig ismerünk többet, mint hogy 1138-ban egy oklevélben, — mely a demesi prepostság szolgáló embereit névszerint megemlíti, s így nyelvészeti tekintetben igen becses — Erdélyből az említett kolostor részére söt és vadbőröket rendel ³⁾.

Mikor uralkodása tizedik évében járta, meghalt, 1141 febr. 13-án. Rámát, Szervia egyrészét, ő ragasztá Magyarhonhoz, s vivé be a magy. kir. czimek közé.

¹⁾ Thuróczi P. II. Cap. 64. Bonfin Dec. II. Libr. 6.

²⁾ Siebenbürg. Quartalschrift I. 196 és V. Jahrg. III. Heft. Szeredai Episc. Trans. 3.

³⁾ Okl. Fejér, Cod. Dipl. II. 104. l.

NEGYEDIK KORSZAK.

A SZÁSZOK BEJÖVETELÉTŐL.

26. §.

A szászok bejövetele.

A harcok folyamát egy esemény szövi át, mely Erdélynek új telepeket, új népelemet hozott: a harmadik jogos nemzetet, a szászokat.

Ez iparos nemzet Erdélybe jövetele korszakot alkot hazánk történetében, melyre a végpontot korunk tette fel.

Bejövételök II. Gejza király gyermekkorára esik ¹⁾; míg a hazát Belus herczeg, anyjáróli nagybátyja kormányzá, míg erélyes anyja, Ilona is ott állt a háttérben.

A szászok kik egyelőre flandriaiaknak, erdélyi németeknek, s végre miként ma is, szászoknak nevezetnek ²⁾, akkora

¹⁾ Különös, hogy ez eseményt egy chronistánk se jegyzé fel, s utólagos buvárlatokra kell támaszkodnunk. Egyébaránt e tárgy körül sokan fáradoztak már, mint: Honterus, Frank, Toppeltinus Lőrincz, Siglerus Márton, Haner György, Tröster János, Miles Mátyás, Kelpius Márton, Schmeiczl Márton, kiknek egy része a dákoktól, más része a gothoktól s más ősnépektől származtatá őket. Helyesebb nézet a mult század végén lépett közbe, mely a Gejza alatti beszármazás nyomán haladott. L. J. C. Eder, De Initiis Juri-busque primaevae Saxonum Trans. Wiennae. 1792. Valamint Edernek Felmer, Schesaeus és Simigianushoz irt jegyzeteit. Die Grundverfassungen d. Saehs. Nation in Siebenb. Offenbach 1792. II. Kiadás Szeben. 1839. L. A. Schlözer, Geschichte d. Sachsen in Siebenb. Götting. 1795. Figyelmet kívánnak még: Ungr. Magazin II. 201. Provincialbätter V. 1. I. Quartalschrif. VI. 359. lapokon kezdődő czikkek.

²⁾ E nevezetek okleveleinkben: Flandrenses, Teutonici ultrasilvani, hospites Teutonici, Saxones. L. Eder, De Initiis Saxonum. 63. I. A Saxo = szász nevezet, gondolom 1206-ban jön legelőbb elő. L. Fejér, Cod. dipl. T. II. vol. 1. 34. I. L. Schuller Umriss I. 62. I.

szerepet játszottak Erdély történetében, hogy eredetök bővebb tárgyalásánál egy kissé meg kell állapodnunk.

A magyar, székely, oláh mellé a negyedik nép lépik bennek Erdély szinpadára. Oly népelem simul be, mely egyelőre egy törpének tetszett, s csak miután lábát megvetheté, leplezé le óriási küldetését.

Erdély ez időben igen néptelen. Ha szinte betelepédtek volna is a magyarok: a hessenyők, kúnok folytonos beütése, a népséget igen megritkita. Keleten ott állnak a székelyek; a magyarok inkább északon telepedtek le, mit maig is mutatnak a Szamos menti elpusztult magyar egyházak, s eloláhosodott egykori magyar falvak¹⁾; nyugoton ott álltak az oláhok; hanem délről erdővadonok, puszták nyultak még el, melyek új telepítvényeket fogadhattak be... Egy véletlen esemény csakhamar előidézte.

Mint a hagyomány mondja, a Rajnatorkolatnál, mikép ma is, a szárazföld alább állt a tengervízénél, s elborítástól nagyszerű gáttöltések védék a parti lakosokat. Történik, mint hiszik 1135-ben, hogy a tenger a töltéseket elszakasztá, s Holland és Flandria egy részének falvait városait elborítá. A hontalan nép mi szétfuthatott, elmenekült, ott hagyá viz alá került honát, s más felé keresett hajlékot... Akár mi lett legyen oka, viz, belzavar, tulnépesedés, kereszthadjárat, vagy mindenik egyszerre: elég, hogy egy része Magyarország vendégszeretetéhez folyamodott, így jut egy sereg szász a Szepességre, s alapját veték a szepességi városoknak. Más része Erdélynek tartott.

Apró csapatokban kezdettek bejöni. Ugy látszik, csak helyet kerestek hová hontalan fejöket lehajtsák; nemzeti önállóságról nem is álmodoztak. Mert a mint bejöttek, s lefelé haladtak, Kolosvárt, Dézsen, Tordán, Enyeden, hol csak tanyát üthettek, azonnal letelepedtek. Így érkeztek el Vincz és Borberek tájára, melyen tul a szász föld kezdődik.²⁾

¹⁾ Lásd e desolata ekleziákról a nyomozódásokat, melyek felett Medgyes Lajos, lelkes hazánkfia, kezdé meg a szóváltást a Vasárnapi újság 1856 évi folyamában, s a több lapokban foly.

²⁾ G. D. Teutsch, Geschichte d. Siebenb. Sachsen. 1852. I. 17—21. l.

Mely évben jött az első csapat, s melyben az utolsó, senki sem tudja megmondani. Rendesen 1141—43-ra teszik a történetbuvárokat ¹⁾.

Vette legyen kezdetét bár miként, Géjza az ellenségeskedést folyvást szító görög császárság ellenében, benne dél-felől épp oly határvédet vélt felállíthatni, melyet a székelyek képeztek a kúnok ellenében keletfelől ²⁾. A bejött apró csapatok, ugylátszik, annyira megnyerék a magyarok s a király kedvét, hogy nagyobb csapatokat édesgettek be, s azok telepedési helyeül egy jókora pusztaságot (desertum) jeleltek ki a mai Szeben vidékén, mely egyelőre Szeben, Újegyház és Nagysinkszéket foglalhatá magába ³⁾; majd hozzá jött Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Köhalom és Segesvár-szék területe is. Medgyes-szék bár ezekkel egy tagban fekszik, csak később jött velök kapcsolatba.

Mit egyelőre elfoglaltak, a Nagy-Küküllő, Maros és Olt folyamok között, az ugynevezett desertum, vagy mint a szászok sokáig nevezék „Das Alte Land“, nem terjedt száz négyszeg mértföldre ⁴⁾; s azt sem egy tagban kapák, mert Fejérmegyének több foltja szakítá meg; Brassó és Besztercze vidéke pedig, melyek egészen külön fekszenek az eredeti szászföldtől, csak később jöttek település alá, honnan a nemzet közös területének engedett jogokban is, jóval később kezdtettek részesülni.

Már csak a letelepedési mód is világossá teszi az utolagos buvárlatok azon véleményét, hogy több ízben, s időközök multával szállingóztak be. Hogy Németországnak nem egy vidékéről jöttek, kétségtelenné teszi a szebeni, brassai és besz-

¹⁾ Számot egyedül a brassai templom falán volt annalis említ, e szavakban: 1143. Gejza II. Avus Andreae Regis Saxones evocavit in Transilvaniam. (Schwandner I. 885. l.) mely első tekintetre mutatja, hogy é felírás sokkal későbbi. L. Eder, De Initüs Sax. 65. 89. l. Felmerhez 14. l.

²⁾ Ide mutat szeben vidék régi pecsétének e felirata: Sigillum Cib. prov. ad retinendam Coronam. L. E pecsétről, Eder, De Initüs Sax. 145. Ungr. Magazin II. 498.

³⁾ Schuller, Umriss I. 70—71. l.

⁴⁾ 1848-ban az összes szászföld 190 □ mföldet tett, a tulajdonképpeni Provincia Cibiniensis tehetett 85 mföldet; Medgyes 11, Brassóvidék 31, Beszterczevidék 54 mföldön feküdt. L. Kövály, Erd. Statistikája. 8—9. l.

tercei külön külön álló területek egymástól annyira elütő dialectusa, mely mind e napiglan csak annyira olvadhatott egybe, hogy alig hiszem, hogy tévedést támasztanék, ha azon közhiedelemmel fejezem ki magamat, mikép a külön vidéki szászok némely kifejezésekben annyira nem értik egymást, hogy kénytelenek magokat oláh nyelven egymással megértetni. Felesleges is emlitenünk, hogy e nyelv kétségtelenül a német nyelvből alakult, s hogy a német irodalmi nyelvtől igen messze távozott. Csak azt kívánjuk még, eredetökre vonatkozólag megjegyezni, hogy a besztercei tájszólást kivéve, a többi inkább az alsó szászországi s hollandival rokon, azonban annyira felvegyűlten a több német tartományok jellegével, hogy fel kell tennünk, mikép e bevándorlást Németország több vidékei létesíthették ¹⁾. A besztercei kiejtés sokat hasonlít az angolhoz.

Hogy Géjza király a szász nemzetet szabadság ígérete mellett hívta, kétséget nem szenved. Mily mellett, alább bővebb alkalmunk lesz tárgyalni. Itt csak be akarók mutatni az első flandriai telepet Szebenvidéken, a Fejérmegyéből kiszakított részekben ²⁾; s ezennel a magyar és székely föld mellett, egy új kiváltságokkal bíró s egy új, amazoktól sok részt eltitto institutiokkal felruházott földnek vettettet meg alapja. Mig az erdélyi magyar föld lakossága részint nemes és jobbagy, mig a székely föld népe mind nemes; itt egy kis állam kezd képződni, melynek tagja csupán polgár, mely végig tiltakozott, ha valakit közülök a fejdelmek megakartak nemesíteni.

Bár mely évben s bár honnan jőjjenek, elég, hogy bejövetelök Erdélyre nagy befolyással volt. Nem mintha — miképp némelyek elhiteni szeretik — ők hozták volna a civilizatio magvát Erdélybe. Mert akkor már a mezőgazdaszat illő lábon állt; a föld és szőlőmivelés meglehetősen kinötte magát;

¹⁾ C. Schuller, Umriss I. 65. l.

²⁾ Fejérmegye elején roppant kiterjedésű. Alkalmasint az Erdélyt elfoglaló Tihó vezér, vagy a déli részeket szervező Gyula vezér véré saját családja számára, mig a többi nemzetségeket észak felé látók letelepedni. Fejérmegye déli része, alkalmasint Gyula családja buktával válhatott ugynevezett királyföldé. Bejövén a szászok, belőle 9 szász törvényhatóság alakult; kiszakadt továbbá Fagaras földé, s Felsőfejérmegye tán 18 darabban.

legelőinket, erdeinket, ménesek, szarvasmarha nyájak, sertés csordák boriták, a majorság most ismeretes fajai már mind tenyésznek; erdeinken a vadászat, folyóinkban s mesterségesen feldugott tavainkban, melyek nyomai most is láthatók, a halászat nagyban üzetett ¹⁾. Mint okleveleink mutatják, az ipar sem volt hazánkban idegen, az aranyhímzés és ékszerészet magas állását tanusítják az akkori templomi ékességek; a méhszer-főzés, csizmadiaság, timárság, asztalosság, esztergásság, kérekgyártás, szöccség, takácság, kovácság, bodnárság, fazakosság, csemegecsütés s több mesterség, képfaragás szépen virágzott ²⁾. Csak a kereskedés pangott még; azon segíthettek volna sokat a szászok; de e nép iparos volt s az ma is, nem volt s ma sem oly kereskedő nép, mely kereskedést teremtsen egy országnak. Azonban tagadni nem szabad, hogy a szász új ismeretekkel új fogalmakkal gazdagított. Hol addig csak lovagvár és falu állt, városokat kezdenek alapítani ³⁾. A földmívelés mellé az ipar és kereskedelmet, s az ország két kiváltságos osztálya, a papság és nemesség mellé, fellépteték a harmadik szabad osztályt — a polgárságot... De ha hoztak üdvöst, hozták azt is, hogy e percztől fogva különködő irányuk, mint sárga fonal vonul át történetünkben.

27. §.

II. Gejza, III. István, II. László, IV. István királyok.

(1141—1173.)

Miután tehát új vendégeinket bemutattuk, visszatérünk a hon közös története folyamához.

II. Gejza tizenegy éves korában lép trónra, 1141 febr. 16-án. Testvérei kicsinyek, nincs kívül feldarabolni a birodalmat, csend van a hazában; de még sem vagyunk háboru nélkül. Boris 1145-ben ismét elkezdí trónkövetelési nyugtalan-

¹⁾ V. össze Fejér Cod. dipl. II. 64. 94. l.

²⁾ A naptári krónikák szerint, melyeknek azonban kútfejeit nem ismerjük, Medgyest, 1146 Szász-Sebest 1150, Szebent 1160, Kolozsvárt 1178, Segesvárt 1198, Szerdahely és Szászvárost 1200, Brassót 1203-ban kezdték építeni.

³⁾ L. Egy oklevelekre alapított értekezést, F. M. or. Minerva 1827. aug.

kodásait. Henrik osztrák herceghez fordult. S minthogy a gyermek Gejza és az ország a keleti eredetű királyné befolyása alatt állt; Boris tekintélyes támogatást kapott Németországból. Henrik herceg 1146-ban serget vezetett hazánkra, Gejza a Lajtaig ment elébe. A két sereg csatára szállt, az előcsapat, melyet a magyarhoni besenyő-székelyek képeztek, megfutott ugyan; de azért a győzelem a magyaré lön ¹⁾. S Henrik és Boris visszavonult.

Gejza, miután testvérei, László és István herczégek felnöttek, 1152-ben, maga is kiadta nekik a harmadrészt ²⁾, melyhez a tengerpart is tartozott, mit nem birván megoltalmazni, a három királyi testvér közt az egyetértés csakhamar felbomlott. A herczégek I. Manó, görög császárhoz futnak, ki őket nem csak szívesen fogadja, de sereggel ellátni is hajlandó volt.

A haza két tűz közé szorítottatott. A görög és római császár szövetsége közti választás került ismét szönyegre. A hon újra megszakadott. A keleti részek s a herczégek kelethez, a nyugoti rész, illetőleg Magyarország és királya pedig a római párthoz nyilatkozott. Mind kettőnek tekintélyes sulyja van: Manó a görög, s rötszakállu Frigyes a római császár, mindketten elfoglalási szándékkal kezdenek beavatkozni.

Manó, görög császár 1155-ben megjött, meg vele herczégeink. Gejza szép sereggel elébe megy, kik közt a római párttal tartó erdélyi szászokat is ott látjuk ³⁾, s a király úgy megverte őket, hogy István herczeg többé nem próbált, hanem Manóval visszament. A görög udvarban nősült. A hon lecsendesült. Azonban II. Gejza, a fiatal király, 1161-ben egész váratlanul meghal, a viszály újra kitört.

A trónt 1161-ben ismét gyermek, III. István, II. Gejza 15 éves fia foglalja el. A trón ez ingatag állásából a fejlett ki, hogy II. Gejza halála után, tizenkét éven át, a nemzet függetlensége kockán áll, s hazánk szinte a byzanczi udvar zsákmányává lön.

¹⁾ Thuróczi II. 66.

²⁾ Thuróczi P. II. Cap. 65. Hogy ezen itt lekorholt székelyek nem az erdélyiek, felvilágosítá Jerney, Keleti utazása I. 260. l.

³⁾ Szalai Magyar. Történet. I. 249. l.

A nagyravágyó I. Manó császár II. Gejza király pártos testvéreit Istvánt és Lászlót tovább is támogatja.

III. István alig ül be, Manó már ott áll a hon határán, a vele sógorosodott István herceget trónra akarja hozni; közmedésére, a gyermek királyt anyja odább szállítja. A két sereg szembe megy. Alkudozás kezdődik, s Manó, midőn látná, hogy Magyarhon sógora kezében függetlenségét nem látja biztosítva, a hozzá menekült László herczeggel kínálja a magyarokat, úgy hogy sógora csak trónörökös legyen: mi elfogadtatott.

És 1162-ben, a herczeg II. László név alatt, trónra lépett. Mindenki szerette őt mint gyűlölte testvérét, Istvánt. Azonban II. László király fél év múlva meghal, utat nyit a trónra testvérének.

A gyűlölt férfi IV. István név alatt lép be, 1163-ban, de csak pártjának lön királya. Hogy is tarthatta volna magát a kis görög párt a hatalmas Sándor pápa alatt, ki a világi hatalmak fejét, a császárt is, a szó teljes értelmében lába alá hajtá. A csodákat tevő Bánfi Lukács, esztergomi ersek, zászlót ragad, Istvánt bitorlónak kiáltja, s még azon évben a hazából kiűzik.

A pár év előtt trónvesztett III. István 1163-ban tehát újra trónra ül. A papság buzgalmát megkívánta hálálni. Így látjuk, hogy 1163-ban, Szt. Margit monostorának, mit Álmos herczeg a Meszes kapujához alapít, hihetőleg, hogy az Erdélybe jövők jó szállással láttassanak el: az ott átvonuló sószállító szekerektől egyegy kö-sót rendel ¹⁾.

De a más István, kit IV. István név alatt látánk, nem szünt meg a trónt követelni. Sógora, a görög császár 1165-ben sereg élén újra beindítá. Hadaink ismét elébe mentek. A csaták megkezdődnek, s mint folynának, IV. István Zimonyvárába szorult, hol övéi mérgétől meghal ²⁾. Meghalt, de azért Manó császár foglalási vágyaival nem hagyott fel: más évben, 1166-ban, serge egy részét Moldva felől Erdélyre küldé, s azt pusztíttatá ³⁾.

¹⁾ Fejér Cod. dipl. II. 170. ²⁾ Pray, Annales Reg Hung. I. 154.

³⁾ Pray Annales I. 157 Ezen időre egy oklevelünk van, mit Fejér (Cod.

E vész alig mult el, a béke alig állt helyre, III. István testvérének, Béla herczegnek ujra kiszakítá a herczegi részt. A görög udvar új tápot kap nagyszerű tervére, Béla herczeget fiának fogadván, bizánczi császárnak nézi ki, csakhogy Magyarhont elnyelhesse. Azonban a sors a tervbe belejátszott: a fiatal, huszonhét éves III. István király, 1173-ban, magtalanul hal el, Manó császárnak pedig fia születik; az egyesítési terv füstbe megy; Béla herczeg trónra jött.

28. §.

III. Béla király.

(1173—1196.)

A görög császárok azon terve, hogy Magyarhont magukhoz csatolják, Bélával legmesszibb haladott volt. Manó császár őt fiának és következőjének fogadta, magánál képezte. Béla tíz évi ott tartzkodása után, Constanczinápolyból hazajött, s 1173-ban magyar király lön.

III. Béla király a görög udvar fényét, szokásait megszokva, első neje után a görög, második után a szintoly pompát űző franczia udvarral sogorosodva, kedvet kapott a magyar királyi udvarba is némi fényt hozni. Hogy ezt elérje, többek közt behozá az írásbani folyamodást, s írásbani válaszolást¹⁾; mely mig egyfelől a népet a királytól elzárá, a nemzet keblében a tudás s mivelődés vágyát nagyban serkenté.

Béla Manó császárral barátságát továbbis fentartotta. Nem csak, sőt midőn a görög udvart az elenyomulni készülő törökség fenyegetné, s a császár ellenek 1176-ban fegyvert ragad:

dipl. II. 179.) közölt, s melyből azt látjuk, hogy a kétes körülményeket a szok arra használák fel, hogy III. Istvántól 1167-ben egy oklevelet eszközöltek, mely arról szól, hogy Szeben, s illetőleg a papság és nép magának ispánt választhasson, hogy magyar ember köztök földbirtokot ne szerezhessen stb. De ez oklevél kétség alatt áll, még Neugeboren senator sem sorozta diplomáink közé. (L. Tentamen Indicis Diplomatici etc. az Archiv d. Vereins III. k. 1. f. végít.

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. II. 198. l.

Béla szép segély serget indit melléje, kik őt Kis-Ázsiába kísérték. Hogy e hadjáratban erdélyiek is részt vettek, mutatja az, hogy a horvátországi bán mellett, ott áll Lestár, Erdély legelső ismeretes vajdája ¹⁾. Mindazáltal a csata oly rosszul ütött ki, hogy magát Manó császárt is, csak nagy nehezen lehetett kiszabadítani a harc viharából. A megmentők között, két erdélyi, Job és Tamás testvérek, annyira kitévők magokat, hogy hazajövén, őket Béla király Dobokamegyében kilencz faluval ajándékozta meg. Job a most is virágzó czegei gr. Wass család ot alapítja, mely hős tettének jutalmát mind e napig élvezi ²⁾.

A keleti császárral barátságért azonban a nyugotiak rokonszenvét sem koczkáztatá; nehogy a pápa és papság féltékenykedése pártokra szakasza az országot: fiaival, kikben a nyugoti párt több garantiát látott, megosztá a kormányt. Imrét 1185-ben második királylyá koronáztatá; Endrének pedig kiadá a hercegi részt.

Hogy kapta III. Béla Magyarhont, nem elég világos, de hogyan volt alatta szervezve, arra meglehetősen kétségtelen a dattal birunk, mit megemlíteni, azt hiszem nem érdektelen. Ez időben Magyarhon már Dalmatia, Horvátország és Bosnia birtokában van. Fővárosa még Esztergom, mert Buda csak két század mulva lett azzá. A megyék száma hetvenkettő. Az egyházi igazgatás az esztergomi és kalocsai érsekek alatt már ki van fejlődve: az esztergomi alatt van a hat nyugoti püspökség, a kalocsai alatt a négy déli, s azok közt Erdély is ³⁾.

Megemlítetik egyszersmind a király közjövédelme is, mely mintegy 200,000 márka ezüstre van számítva. Ezek sorában látjuk, mintha az erdélyi szászok 15,000 markát fizetnének évenként; de ez az II. Endre diplomája beli 500 markával szemben, oly óriási öszveg, hogy hitelességét kétség alá kell vonnunk ⁴⁾.

¹⁾ Az adomány levél Lobot ír, azt gondolom Jóbot akar írni. Fejér, Cod. dipl. II. 201. IV. Béla megerősítő okmánya keltét 1182-re teszi. L. ez okmány hibátlanabbul, Fejér, Cod. dipl. VII. vol. 4. 83. l. L. gr. Wass Csálád ot, Erd. nev. családai 251. l.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 202. l.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 217.

⁴⁾ L. e. pontra, Schuller, Umriss et Krit. Stud. I. 91—3. l.

Fájlalni lehet, hogy a fennebbi adatok közt Erdély politikai szervezetére mit sem jegyeztek fel; mindazáltal az egyházi ügyekre e kor megfélemlítő világát vet.

Történik ugyanis, hogy III. Béla király, az erdélyi szászokért felállított szebeni prépostságnak azon messze ható horderejű kiváltságot adja, hogy ezen túl legyen az erdélyi püspökség fensőbbisége alól kivéve, s a világi ügyekben magától a királytól, az egyháziakban pedig egyelőre egyenesen a pápától, később pedig az Erdély felett pásztorokodó kalocsai érsekséget mellőzve, egyenesen az esztergomi széktől legyen függővé ¹⁾.

Nevezetes okmány reánk nézve, mert a szász nemzet erdélyi helyzetének első ismeretes történelmi alapköve. De nevezetes volt a papságra nézve is, mert általa a prépost mintegy a szászok püspökévé neveztetett, mi nem kevesebbet tett, minthogy ezután a szászok külön önálló egyházi kormányval bírnak, a tizedet a nemzet főpapja huzza, s abból az erdélyi püspökséget ne részesítse.

Adorján, erdélyi püspököt sok oldalról bánta e kiváltság, de alkalmasint leginkább a tized elvesztése, melynek itt 'is mint mindenütt $\frac{3}{4}$ -dét a püspökök vevék, míg a kisebb papságnak csak is csekélyiséget, az $\frac{1}{4}$ -det hagyák oda ²⁾. Ide járult még az is, hogy a szebeni prépost a kiváltság levélnek oly széles magyarázatot ada, melynélfogva a tizedet a szász nemzet minden tagjától szedetni kezdé ³⁾.

Természetesen, ebből heves vita fejlett ki. Adorján püspök az ügyet III. Celestin pápa elébe vité, ki Gergely bíbornokot, Magyarhoni apostoli követét arra utasítá, hogy kérje fel III. Béla királyt, hogy a prépostságnak adott kiváltságnak, mint szerzője, adja magyarázatát. A király engedett, s 1189-ben Adorjánnak kedvezőleg úgy fejté meg, mikép ő a prépostság hatóságát csak is a flandriaiak azon törzstelepére kívánta kiterjeszteni, kiket Gejza király, az ő atyja, a Szeben vidéki pusztaságra hívott és telepített ⁴⁾.

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 420. l.

²⁾ II. Ulászló kir. Decret. III. 50 art.

³⁾ L. Schuller, Umriss u. kirt. Stud. I. 95—100.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 250. 348—49. l.

Azonban az engedni nem igen hajlandó Adorján püspök e magyarázattal sem elégedett meg. Ugy látszik, magának a prépostság fenállásának izent hadat. S oda csigázta a dolgot, hogy végtére is a pápa veté közbe magát, s Adorjánt, ha e prépostságot tovább is zaklatja, 1191-ben egyházi átokkal fenyegeté ¹⁾).

És Adorján püspök ellenében csekélyebb fegyver nem is igen használt volna. Ha jogait koczkán látá, a fegyver hatalmát is elévette. E történt a kolosmonostori apátsággal. Nem tudni már mi okból, népét felülteté, a monostorra jött, azt hatalmába keríté, az apáturt elfogta, fogságra vetette, s a monostor kiváltságait megégeté ²⁾. Különös jelenet lenne most, de nem volt akkor, mert csak is a magyarhoni papok nyomdokit követé, kik elgazdagodván, a törvényeket annyira tapodák, hogy széltére kezdenek házasodni ³⁾. Azonban, III. Béla ezen monostornak akkora szükségességét látá, hogy a mellette épült Kolosvárt, hová a százszok római romokból a mai óvárt építették vala, mintegy támaszul, gyaníthatólag 1192-ben, ez apátságnak adományozá ⁴⁾.

Nem volt elég, hogy Béla a szebeni prépostságot s a kolosmonostori apátságot ennyi kegygyel halmozá, még ujat is állított, még pedig egy új szerzet, a cisterciák részére, mely azon időben Franciaországban fényben állt; mivel hihetően második nevének kívánt kedveskedni. Két ily apátság igényli figyelmünket: az egyik az egresi, mely vajjon Erdélyben feküdt-e vagy Magyarhonban, kétség alatt áll; de hogy itt birtokai voltak, azt ismerjük. A másik a kerczi apátság, az Olt partján, Szeben és Fogaras közt, melynek ma csak romjait birjuk ⁵⁾, s a másfelé nyílt országút még faluját is oda hagyta a feledékenységek ⁶⁾.

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. II. 276. A Szeben vidékén kívül eső területen, a püspök mégis győzött, mert 1203 jan. 10-én a százsz-szebesi dekánssággal a püspöki jövedelmek beszolgáltatása iránt, egyezkedésre lép. Fejér, Cod. dipl. II. 421. l.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. III. 386.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 340.

⁴⁾ Szegedi, Synops. vitae Reg. 350. l.

⁵⁾ L. Erdély Régiségei 238. l.

⁶⁾ Mikor alapítá nem tudni. A cisterciák Magyarhonban legelőször 1183-ban említetnek (Fejér, II. 202.) A kerczi apátság először 1223-ban jön elő. Schuller I. 101. l.

Még csak annyit Béla korához, hogy alatta egy adat merült fel, mely világos tanubizonyosság arra, hogy a magyar főnemesség már akkor nemcsak hogy tanult, de külföldet is látogatta. Egy Bethlen fia tanult és halt el (1175) Párisban, kiről bárha csak is azon tudósítást bírjuk, hogy semmi adóságot sem hagyott hátra¹⁾; megis reá, a tudományoknak annyit áldozott Bethlenek annyival büszkébbek lehetnek, hogy a család első ismeretes okmánya a nemzetmívelődés történetében merült fel, minek Erdélyben folyvást zászlóvivői valának. Ily politikai és egyházi intézkedések közepette lepi meg a derék királyt a halál, 1196-ban.

29. §.

Imre és III. László királyok.

(1196—1205.)

A királyi pálczát, mit eddig atyjával osztott, a derék atya nagyobb fia Imre király, 1196-ban osztatlanul veszi fel.

Testvére Endre, a részek hercege, nem volt a pápai s papi befolyás alatt lévő apja s testvére kormányával megelegedve; s tán hogy becsvágyának más tért nyissanak, III. Béla szép összeg pénzt vég hagyományozott Endre hercegnek, hogy azzal hadi népet vigyen a szentföldre. Azonban a mint atyjok behunyta szemét, egészen más terveket vett, s a pápa, ki már ekkor nagy hatalommal bírt, a vég hagyomány teljesítését 1198-tól többször, de mind hasztalan sürgeté²⁾.

Ekkor, mintha e sürgetésnek engedne, hercegségében, melyhez Horvátország és Dalmatia is tartozott, szép serget gyűjt össze, s azt a pápa 1198 maj. 16. kelt átokfenyegetése daczára³⁾, a papoknak mindenben engedelmeskedő s adományozni kész testvére s királya ellen fordítá. Apró csaták után, a mint a Dráva vizénél a két tábor egymással szemben áll, Imre ki-

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 189. Egy más Bethlen 1183-ban prépost. Fejér II. 204. l.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 313. sat. l.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. II. 316. l.

rály 1202-ben egy a magyar gyönyörűen jellemző epizódot fejt ki. Minden véres csatát reméll. Imre király egy napon leteszi fegyverét, lovag-vesszőt vesz kezébe, testvére táborába megy, s a sereg roppant bámulatára testvére sátra előtt megjelenik. A két magyar tábor királya e merész s feláldozó fellepésére fejet hajt: pártos öcscsét karon fogva táborából kivzeti, elzáratja, s a csatáknak véget vet,

A nemes király gyengülni kezd, testvérét fogságából kihozatja, fiának gyámjául rendeli, s kis fiát, III. Lászlót királyiá koronáztatván, oltalmába ajánlja. S 1204 végén meghala.

Azonban rosszul számított, mert Endre nem gyám, hanem király akart lenni. A viszály kitört. Az özvegy királyné kis koronás fiával Austriába fut, mely már ekkor őrgrófságból hercezség lett, s a mostani várpalota már épül, — honnan midőn sereg élén beakarnák hozni, 1205 máj. 7-én hirtelen meghalt, a trónt üresen hagyá; s Endre mi után oly rég vágyott, a királyságot, megkapá.

30. §.

II. Endre király.

(1205—1235.)

II. Endre 1205 máj. 29-én teszi fejére a koronát. Uralkodása kezdetével Erdély történelme felett kezdődik a világosság.

A nagy vágyokkal, de kevés önállósággal felruházott II. Endre csak miután tronra jött, bizonyíthatá be teljesen, hogy a kormány gyeplőjét tartani sokkal nehezebb, mint az ellenzék élén állani. A belvillongások, külbeütések, a pápa és császár beavatkozni akarása, a hon eredeti szervezetét megingatá, s a papságot és főnemességet roppant követelésekre ragadta. Minden jogosítva érzé magát a kormány gyeplőjébe kapdosni, s minden csak adományozás által volt visszaszorítható.

Nehezíté a kormányzást, hogy a nagyravágyó királyné merani Gertrud is beleelegyedett a dolgokba, s tervei kivitelére többire idegeneket használt; mit más király tételével akart a hon ellenminázni; kit egyelőre Gejzában, III. Béla király öcscsében, majd mint látandjuk, közelebb kerestek. Minden ide-

gen közt a legnagyobb zavart, a királyné testvérei: Berthold prepost, s Eckbert bambergi püspök idéztek elő; kiknek elsejét, Bertholdot 1206-ban, a pápa ellenzése daczára, mind a mellett, hogy a kívántató harmincz éves életkorból még sok hiányzott, kalocsai ersekké tevő, ki az esztergomi érsekséggel az elsőség felett azonnal hosszas viszálykodást idéze elő ¹⁾.

Az idegenek kegyelését Erdélyben Benedek vajda alatt ²⁾ 1206-ban azzal kezdé meg, hogy Krakkó, Igen szász lakosait, kik az erdélyi ugynevezett hegyaljai szőlőket plántálták, kiveszi a vajdák s majd minden közteher alól ³⁾.

Berthold, mint kalocsai ersek, Erdélynek is főpapjává lévén, része lehetett az udvar azon szándékában is, melyszerint 1211-ben a megürült ⁴⁾ szebeni prépostságot püspökséggé akarák emelni, mi ellen az erdélyi püspök, minthogy püspöksége ez által roppantult gyengült volna, keményen kikelt, s csak a pápa e nézetből kemény ellenzésére maradt el ⁵⁾.

Sokkal nagyobb terv kísértetett meg a Barczaságon, melyet még akkor a szászok nem telepedtek vala be, s mit, mint lakatlant, II. Endre király 1211-ben a német lovagrendnek adományozott ⁶⁾; egy oly rendnek mely egyelőre a kereszteshadak betegápolójaképp áll fel, de később elhatalmasodik, harczossá lesz; s itt is a végszélek megoltalmazását vállalja magára ⁷⁾. Nagy terhet vettek magokra, Erdély dél-

¹⁾ Berthold ügye nevezetes világot vet a papság tudományossága állására. A pápa Bertholdot vizsgálat alá vetteti, s úgy találák, hogy olvasni tud, s a grammatikából is meglehetősen felel. (Fejér, Cod. III. vol. 1. 29. 49). De mivel csak 25 éves, nagy bajjal erősíté meg. (Fejér, ugyanott 53. l. Később Rudimentát tanulni Vicenzába megy. (Fejér, III. 1. 75).

²⁾ Benedek vajda 1206—9. Fejér, III. vol. 1. 32. 83. l.

³⁾ Fejér, Cod. d. III. vol. 1. 33. l.

⁴⁾ Fejér, III. vol. 1. 113.

⁵⁾ Fejér, Cod. III. vol. 1. 134.

⁶⁾ E rend 1191-ben kap pápai megerősítést. Öltözete fejér köpeny, fekete kereszttel. Másfelé is adományoznak nekik. Az erdélyiektől l. ily czimű könyvet: *Geschichtliche Darstellung d. Deutschen Ordens in Siebenbürgen*, von Alex. gr. Bethlen. Wien. 1831. Értekezést, többek közt, Schuller, Archiv I. 161—262. l. Nevök ekkor Cruciferi de hospitali S. Mariae Teutonicorum quondam in Jerusalem, nunc in Acaron. Fejér, Cod. dipl. III. 1. 106. l.

⁷⁾ Fejér, Cod. dipl. III. vol. 1. 117.

felének a folyvást bebecsapó kúnok elleni oltalmazását; de nagy kiváltságokat is kaptak, többek közt azt, hogy egyenest a királytól függjenek, s a Barcasággal mint sajátjokkal rendelkezzenek; csupán köfállal erősített vár és városok építhetésétől voltak eltiltva.

Ily intézkedések közepette még azt is megérte Erdély, hogy Mihály vajdája ¹⁾ 1212-ben bánná lesz, s helyén Berthold jelenik meg ²⁾, s így Erdélynek főpapja s főkormányzója lön egyszersmind.

A fiatal s meglehetősen éretlen Berthold ily előtérbe állítása általános békétlenséget idézett elő a hazában; és a bosszúság telt poharát egy esemény csakhamar csordultig töltötte. Ugyan is II. Endre a Galliczia feletti véduralom fenttarthatása érdekében folytatott gyümölestelen hadjáratra, 1213-ban, újra kimegy. Mig oda jár, a királyné és testvérei ellen hatalmas ellenmozgalom kél fel, melynek több főember közt az esztergomi érsek is tudója. A forrongó kedélyeket egy merény 1214-ben lángra lobbantja. Miként némely krónisták hinni szeretik, a történik, hogy Berthold a szép Bánk bánné ellenében erőszakot követ el; miként Róma egykor a királya által megátadott Lucretia érdekében, a magyar főurak is e merényre fegyverhez kaptak, Gertrud királynét a királyi palotában megrohanták, s összevagdalták ³⁾. Bertholdot kiszalaszták az országból ⁴⁾; s az erdélyi vajdaságban, 1213-ban Miklós, 1214-ben

¹⁾ Mihály, vajda 1209—12-ben volt. L. Fejér, Cod. dipl. III. vol. 1. 78. sat. 1.

²⁾ Berthold vajda. Fejér, Cod. dipl. III. vol. 1. 116. viselte 1213-ig l. Fejér, Index Cod. dipl. Hung. Stirpis Arpadiane. Bundae 1830. 101. l.

³⁾ E merénylet részesei voltak: Bánk bán a nádor (Fejér, Cod. dipl. IV. vol. III. 61), Péter, bihari főispán (Fejér, Cod. IV. I. 68). Simon bán (Fejér, III. I. 152) János, esztergomi érsek ily kétképpen pontozható kétértelmű levelet intéze a főnökökhez: *Reginam occidere nolite timere bonum est, si omnes consentiunt ego non contradico.* (Katona V. 202). Czeljok, hogy II. András fiát tegyék trónra, (Fejér III. vol. 1. 163). Lásd ide Szalay, Magy. orsz. Tört. I. 285—6. l.

⁴⁾ Mikor a királyi kincsekből felrakodik. (Fejér, III. vol. 1. 166.) Később a királylyal kibékül, 1218-ban aquilae patriarcha lesz, † 1251. Pray Annal I. 124.

Gyula, a Lestard vajda fia jelenik meg ki már egyszersmind szolnoki főispán is ¹⁾.

III. Endre a pártosokkal haragját bár nem érezteté, a közvélemény mégis mind inkább kezdte tőle fiához hajolni. A pápa is folyvást sürgeté, hogy beváltsa fogadását, melynek következtében a szt. földre hadjáratat kell vala fölvennie. A két érdek abban egyezett meg, hogy II. Endre, mielőtt szt. útjára kelne, fiát, Bélát, ifjabb királynak koronáztassa. Ugy lön, Bélát 1216-ban megkoronáztatá ²⁾, az ország kormányát többek közt János esztergomi érsekre bizá; s 1217 augusztusában keresztthadjáratra indult.

Roppant pénzt, szép serget vitt, mert csak a lovasságot tízezerre teszik. A hadjáratban, melynek vitézei kereszttel voltak jeelve, az erdélyiek is részt vettek, magyarokat, széke-lyeket látunk köztök ³⁾, különösen a szászokat említik ⁴⁾. Királyunk odaérkezett, a saráczenokkal Jerusalem megszabadítására három eredménytelen csatát vív: de a hideg beáll, ellensége harcizási módjával is ismeretlen lévén, jónak látta visszavonulni, s más évben, 1218 év tavaszán, vissza érkezett ⁵⁾.

Honn üres pénztár, felfordult rend várt, mert a féktelen nagyok János esztergomi érseket, kit kormányzónak hagyott volt, elüldözik, fogságra veték. Az érsekkel káptalana is sokat szenvedett, miért is 1219-ben II. Endre Felvinczet, az esztergomi káptalannak adományozza, s a káptalant Jenke vajda által be is igttattatja ⁶⁾.

Hazajövéen, gondját a rend helyreállítására fordítá. Mint minden bajában, a pápát segítségére szolitá, ki őt ezúttal is hatalmasan támogató. De azért a mozgalom forrt, merre azok, kikre

¹⁾ Miklós vajda 1313-ban mint vajda írja alá ugyanazon oklevelet, melyet Berthold csak mint érsek. (Fejér III. I. 148) Gyula mint vajda és szolnoki ispán aláír. Fejér III. vol. I. 163. I.

²⁾ Pray, Hist. Reg. Hung. I. 204.

³⁾ Keza, Chronic. Horányi kiadása. 127.

⁴⁾ Katona, Hist. Crit. V. 259.

⁵⁾ Új magy. Muzeum 1851. VI.

⁶⁾ Fejér, III. vol. I. 269 Nemz. Tars. 1833 II. 317. Majd 1231-ben minden itt átmenő szekér sóból a káptalannak egy darabot rendel. Fejér, III. vol. II. 224. V. vol. II. 334.

az ellenzék feje, Béla herczeg támaszkodott, a kisebb nemes-ség, nem kevesebbet követelt, mint hogy az egyes hatalmasok kezére játszott koronajószágok visszaszereztesse, s a köz-igazgatásba ők is befolyást nyerjenek ¹⁾.

A koronajószágok érdekében tett fellepések Erdélyre is kihatottak. Mint említők, Barcza gyönyörű vidékét tíz év előtt II. Endre a német lovagrendnek adományozta volt: 1221-ben visszavételését elrendelé ²⁾... Azonban most figyelmünket egy századokra kiható esemény veszi igénybe.

Az egyes részek feletti intézkedés folyamat a nemzet ohajtása kielégítése szakasztá meg. A Béla herczeg, mint ifjabb király által vezetett ellenzék, a Szt. István által adott, s azóta folyvást csonkitott jogokat újra kívánta formuláztatni. Ohajtása mind hangosabban nyilatkozott. S II. Endrének csak két-tő közt volt választása, lemondani a tronról népszerű fia részére; vagy követni János angol király példáját ki néhány év előtt (1215 jun. 5.), népét az angol szabadságot megalapító magna chartával engesztelte ki, Endre nem sokat habozott, úgy is egy szabad nemzet felett, törvényszabta korlátok közt uralkodni, csak az eddigi kormányzat folytatása volt: honnan 1222-ben kiadta a híres aranypecsétű szabadságlevelet, mely a magyar nemzet további alkotmányos életének alapjává lön ³⁾. Mi szóról szóra így hangzik.

A szent háromság és oszolhatlan egység nevében. Endre, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galiczia örökös királya. Mivelmind országunk nemeseinek, mind másoknak is szent István királytól alapított

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. III. vol. II. 253. IV. vol. 1. 72. sat.

²⁾ Okl. Schuller, Archiv. I. 188. l.

³⁾ A magyar és angol alkotmány levél parallelait l. gr. Kemény Józseftől, Kurz, Magazin II. 181—195. További összehasonlitásokat, l. Új magy. Muzeum. 1853 IV. füz. Az Endre által adott okmány bár hét példányban iratott le, mind a hét elveszett. Mint látandjuk, e történt a szászokéval, e történt az angolokéval, mit korunkban Sir Cotton Robert mentett meg szabója ollója alól. A miénk hitelességéről többen irtak. Többek közt l. Tud. gyűjtemény 1828. IX. f. 60. l.

szabadsága, némely királyok hatalma által, kik néha haragukban bosszút állottak, néha gonosz emberek hamis tanácsaira is hallgattak, vagy saját hasznukat keresték, igen sok részben rövidséget szenvedett: nemeseink fenségünk, és elődeink, az ő királyaik füleit gyakor izben verdesték kérelmekkel és folyamodásaikkal országunk javítása iránt. Mi tehát, tartozásunkhoz képest, az ő kérelmeknek mindenben eleget tenni akarván, kivált mivel közöttünk és közöttük e miatt már többször nem csekély keserőségek támadtak, mit, hogy a királyi méltóság teljesebben megőriztessék, illik kikerülni, (mert ez jobban senki által sem eshetik meg, mint ő általok), megadjuk mind nékik, mind országunk egyéb embereinek a szent királytól megadatott szabadságot; és országunk állapotának javítására tartozó egyéb dolgokat is üdvösen rendelünk ekképen:

I. Rendeljük, hogy évenként a szent király ünnepét csak némi súlyos foglalkodás vagy betegség által nem akadályoztatunk, Székes-Fehérvárott tartozzunk ülni; és ha mi jelen nem lehetünk, a nádor kétségkívül ott leszen helyettünk, s képünkben meg fogja hallgatni az ügyeket; és minden nemesek, tetszésök szerint, szabadon oda gyülekezzenek.

II. Akarjuk azt is, hogy sem mi, sem utódaink bár mi időben le ne tartoztassák s el ne nyomják a nemeseket valamely hatalmasnak kedvéért, hanemha előbb megidéztettek és törvény rend szerint elmarasztattak.

III. Továbbá semmi adót, semmi szabad dénárokat nem szedetünk a nemesek örökségein; sem házaikban sem falvaikban meg nem szállunk, hanemha meghivatunk. Az egyházak népeitől is teljességgel semmi adót sem szedetünk be.

IV. Ha valamely nemes meghalálozik fi nélkül, leányát illesse birtokának negyedrésze; a többiről tetszése szerint rendelkezze, és ha a közbenjött halál miatt nem rendelkezhetik, a hozzá közelebb álló rokonokra szálljon; és ha teljességgel semmi nemzetsége sincsen, szálljon a királyra.

V. A megyei főispánok a nemesek örökségei körül ne hozzanak ítéletet, hanem csak pénz- és tized ügyekben; az alispánok a nemesek felett egyáltalában ne bíráskodjanak, hanem csak illető várnépök felett; az orvosokat és tovajokat ítéljék a királyi bilochusok, de a főispán elnöke alatt.

IV. Továbbá, a népségek közvádja, eltérőleg az eddigi szokástól, orvnak senkit se bizonyithasson.

VII. Ha a király sereget akar vinni az országon kívül, a nemesek ne tartozzanak vele menni, hanem ha az ő pénzéért; és a díj nélkül vele menni vonakodók hadbirságra ne ítélteszenek. Ellenben pedig, ha sereg jőne az országra, mindnyájan tartozzanak menni. Továbbá, ha az országon kívül akarunk sereget vinni, és magunk megyünk a sereggel, valamennyi várispányok pénzünkért tartozzanak velünk menni.

VIII. A nádor, országunk minden emberei felett, különbség nélkül bíraskodjék; de a nemesek főben és birtokban járó ügyeit a királynak tudomása nélkül el ne végezhesse. Helyettesse pedig csak egy legyen, s az is curiájában.

IV. Udvarbiránk, míg udvarunkban vagyon, mindenki felett bíraskodhassék, s az udvarunkban elkezdett pert mindegyik befejezhesse; de mikor jószágán mulatozik, pristaldust ne adhasson (a végrehajtást el ne rendelhesse), s a feleket ne idéztethesse.

X. Ha valamely urnak a hadban történik halála, fia vagy testvére hasonló tisztséggel ajándékoztassék meg; és ha valamely nemes azonképen hal el, annak fia a király tetszése szerint jutalmaztassék.

XI. Ha külföldiek, tudniillik tisztességes emberek, jőnek az országba, az ország tanácsa nélkül méltóságra ne emeltessenek.

XII. A halállal kimulók, vagy halálra ítélték, vagy párbajban, vagy más okból elhalók hitvesei, ne fosztassanak meg hitbérükből.

XIII. Az urak úgy kövessék a király udvarát, hogy a szegények el ne nyomassanak általuk, s ki ne fosztassanak.

XIV. Továbbá, ha valamely főispán nem oly tisztességesen viseli magát, mint helyzete kívánja, vagy várnépeit nyomorgatja, fosztassék meg, ha ez bebizonyul ellene, az ország színe előtt csúfságosan méltóságától, és a mit elvett tőlük, adja vissza.

XV. Lovászaink, peczéreink, kaszásaink ne merjenek a nemesek falvaira szállani.

XVI. Egész vármegyéket vagy bármily méltóságokat örök birtokul nem adunk.

XVII. Azon birtokaitól, melyeket valaki jogos szolgálatá által nyer, soha meg ne fosztassék.

XVIII. Továbbá, a nemesek, engedelmet nyervén tőlünk, szabadon mehessenek fiunkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez, és e miatt ne szenvedjenek kárt birtokaikban. A kit fiunk jogszerűleg elmarasztott, azt nem fogadjuk be, valamint az előtte indított pert sem, míg szintén előtte be nem rekesztetett; más részről fiunk sem teendi ezt.

XIX. A várjobbágyok tartassanak a szent István király által szerzett szabadság szerint; hasonlóképpen a külföldiek is, bármi nemzetbeliek legyenek, a kezdetől fogva nekik engedményezett szabadság szerint tartassanak.

XX. A tizedek ne váltassanak meg pénzen, hanem mit mikép terem a föld, bort vagy gabnát, azzal történjék a fizetés: és ha a püspökök ellenmondanak, nem segítjük őket.

XXI. A püspökök a nemesek örökbirtokairól ne adjanak tizedet lovaink számára, sem a királyi birtokokba, azok emberei ne tartozzanak tizedeiket behordani.

XXII. Továbbá, sertéseink a nemesek erdeiben vagy rétein, ezek akarátának ellenére, ne légelhessenek.

XXIII. Továbbá, a mi új pénzünk esztendeig legyen érvényes, husvétől husvétiig; és a dénárok olyasok, minők voltak Béla király idejében.

XXIV. A pénzek kamaragrófjai, a só és vámtisztek, országunk nemesei legyenek: izmaeliták és zsidók ne válhassanak azokká.

XXV. Továbbá, só az ország közepén ne tartassék, hanem csak Szabolcson és Szegeden, és a végekben.

XXVI. Továbbá, fekvő birtok az országon kívülieknek ne adományoztassék. Ha adományoztatlak vagy eladattak, az ország népének adassanak vissza megváltás végett.

XXVII. A nyestbőrök a Kálmán királytól szabott adó szerint fizetessenek.

XXVIII. Azt, ki törvény rende szerint marasztatott el, semmiféle hatalmas ember se oltalmazhassa.

XXIX. A főispányok érvébe tisztök illetőségeivel; egyebek, mik a királyé, tudniillik, csöbrök, adók, ökrök és a várak két harmada, járjanak ki a királynak.

XXX. Továbbá, ezen négy főúron kívül, tudniillik: a nádor, a bán, a király s a királyné udvarbírói, két méltóságot senki se viseljen.

XXXI. És hogy ezen engedményünk és rendelkezésünk mind magunk mind utódaink idejében örökké érvényes legyen, hét oklevélpárba irattuk, és arany pecsétünkkel megerősítettük, úgy hogy egy pár küldessék pápa urnak, és ő irassa át lajstromába, második a hospitaléban, (a jános vilézeknél), harmadik a templom mellett, (a templomosoknál), negyedik a királynál, ötödik az esztergomi káptalanban, hatodik a kalocsaiban, hetedik a nádornál, ki idő szerint leend, őriztessék; úgy hogy az írást mindenkor szemei előtt tartván, sem ő ne tévedjen le a felebbmondottak valamelyik pontjáról, sem a királyt, vagy a nemeseket, vagy másokat ne engedjen letévedni, hogy mind ők örüljenek szabadságuknak, és azért hozzánk és utódaink iránt mindig hűvek maradjanak, mind a királyi koronától a tartozó engedelmesség meg ne tagadtassék. Hogy ha pedig mi, vagy utódaink valamelyike bármikor ezen rendelkezésünk ellen vétetni akaránk, álljon szabadságukban ezen levél erejénél fogva minden hűtelenségi vétek nélkül, mind a püspököknek mind más uraknak s az ország nemeseinek, öszvesen és egyenkint, jelenleg s jövőben és jövőendőben, nekünk és utódainknak ellenállni és ellenmondani örökre.¹⁾

Kelt Kletusnak, udvarunk kancellárjának, az egri egyház prépostjának keze által, a megtestesült ígének ezer kétszáz huszonkettődik évében, midőn főtisztelendő János esztergomi, tisztelendő Ugrin kalocsai érsekek, — Dezső csanádi, Rupert veszprémi, Tamás egri, István zágrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Briccius váci, Vincze nyitrai püspökök voltak; országlásunk tizenhetedik évében.

Mint láthatni, ez okmány kevéssel több, mint az Álmosal kötött szerződés, s Szt. István intézményei világosabb magyarázata; csakhogy most az alkotmány sánczai a köznemességet is befoglalák. Ez azon okmány, melyen a magyar nemesség szabadsága hat századon át nyugodott: mely míg egyfelől a nemzetet képező nemesség személyét adómentességgel

¹⁾ Szalay, Magy. or. Tört. I. 294. l.

majdnem sérthetetleniség jogával ruházta fel ¹⁾, másfelől a nemesi birtokokat rendezé, s felállítja az ugynevezett leánynegyedet ²⁾, mely a nőnem örökösödésénél egész korunkig tartott ³⁾. S az egész nemzet részére a hongyülés tartásának kapuját végkép megnyitván ⁴⁾, utolsó pontjában, hol a király törvénytelenkedése esetében ellentállásra hatalmazza fel a nemzet tagjait, alapját veté meg azon folytonos ellenzéki küzdelemnek, mely a nemesi szabadság védelme ürügye alatt, reformokról egész korunkig hallani sem akart — a nemzet roppant hátrányára. Itt vette alapját a várjobbágyokból a köznemesség, mely megyegyűléseinkre, s e gyűlések által a hongyűlésekre akkora befolyást gyakorolt; s melynek egyszerű házi tüzhelye a nemzetiségnek még akkor is oltára volt, mikor a magyarországi honnagyk olykor magokról megfeledkeztek.

Igy folytatá tovább II. Endre az intézményeket, melyeknek Álmos és Szt. István csak alapját veté vala meg; hogy a korszellem intései szerint a századok nem újíták, az nem a XIII. század hibája; mint nem az Endréjé az, ha törvénytapodás esetén a nemzet olykor az utolsó pontra támaszkodott.

Ez alkotmányos gondolkodásaért II. Endrét sokan vádolták már gyávasággal. De hogy nemesebb indokok vezérlék, tanuskodnak mellette Erdély tóténelme lapjai, hol adományozásait a szász nemzettel szemben, mely jogérzetére támaszkodott, tovább folytatá; míg a rendeleteit tapadó barczasági németlovagok ellen fegyverrel tudott fellépni.

A részletek áttekintése végett, olvasóink figyelmét Erdély déli részére vonjuk, s mielőtt nagyobb események elbeszéléhez fognánk, megemlítjük a kerczi apátsággal éreztetett azon jóindulatát, miszerint Götzelin nevű lelkésznek 1223-ban megengedni, hogy Disznódot, mit neki II. Endre ajándékozott volt, az említett monostornak adományozhassa; vala-

¹⁾ A személyes szabadságról szól: a II. VII. VIII. XI. XIII. XVI. XVIII. XIX. XXIV. XXVIII. XXX. art.

²⁾ A birtok viszonyokról szol. a III. IV. XII. XV. XX. XXIII. XXVI. art.

³⁾ A gyűlésről I. XXXI. art.

⁴⁾ A leánynegyedről a IV. art.

mint ugyanezt a blakkok ¹⁾ földéből szakasztott némely birtokokban is megerősíté ²⁾).

Az adományozások e termékeny éveit az erdélyi százszok sem mulaták el kiaknázni. Bejövetelöknök még nincs egy százada, s annyira megerősödtek, hogy nemzeti egységek megalapítását komolyan célba vették. Hogy Gejza őket bizonyos föltételek mellett fogadta be, bizonyos; de hogy minők mellett, okmányok hiánya miatt homály fedi. Bár minők lehettek is, az elfoglalt földterület apro darabokbani külön fekvése az egység kifejtését igen akadályozta volna. Ennek akartak most új fordulatot adni. II. Endréhez mentek, s azon előterjesztésre, mint-ha a Gejzától nyert szabadságaikból időfolytán kiestek volna, azok újbóli helyreállítását kérték: s II. Endre 1224-ben egy adománylevelet irt alá ³⁾, melynek alapján a százszok Erdély harmadik jogos nemzetévé fejlenek, s a magyar alkotmányos szabadság védsánczai közé jutának. Ez örökemlékü s annyit vitatott, annyiféleképp összeállított, s magyarázott adománylevelet jónak láttuk egyenesen eredetiben közleni.

In nomine Sanctae Trinitatis et individuae Unitatis. Andreas Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae Rex in perpetuum. Sicut ad regalem pertinet dignitatem, superborum contumaciam potenter opprimere: sic etiam regiam decet benignitatem, oppressiones humil-

¹⁾ Alkalmat veszek magamat helyreigazítani a felett, hogy felyebb (19. l. 2. j.) az mondám, hogy az oláhok, (blak név alatt) ez oklevélben jönnek legelőször elő; de már 1204-ben látom a pápa levelében. Fejér, Cod. dipl. II. 245.

²⁾ Montem S. Michaelis írja az oklevél. Tud. gyűjt. 1830. III. 98—100. l. Fejér, III. 1. 399. l. a várat Erd. Régiségei. 163.

³⁾ Ez adománylevél hitelességéről egyidőben kemény viták folytak, melyek azonban érvényességét meg nem ingaták. A kétségbe-vonás főbb momentumait a következő szörszál-hasogatások képezték: hogy kelte helye feljegyezve nincs; hogy a keletidő Endre uralkodásának 21-ik évére van téve, holott csak 19-ikre esett az 1224-ik év; hogy ez okmány nem privilegium, hanem csak rendelet volt mint koronajoszágról, hogy majd egy századig, 1317-ig egy király sem erősíté meg; hogy az eredeti nem létezik, s csak transumptumok teszik a szolgálatot. sat. sat. L. a legujabb e tárgyú visszatéréseket. Értekezés a százsz nemzet eredetéről. Enyed. 1846. 35. sat. Teutsch, Geschichte d. Siebenb. Sachsen I. 44. l. Schuller, Umriss u. Krit. Stud. 1851. II. 38. l.

lium misericorditer sublevare, et fidelium metiri famulatum, et unicuique secundum propria merita retributionis gratiam impertiri.

I. Accedentes igitur fideles hospites nostri Theutonici ultrasilvani universi ad pedes majestatis nostrae humiliter nobis conquerentes, sua questione suppliciter nobis monstraverunt, quod penitus a sua libertate, qua vocati fuerant a piissimo rege Gey-sa avo nostro excidissent. Nisi super eos majestas regia oculos solitae pietatis nostrae aperiret, unde prae nimia paupertatis inopia nullum majestati regiae servitium poterant impertiri. Nos igitur justis eorum querimoniis aures solitae pietatis inclinantes, ad praesentiam, posterorumque notitiam, volumus devenire, quod nos antecessorum nostrorum piis vestigiis inherentes, pietatis moti visceribus, pristinam eis reddidimus libertatem.

II. Ita tamen quod universus populus incipiens a Varas usque in Boralt, cum terra Syculorum terrae Sebus, et terra Daranus unus sic populus, et sub uno Judice censeantur. Omnibus Comitatibus praeter Chybiniensem cessantibus radicitus.

III. Comes vero quicumque fuerit Chybiniensis nullum praesumat statuere in praedictis Comitatibus, nisi sit infra eas residens, et ipsum populi eligant, qui melius videbitur expedire.

IV. Nec etiam in comitatu Chybiniensi aliquis audeat comperere pecunia.

V. Ad lucrum vero nostrae Camerae quingentas marcas argenti dare teneantur annuatim, nullum praedialem, vel quemlibet alium, volumus infra terminos eorundem positum, ab hac excludi reddicione, nisi qui super hoc gaudeat privilegio speciali. Hoc etiam eisdem concedimus, quod pecunia quam nobis solvere tenebuntur seu dinoscuntur, cum nullo alio pondere, nisi cum marca argentea, quam piissimae recordationis pater noster Bela eisdem constituit, videlicet quintumdimidium fertonem Chybiniensis ponderis, cum Coloniensi denario, ne discrepent in stare, solvere teneantur. Nunciis vero, quos Regia Majestas, ad dictam pecuniam colligendam statuerit, singulis diebus, quibus ibidem moram fecerint, tres lottones pro eorum expensis solvere non recusent.

VI. Milites vero quingenti infra regnum ad Regis expeditionem servire deputentur. Extra vero regnum centum, si rex

in propria persona iverit. Si vero extra regnum Jobagionem miserit, sive in adjutorium amici sui, sive in propriis negotiis quinquaginta tantummodo milites, mittere teneantur, nec regi ultra praefatum numerum, postulare liceat, nec ipsi etiam mittere teneantur.

VII. Sacerdotes vero suos libere eligant, et electos repraesentent, et ipsis Decimas persolvant, et de omni Jure ecclesiastica, secundum antiquam consuetudinem eis respondeant.

VIII. Volumus et etiam firmiter praecipimus. Quatenus ipsos, nullus judicet nisi nos, vel comes Chybiniensis, quem nos eis loco et tempore constituemus. Si vero coram quocunque Judice remanserint, tantummodo iudicium consuetudinarium reddere teneantur, nec eos etiam aliquis ad praesentiam nostram citare praesumat, nisi causa coram suo iudice, non possit terminari.

IX. Praeter vero supradicta, silvam Blacorum et Bissenorum, cum aquis usus communes exercendo, cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis, eisdem contulimus, ut praefata gaudentes libertate, nulli inde servire teneantur.

X. Insuper eisdem concessimus, quod unicum sigillum habeant, quod apud nos et magnates nostros, evidenter cognoscatur.

XI. Si vero aliquis eorum. aliquem convenire voluerit, in causa pecuniali, coram Iudice non possit uti testibus, nisi personis infra terminos eorum constitutis, ipsos ab omni iurisdictione penitus eximentes.

XII. Salesque minutos, secundum antiquam libertatem circa festum beati Georgii octo diebus, circa festum beati regis Stephani octo, et circa festum beati Martini, similiter octo diebus, omnibus libere recipiendos concedentes.

XIII. Item praeter supradicta eisdem concedimus, quod nullus Tributariorum, nec ascendendo nec descendendo praesumat impdire eos.

XIV. Silvam vero cum omnibus appendiciis suis, et aquarum usus, cum suis meatibus, quae ad solius Regis spectant donationem, omnibus tam pauperibus, quam divitibus libere concedimus exercendos.

XV. Volumus etiam et regia auctoritate praecipimus, ut

nullus de Jobagionibus nostris, villam vel praedium aliquod, a regia Majestate, audeat postulare, si vero aliquis postulaverit, indulta eis libertate, a nobis, contradicant.

XVI. Statuimus insuper dictis fidelibus, ut cum ad expeditionem, ad ipsos nos venire contigerit, tres descensus tantum solvere, ad nostros usus teneantur. Si vero Vayvoda, ad regalem utilitatem, ad ipsos, vel per terram ipsorum transmittitur, duos descensus, unum in introitu, et unum in exitu solvere non recusent.

XVII. Adicimus etiam supradictis libertatibus praedictorum, quod mercatores eorum ubicunque voluerunt in regno nostro, libere et sine tributo vadant et revertantur, efficaciter jus suum, regiae Serenitatis intuitu prosequentes. Omnia etiam fora eorum inter ipsos, sine tributis praecipimus observari.

Ut autem haec, quae ante dicta sunt, firma et inconcussa permaneant in posterum, praesentem paginam, duplicis sigilli nostri munimine fecimus roborari. Datum anno ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo vigesimo quarto. Regni autem nostri anno vicesimo primo ¹⁾.

Ez a II. Endre emlékezetes ugynevezett Andreanum diplomája. Nevezetes engedmények. Az első pont régi szabadságukat adja vissza; a második bizonyos határok közt egy néppé, egy megyévé teszi; a harmadik a népnek tiszt. választási jogot ad; a negyedik az ottani pénzválthatást korlátozza; az ötödik évi adó illetményöket 500 marka ezüstben állítja meg; a hatodik a katonaadást szabályozván, illetéköket az országban folyó háborúra 500, a hazán kívül, ha a király vezeti 100, ha más, akkor 50 főben szabja meg; a hetedik papjaik szabad választására hatalmazza fel, kiknek a tizedet adják; a nyolczadik, mint egységek egyik sarkköve, őket a szebeni ispán főnöksége alá rendeli; a kilenczedik a bessenyők és blakkok közikbe szakadt erdeit vizeit közössé teszi velök; a tizedik egy közös pecsétet ad nekik, a tizenegyedik azon jogot engedi, hogy pénz körüli perben, csak ott lakó legyen tanu a szász ellen;

¹⁾ A szöveget I. Schuller, Umriss. II. Urkundenbuch 20. I. A felosztásban követtem Neugeborent. Archiv d. Verein II. B. 1. heft. végén 21. I. Magyarul I. Értekezés a szász nemz. eredetéről 27. I. Fejér, III. 1. 441.

a tizenkettődik megengedi, hogy Szt. György, Szt. István és Szt. Mihály napkor nyolcz napig a bányaktól apró só t hordhasanak; a tizenharmadik meghagyja a királyi adószedőknek, hogy átmenve, őket ne háborgassák; a tizennegyedik az erdöket vizeket szegény és gazdag közt közössé teszi: a tizenötödik a más nemzetbeliek ottani birtokolhatását kirekeszti; a tizenhatodik meghatározza, hogy ha a király közikbe érkezik, három ingyen gazdálkodással, a vajdának pedig csak kettővel tartozzanak; az utolsó a kereskedést szabályozván, az országban vám nélküli járást, s magok közt is szabad kereskedést enged.

Rövid tizenhét pont, s mégis elégséges volt arra, hogy a szász nemzet szabadságát, jollétét, hat század viharaival szemben megvédje.

Mekkora térre terjedt egyelőre e kiváltság ereje? minő viszony volt hajdan a szász nemzet s az ott lakó oláhok közt? egy sereg ilyszerű kérdés a történet buvárlat feladataihoz tartozik ugyan ¹⁾, de fejtegetése, egyik vagy másik vélemény elfogadása, darázfészekre vezetne. Legyen elég ennyi, figyelmeztetésül történelmünk folyamában e szép korálsziget alakulására, mely míg idővel a polgári elem, ipar és kereskedelem fészkévé lön, rajta Erdély közéletének sok gondolata megtört.

Ez intézmények által a közvélemény, az aranybulla által a magyarság, az Andreanum diploma által Erdélyben a szász-ság meglévn nyerve: a királyi szék tekintélye, fénye, gazdagsága helyreállítása végett a koronajavak visszafoglalását ujba tervbe vevék. E szándék Erdélyre különös befolyást gyakorolt. Mint felebb említök, II. Endre a festői szép Barczaságot, a mai Brassó vidékit, 1211-ben, a német lovagrendnek adományozta volt. Pár év mulva, 1213-ban, Vilmos püspök azon kedvezést hozza, hogy a nekik adományozott területen, a tán oda települő magyarok és székelyekén kívül, minden tizedet nekik

¹⁾ Az Andr. diploma critikai magyazatába legutósor Schuller Károly szebeni tanár, bocsátkozott, ki „Umrisse et Krit. Studien“ czimű nagy fáradsággal irt munkája II. kötetét majdnem egészen e tárgynak áldozá. 37—151. l.

enged¹⁾. Mindent megkivántak érettek tenni, csakhogy a határszélek őrzésének, mit vállaltak, megfelelhessenek²⁾.

Jó formán hozzá is láttak a befészkelődéshez, mert néhány év alatt öt várat emelnek³⁾, hogy éppen melyeket, nem tudni ugyan teljes bizonyossággal, de úgy hiszik, hogy a már csak romokban látszó Heldenburgot Krizba, Kreuzburgot Nyén felett, valamint Feketehalom, Földvár és Törösvár alapjait is nekik tulajdonítják⁴⁾. Ugy látszik kövárt emeltek, holott csak favarra volt engedélyök. Minden lépésük arra kezdett mutatni, hogy a Barczaságon rendjök számára független birodalmat terveltek. E merész terv méjjen sérté a magyart, ki vérről szerzett hazája megtartásáért mindig kész volt vért ontani. II. Endre, főleg a korona fényére féltékeny ifjú király befolyására⁵⁾, 1221-ben a Barczaság visszavételét kimondá. A lovagrend vévén a parancsot, a pápához, III. Honoriuszhoz folyamodott, ki magát közbe vetette⁶⁾. A király, a pápai hatalom e legnagyobb bálványzója, míg a magyar és szász nemzettel tisztába nem jött, visszalépést szinlelt: a pápa kedvéért nem hogy a visszavételt végre hajtotta volna, sőt 1222-ban új adomány levelet ad ki, melyben kárpótlásul még 12 sóhordó hajó tarthatására ad engedélyt, hatra a Maroson, hatra az Olton, még pedig oly anomál joggal, hogy visszajövet vámtalanul hozhassanak bár mi kereskedelmi czikket; s egyszersmind jóváhagyását adta, hogy a favarak helyett, kövárokat építhessenek⁷⁾.

Hatalmok e legmagasabb pontján, a pápával szövetkezve, tovább lépnek: addig is, míg a népesség száma püspök küldését kívánná 1223-ban a pápa egy külön dekant rendel ide⁸⁾, mi az ellenek forrongó vihart szárnyra költé. Rináld püspök, ki egyébaránt a pápánál oly kegyben volt, hogy szemhibája mellett is püspökségre emelé, — ellenök fellépik, s az előde ál-

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. II. vol. 1. 144. Szeredai, Ser. Ep. 6. I.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. III. vol. 1. 117.

³⁾ Okl. Schuller, Archiv I. 256.

⁴⁾ E várak leírását, Kövály, Erd. Régiségei 130. 153. 54. 71. 76. I.

⁵⁾ Okl. Schuller, Archiv I. 259.

⁶⁾ Okl. J. Benkő, Milkovia I. 101. I.

⁷⁾ Okl. Értekez. szász nemz. ered. 68. I. Fejér, III. 1. 370. 422.

⁸⁾ Oklevél Schuller, Archiv, I. 231.

tal adományozott tizedet visszahuzza, kik azonnal védnökökhöz, III. Honoriushoz folyamodnak, ki a püspöket büntetéssel fenyegeti, ha feltett szándékától el nem áll ¹⁾; s a dekánt beküldette. És most ott állott a szép Barczaság mint oly terület, mely már sem polgári sem egyházi igazgatás tekintetében Erdélyvel többé össze nem függett; a Barczaság teljes kiszakítása oly leplezetlenül terveltetett, hogy világos lön, miképp a pápa bele egyezett, hogy e gyönyörű szép vidék a magyar korona hatalma alól is kiszakasztassék ²⁾.

Rináld püspök, mint az udvar kegyencze, jelenlátta a perczet, hogy a király haragját, s a nemzet méltóságára büszke Béla herczeg menyköveit felkeltse. Papság s haza egyaránt elég féltékeny volt a nevedő lovag-hatalomra; ki volt békülve egymással apa és fiu, király és haza; s minyjoknak egy vágya volt, a házába besimult idegen lovagok féktelenségét megtörni. S a lett belőle, hogy a király 1225 tavaszán sergét felülteti, Erdélyben terem, s a lovagrendtől nem követelt kevesebbet, mint hogy a Barczaságról teljesen kivonuljanak. A lovagok a nemzet haragjával szembe szálltak. A pápához folyamodnak, ki őket ellentállásukért megdicséri, s oltalmát igéri ³⁾. Be is jött a pápai küldött, megkísérté engedelkenységre birni a nemzetet, de akarata hajthatatlan; látva, hogy nem boldogul, a lovagokhoz fordul, de ezek, sem foglalásaik visszaadásáról, sem a király által rosszaló pénzverésről nem akartak lemondani, s kimondák, hogy csatára bizzák az ügyet. A király e rendnek, melyet az oklevelek kebelbeli kigyónak, emésztő tűznek neveznek, még tán ekkor is megengedett volna, ha feltevéleit teljesítik; de a lovagok inkább mind egyik el akartak hullni, mintsem megkedvelt önállásukról lemondjanak. A király ez engedelkenysége megtette a pápánál hatását, püspököket küld be, hálátlansággal vádolja a lovagokat, s még egyszer felszólíttatja, hogy a királynak engedelmeskedjenek.

Azonban késő volt, mert a magyar, mihelyt az első követség sikeretlenségét látta, a másodikat be sem várva: fegy-

¹⁾ Oklevél. Archiv I. 232. l. ²⁾ Oklev. Archiv. 236.

³⁾ Okl. ugyanott 240. l.

vert huzott, s azon év juniusában ¹⁾ a Barcza szép völgyébe beront... a lovagrendet harczban szétszórja... túlúzi Erdély határain, Kumaniába a mai Moldvába, hol ismét várát építettek, de a nép itt is megtámadja ²⁾, itt sem nyughattak meg. Innen is felkeltek, a Visztula partján nyertek új hazát. A pápa és az összes rend főnöke, Salza Hermán, jogai érvényesítését éveken át követelte; végre legalább kárpotlást kért, de II. Endre mindent megtagadott ³⁾, s többé Erdély földén nem jelentek meg ⁴⁾.

Igy állítá valahogy helyre II. Endre a csendet és rendet; helyre állítván, Benedek vajdánk helyett, 1226-ban Bé-lát küldé Erdély kormányára ⁵⁾. S a két ország dolgai kedvező folyamatba jövének.

31. §.

A z o l á h o k , s k e n é z s é g e k .

A II. Endre alatt kiváltságokat nyert magyar és szász, s az ősidőktől fejenként nemesi szabadságban élő székely nemzet mellett, egy negyedik is igényli figyelmünket, s ezek a számban oly tekintélyes oláhok ⁶⁾.

Nem igen emlékeztünk e népről, mert a magyarok bejövételétől mintegy eltűntek a történet láthatárán. A magyar ura-

¹⁾ Hogy juniusban történt l. a kiszámítást. Archiv. I. 202. jegyz.

²⁾ L. ide 27. db. oklevelet az idézett alapos értekezés végén. Archiv I. 214—263.

³⁾ Okl. Bethlen, Deutsch. ord. in Siebenb. 97—98. l.

⁴⁾ Szép vagyonról rendelkezettek, 1840-ben Czófalva és Barátos közt, lakhelyök szomszédában 9 arany csákányt találtak, melyek némelyikén kereszt és bárány volt látható, pontozott metszésben. E csákányok, s itt talált arany lószerszámok ha tőlük jönek, arra mutathatnak, hogy itt is csatájok volt. A csákányok egy példánya a bécsi régiségtárban. L. Új magy. Muzeum 1853. II. f. 56. l.

⁵⁾ Katona, Epitome Cronol. I. 441. Hogy Erdély felett állt mutatják némely oklevelek. Milyenek Katona, Hist. Crit. V. 569. 586 Fejér, Tom. III. Col. II. 253. 365. l.

⁶⁾ Az Oláhokról mint nemzetről a történészek csak ez időtájban kezdenek emlékezni: a byzánecziak 1102, a latin írók 1197—1219 között, Kurz: Magazin. II. 292 l.

lom alapításának fegyverrel kívántak ellentállani, miért, mint fegyverrel legyőzöttek ¹⁾, azon kor szokása szerint, hadi foglyokképp tekintődtek; mint ilyenek a korona, papság és nemesség közt oszlának fel, kik szolgálatra fordíták. Mignem Kálmán király nekik földdarabok szakasztását rendelé ²⁾.

Mint az addig ismeretes oklevelekből nyomozhatjuk, mégsem voltak épp úgy elnyomva, mint némelyek hinni szeretik; számokra is elég út maradt fenn, melyen a személyes ügyesség felvergődhetett. A nemesség saját falvaiban főnökeket állita, kik falus- és udvarbírák valának egyszersmind. A kormány is a saját váraihoz tartozó uradalmak erdőségeiben irtásokat tétett, s az irtványi telep főnökét bizonyos birói hatalommal látta el: e két uton, mint a koronajoszágek birái, egyesek gazdái, kenézei, jobblétre tettek szert, s közülök sokan kiemelkedtek.

Ezen kenézségek ³⁾, idővel vajdaságok, ispánságokká nevedtek. A királyi várakhoz tartozó némely kenézek többire egyezményleveleket kaptak, melyek ugyan csak a tartozás és fizetés mennyiségét határozták meg, de a kenéznek adómentességet és a törvény előtt nemesi állást biztosítottak ⁴⁾. Ez egyezmény levelek visszavehetők voltak ugyan; de idővel a családra szálltak.

Ily kenézségeket egész Erdélyben látunk; még magában a Székelyföldön is, Oláhfaluban ⁵⁾, Bereczken, ⁶⁾; a szász földön már több van, mint Szelistyén, Glimbokán, Kudsíron, s a szász

¹⁾ Anonym. Bel. Reg. Cap. XXVII.

²⁾ Keza, Prodhrazckínál 89. l.

³⁾ A kenézségek misége a forradalom előtt nagy vita tárgya volt. Névtelenül egy ily czímű munka jelent vala meg: Visszafordítás az erdélyi kenézségekről. Mely munka a kenézeket oláh nemesekként akará láttatni. Ezt gr. Kemény J. egy alapos értekezésben megtámadta, felhánvya a történeteket, okleveleket, körülbelül azon tanokat állitá fel, melyeket e §-ban hozunk. L. Kurz Magazin 1846. II. B. 286—339. l. Kenéz slav szó, s ily hivatalnoki értelembe Europa keletjén használatba volt. A tatárok IV. Béla alatt Magyarhont mintegy 100 kenéz által igazgatták. (Roger, Carmen Miserab. Cap. 35.)

⁴⁾ I. Lajos kir. egy 1366-i ily értelmű rendelete alapitá, mely a kenézeket két részre osztályozá: egyike élvezé a kiváltságot, a nemesek kenézei pedig csak egy falusbíróval voltak a törvény előtt egyenlők. Magazin 294—98. l.

⁵⁾ L. az oklevelet Schuller, Umriss. I. Urkund. 9. l. mely oklevél azonban kétség alá vonatott. Nemz. Társ. 1838 II. 57.

⁶⁾ Oklevél, Benkő, Milkovia II. 117. l.

székek más helységein ¹⁾. Azonban leginkább kifejlett a magyar megyéken; ilyeneket ismerünk többek közt Lupsán ²⁾; legkihatóbb nyomait látjuk Csicsóvár körében, Kövárvidék felé; főleg pedig Déva vára körül. Mind ez arra mutat, hogy régente nem volt az egész oláhság jobbágyság alatt, hanem egy része bizonyos szabadságban élt, s saját vajdájuk alatt álltak, kik a megyei főispánnak voltak alája rendelve. Nyomokat látunk erre Zárándban, Hunyadban, Abrudbányán ³⁾.

Ez eredete az oláhok nemesedésének, mihez Zsigmond király már adománylevelekkel járul, Hunyadi pedig Hátszegvidéken épen nagy mértékben folytatja. Magyar nemességet nyerve, egy sereg derék családdal szaporíták az alkotmány sánczain belől élő magyar nemzetet ⁴⁾.

Mintán a három nemzetet Erdély földén így látók constatozva, s most a negyedik nemzet kenézeit is bemutattuk: Fogaras földéről tartozunk némi felvilágosítással, mint a melyet ez időben (1222—31) Oláhok földje név alatt emlegetnek ⁵⁾. Ez némi önállásra mutatna; de erről oklevelek nyomán azon meggyőződésre jött az újabb idő, mikép Fogaras földje a magyar első királyok alatt nem tartozott határozottan Erdélyhez, hanem Bulgária részét tévé, az oláhországi erdőkhez tartozott, s azt mint erdőséget csak legelőül használták. E határkérdést a magyar királyok később kiegyenlítették; Fogarasföld Erdélyhez szakadt; népe bizonyos szabadságban maradt sokáig; idővel állandó telepet kap ⁶⁾; Fejérmegyéhez csatolódott, s egy részévé lön a magyarok hét megyéjének, míg a székelyföld Erdély nyolczadik, a szászföld kilenczedik megyéjét képezé.

¹⁾ Oklevelek, Magazin II. 332—34. l.

²⁾ Oklevél, Magazin II. 335.

³⁾ Az oklevelet, Magazin II. 325.

⁴⁾ L. ide gr. Kemény J. értekezését a főispánok alatt állt oláh vajdaságokról a XIV. XV. sz. L. Új magy. Muzeum 1854 VII. 119—132. l.

⁵⁾ A hátszegi kenézségek nemesi birtokká változtak; de másutt megmaradtak, mint voltak, jobbágyoknak; mignem a XVII. század elején az ily bírók többé nem jönnek elő kenéz nevezettel. Oklevelek Magazin II. 327—30. l.

⁶⁾ A szászoknak adott Andr. diploma 1224-ben s más oklevelekben 1231-ben még Terra Blaccorum. Oklevél Magazin I. 175.

⁷⁾ L. kimutatását oklevelek nyomán gr. Keménytől, Magazin I. 175—180. l.

ÖTÖDIK KORSZAK.

A TATÁRDULÁSOK KEZDETE.

32. §.

J e l l e m z é s.

A magyar nemzet s haza e csendes szép fejlődését egy világeseemény szakasztja meg, mely mintegy járványos pestis, mindjárt fellépésénél, magát a nemzet lételét támadta meg, míg koronkénti megújulása a nemzetet folyvást pusztította. E rémes, s mind e napig kebellázító emlékü esemény, a tatárjárások kezdete.

Ázsia fennlapályain, honnan a húnok is jövének, új népözön indul hullámszerűen, a mongol nép ¹⁾. Eddig a világtörténet még nevét sem ismerte e népnek. Dsingis khán († 1227) egyszerre csak fölemelkedik, a tatárokat fellépteti, s rablónépének millióival egész Ázsiát elborítja. Árvíz volt, mely csak iszapolt, tűzvész mely csak romokat hagyott. Ő meghalt, helyébe fia, Oktaj jő, egy még nagyobb Dsingis khán, ki most már nem csak Ázsiát, hanem mondhatni az egész ismert világot el szándékozott borítani. Megindult, hat év alatt az egész föld egy negyedét elöntötte ²⁾.

Mint a vihar, mely előre küldi zugását, küldé kegyetlenségének rémhírét e nép. Európa készült, fegyverkezett, de ily villámgyorsaságra nem számított. A pápa prédikáltatott, a császár szövetkezett ellenök; de minden hibába. Félmillio ember ellenében, kik futosabb lovakkal, keményebb nyilakkal, vérszom-

¹⁾ Rotteck, Allgemeine Geschichte. V. B. 215—220. l.

²⁾ E tatárjárást egyszerre két buvár vette tollá alá, 1356-ban, egyik Rosti Zsigmond, másik Szalai László. L. ily című könyvet.

jas kebellet jöttek: az egyet nem értő, egymással barátság-talanságban élő Európa, ellenek mit sem kezdetett.

Oktaj Európára Bathu khánt küldé, mint a következés mutatá, elég nagy hadvezért, ha egy koborvezért így lehetne czimezni. Évek teltek, míg a roppant sereg Ázsiából, rombolva idáig érkezett. Jövetelökre Európa, s főleg az utban álló magyarhaza, roppant készületeket tett ¹⁾. Erdélyben városok, kastélyok emelkednek... Mind késő, mind hasztalan, mert a tatárság berontott, megalapítá rémes hírét.

Az első és utolsó erdélyi tatárjárás között (1241—1738) öt száz év folyt le; egy hosszú félezreden át tartá e nép rémületben Erdélyt; egy század tölt el, hogy tatárt nem látott e nép: s emlékezelők még most is borhadalmas; az öregek még most is oly eleven képekben regélnek róluk, mintha szemökkel látták volna. Nem győzik emlegetni a regéket, hogy ha jöttek a tatárok, mint futott az erdőkre a nép, félíg sült kenyérével, melyet míg egyfelől vetettek, más felől már szedtek hogy futhassanak; beszélük mint bujtak a nádostavakba, hova libuczokat bocsátottak el, s ha ember felett repültek el, elsikoltván magokat, a tatárokat nyomra vezették; maig is tudni akarják, mint füzék őseinket szíjra, s hajták ki mint barmokat, hol a mai cigányaink szerepére lönek kárhóztatva, ha drága pénzzen, gyakran egész jószágok értékével meg nem váltatának.

Szomorú korszak. A besenyők, kúnok, kiket a görög kormány oly hosszason ültetett hazánkra, végre meghajoltak, Kumania a magyarkorona alá jött, egy sereg kún Magyarhonba költözött: s im új meg új irtó ellensége kél ez annyit üldözött, de az üldözés vészében viharában — miként az órijás cser — folyvást erősbuló s koronájában mind inkább szilárduló nemzetnek; új vihar kél, melyet csak a magyar nemzet volt elég erős kiállani.

¹⁾ L. Szalay, Tatárjárás Magyarország. 1855. 52. sat. I.

33. §.

IV. Béla király.

(1235—1270.)

II. András meghalt, s hercegünk IV. Béla lépett helyébe, 1235-ben: nagy kormányférfi, de szerencsétlen hadvezér. Pedig kevés ideje volt a magyarnak, hol a királyban több hadi talentum kívántatott volna.

A mint fellépett, rögtön hozzá látott az apja által elhelyezett királyi méltóság helyreállításához.

Erdélyt, nem lévén követelő herceg, vajdákra bízta ¹⁾.

A német császár, II. Frigyes, követét, kit mint hűbérséhez akart intézni; kereken vissza utasítá.

Egy ebédet adott az ország nagyainak, s ott azokat, kik apja életében ellene s a rend helyreállíthatása ellen küzdtek; elfogatta, megbüntette, Dénes nádornak mint felségsértőnek szemét kitolatta.

Hogy az elhatalmasodni indult zászlós urakat visszalökje, azon székeket, melyekre azok a király előtt leszoktak vala ülni, elégettette.

Országgyűlést tartá, melyben Kumania vagy is Moldva királya czimét felvéve ¹⁾, s e mellett azon várjóságokat, melyeket atyja eladogatott, visszavétette.

Ily erélyes reformok közepette lepi meg a világesemény, az új népözön, melyet Európa a húnok beözönlése óta nem látott.

A mongoltatárság Ázsiából elénymulván, Oroszországon át Magyarhon felé közelget. IV. Béla király hatalmas intézkedéseket tesz ellenek, apró várak kelnek mindenfelé a hazában, Erdélyben többek közt Enyed templom-kastélyán az 1239-ik év ma is látható ²⁾; de mind ez csekélység volt ily népözön ellenében. Mert bár néhány év alatt értek ide, még is menykövekkel terhes felleg, pusztító viharként lepték meg a készületlen hazát ³⁾.

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. I. 27. l.

²⁾ Leirását, Erdély régiségei 219. l.

³⁾ Kutfő e tárgyra, az egykoru Roger nagyváradi kánonok, kit ma-

Magyarhon és Erdély megrohanása 1241 évre tűzetett. A végzetteljes év martiusában, Erdélytől fel Slésiaig nyult a mongolok előnyomulni akaró tábor. A jobb szárny Slésiánál állt; a centrumon Máramarosnál Bathu fővezér lépett elő ¹⁾ a bal-szárny Erdély előtt táborozott.

A király nem akarván apró csatákban kimeríteni erejét, népet a szélekről visszavonta. Frigyes osztrák herczegre várt, ki csekély sereggel meg is jött. A nemzetet is várta volna, hogy felgyüljön; de azon álhír terjede el, hogy a pár év előtt befogadott kúnok miatt jöttek a tatárok, mire a nép nem akart engedelmeskedni. A veszély és viszály egy aránt nőtt. Nem volt elég a külellenség, a belviszály lángját is önfejőkre gyújták. Követelék, hogy a pár éve letelepült kúnok vezérét, Kuthent a király fogassa be, s midőn a tatár már Pest előtt állt, reá rontottak, s Kuthent legyilkolák ²⁾. S következő menyé lőn, hogy a tatárok mellett a kúnok is fegyvert emeltek.

Igy állt Magyarhon ügye, mikor a tatárság mart. 31-én Erdély határát átlépte. Két úton rontottak Erdélybe. Egyik csapat a Székelyföldnek jött, a Seréthen át, s az Ojtózi szoroson tör be. Vezérét a régiék Bochetornak, az újabb nyomozók Szubutaj Boghadornak nevezik ³⁾.

A más serget Kádán, a Bathu testvére, mások szerint Oktaj fia hozta, s Radna vidékének tartott.

Erdély e Svájcját akkor már szászok lakák, s városát Radnát, negyvenezer polgárt számító gazdag bányavárosnak állítják. A mostani e táji útszoros, a borgói, akkor nem

gokkal akartak elhureczolni, s kitől ily czimű leírást birunk: M. Rogerii Variensis Capituli canonici Miserabile Carmen super Destructione Regni Hungariae Temporibus regis B. per Tartaros facta. Schwandtner Tom. I. Másik majdnem egykorú kútfő: Thomae Archidiaconi spalatensis Hist. Salonitana, Schwandtner Tom. II. Rostit emlitem. Az erdélyi eseményeket tárgyalta Schuller Károly az általa kiadott Archiv. f. d. Kenntnis v. Siebenbürgen I. 24—68 l.

¹⁾ Engel, Geschichte I. B. II. Abth. 83. I.

²⁾ Roger szerint saját lakában. Cap. XXIV.

³⁾ Rogerius és Bonfin Bochetornak nevezi. Bajdár e bejövetelét Schuller (Archivja I. 32. l.) kétség alá vonja; de Rogerius mellett oklevél szól. Okl. Fejér, Cod. dipl. IV. II. 221.

lévén járható: itt jöttek, mint jártabb úton. A sánczok, melyeket tán éppen ez időben ástak, a határszéli hegyeken, még ma is látszanak.

Radnág be csak hegy és erdő lepi Erdély e táját, ütközetnek helye nem lévén, Radnán várta az erdélyi sereg be az ütközetet. A mint közeledni láták, Aristald, radnai bíró ¹⁾ a serget, mely többire szászokból állt, a tatárok elébe vezette. Kis előőrsi csata után a ravasz tatárság futást tett, s visszavonul.

Épen husvét volt, márt. 31-én. A nép megörvendve a könnyű győzelemnek, ünnepéhez lát; s miként Roger, csaknem szemtanu, írva hagyta, német szokás szerint borba temeték gondjokat.

Azonban a tatárság most hatalmasb számmal nyomult előre. Aristald bíró ujra elejökbe megy, s véres harcz türe ki közttek. A nagyobb erő, mely mint lavina omla a hegyekről, győzött. Aristaldot elfogják, Radnát lángbaborítják, az akkor tekintélyes városban oly konczolást visznek véghez, hogy most hat száz év után is, a nagy templom tornya körül az embercsontok ott fejerlenek. Aristaldot, meg 600 vállagatott lovast felvesznek, s Erdélyből a Meszesen át ²⁾, Magyarországba kísértetik magokat ³⁾.

Őszpontosultak, s várták a feléjek nyomuló királyi tábort. IV. Béla Pestről ellenek indult, a Sajónál ápril elején megütközött, hol főhős az Erdélyen átvonult Szubatáj ⁴⁾. A diadál a tatároké lett. Sok magyar veszett oda: többek közt püspökünk Rinnárd ⁵⁾, s a szebeni prepost, Miklós, a király alcancellára. Mint tartá fel magát benn IV. Béla 1242 februaráig, mint ha-

¹⁾ Rogerius Aristaldról azt mondja: Comes villae. Cap. XX. Bonfinius: illius regionis Comitemet ír. Decad. II. Libro VIII. Hogy azon időben a Comes nem grófot, nem csak főispánt jelentett, hogy egy Bolya, Buzdnak is voltak Comesei L. Szeredai, Series. episcop. 91. l. Judex ipsorum seu Comes terrestris, quem ipsi... eligerunt. Fejér, Cod. 122. 236. l.

²⁾ Feszler, Geschichte v. Ungarn II. 518. l.

³⁾ L. Erdély Régiségei 244. l.

⁴⁾ Bonfinius, Decad. II. Libro VIII. Roger. Cap. XXXIV.

⁵⁾ L. az ütközet leírását, Szalay 66—75. l.

⁶⁾ Rogerii Carmen Miserabile super Destructione R. Hungariae per Tartaros facta. Schwandtnernél. Cap. XXX.

lásztak szomszédaink a zavarban, s mint fut el végre hazájából Béla Kádántól üzetve, mind azt a testvérhaza történetének hagyom.

Nem lehet a mostani hadjáratokról a mongol pusztításra fogalmat szerezni. E kor emberei képzelődése innen marad e vandalis muson. Rogeriust, nagyvárad i kanonokot kell hallanunk, kit Bathu Erdélyen keresztül vonult tábor a, haza vonultában, rabszija ra füzve Erdélyen át hurczola, s ki megszökvén, eleve-
nen rajzolja hazánk szomor u helyzetét.

Szerinte az egész haza szét val a verve. Mindenfelé holt-
test, füst és tüzláng. Uratlan lovak száguldják a me zöket. A lég
megbúszhült a holtaktól. A vadak leszálltak az erdökröl, em-
beri tetemeken élödének, s a kutyák velek farkasokká vadulának.

A lakosok, csak hogy életöket megmentse k, oda hagyják
mindenöket. Erdökre vevék magokat, hol rabszija ra jutának, vagy
tavakba bujtak, hol étlen halának el ¹⁾. Roger a tatároktól meg-
szökött, mint Moldvából Erdélyen át visszafelé jön, mond-
hatni egy lelket sem talált, utját csak egy egy fenmaradt
csonka torony jelelé. Az országútakat fü nötte val a be, a me zök
csonttól feje rlének. Mikor Fejérvárra, a hon fővárosába érkezett,
ember csontok s rombadült épületeken jár. Utjában a kenyér-
nek hire sincs, magát növénynyel táplálta, Enyeden, Tordán, se-
hol se akad élölényre. Kolozsvár közelében, Frátától négy mért-
földre találta az első embert, s az első kenyeret lisztből s
cserhajból sütv e. Itt egy hegytetőre vonák el többen mago-
kat; ott maradtak, nem mertek elé bujni. Mert kiket le nem
gyilkoltak s el nem hurczolának, azok sem mertek sokáig rej-
teikeiből elővánszorogni ²⁾.

Egy hosszú éven át nyögött édes hazánk a barbar fog-
laló rabigájában. Már kerületekre is felosztotta volt, s megaka-
rá magát fészkelni, midőn a végzet közbe szö lt. Az otthon ma-
radt Oktaj khan e közben meghal, a tatár vezérek vévén e hirt,
tronkövetlési terveik kivitelére haza siettek, kivonták innen né-
pöket, haza mentek Ázsiába.

¹⁾ Rogerii Carmen Miserabile. Cap. XXXII. III.

²⁾ Ugyanő Cap. XL.

Az örvendetes hirt IV. Béla király az Adriai tenger szígelein, 1243 elején vette. Lőrincz vajdánk adá tudtára ¹⁾, egyike legszebb emlékezetű vajdáinknak, kit majd alább Kemény név alatt látandunk. Béla hazajött. Hunnia nyög letiporva, sirnak a bús magyarok, hazájokban szélyelszórva sujtják az égi karok. Bélafutása e jellemző dalának minden ígéje átrezgő a hazatérők bánatos keblét. De a nemzet, melyet ezer csapások edzének meg, mely most oly közel állt felbomlásához, az egektől, mely nemzetünk felett oly atyailag öröködik, most is megtartatott.

Bélának a hálaima után, első gondja volt a hon helyreállítása. Mintegy második honalkotó állt meg a zűr felett, s minden igyekezete a volt, hogy a dúlások nyomait eltörölje. Így látjuk mindjárt, 1243-ban, hogy Lőrincz vajdát Erdélyben nem kevesebbel bizza meg, mint hogy a szétszórt népet összegyűjtse, s a rendet s igazgatást viszont szervezze ²⁾.

Mig IV. Béla király a hazában így intézkedik, a hon kültektől helyreállítását sem halogatja. Lőrincz vajdánkat már 1244-ben az oroszföldön látjuk, elégtételt vesz az orosz hercegeken, miért vezetők a tatárokat hazánkra. Frigyes, ausztriai herceg sem bánt vala több barátsággal; mert a mint IV. Béla a tatárok elől határaitra menekült, a herceg minden drágaságaitól megmentetvé: reája is haddal megy; 1246 jun. 15-én csata dönti el az ügyet, a Frangepánok előde magát Frigyes herceget is elejté, el vele a Babenberg család utolsó ivadékát ³⁾, — a herceg Németújhelynél esett el ⁴⁾, hol négy század mulva (1671), az utolsó Frangepán feje elbukott — mi által

¹⁾ Pray, Annales I. 273. l.

²⁾ Ezt egy oklevél mutatja, melyben Lőrincz vajda 1243-ban Lentenk és Herman német testvéreknek a tatárjárás alatti érdemeikért Dobokamegyében három falut, az addig Dobokavárához tartozott Tatateleket, Bacsunateleket és Czegeteleket adományozza, s mit IV. Béla megerősít. Fejérvári káptalan, Husti, Vajvodae Ms. 1243 évhez. Pray, Annales I. 274. Fejér, Cod. dipl. IV. 1. 275.

³⁾ Pray, Annales I. 281.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. I. 392, mely oklevélben Béla egy itteni hősnek Erdélyben több falut adományozott.

a magyar fegyver azon fordulatot idézé elő, hogy az Ausztriai trónon a Habsburg uralkodó ház jelenhetett meg.

A kültekintély helyreállítása után a hon szervezése lép előtérbe. Magyarhonban a király személyesen intézkedett: Erdélyben Lőrincz vajda folytatá elkezdett nagy feladatát. Folytatá mondom, mert a népetlen hazát megnépesíteni, a romokot felépíteni, a pusztaságot újra felvirágoztatni, nem egy percz mive volt. Nem kísérthetjük a közös hon történetét, de az érelyes közreműködés feltüntetésére Erdély évlapjai is elég adatot nyújtnak.

A pükpökség és káptalana oly szomorú helyzetbe sodor-tatott valá, hogy személyei alig élhettek ¹⁾. A nép sehogy sem szaporodott, a földek parlagon heverték: hogy a bajon segítsen, IV. Béla 1246-ban Gál püspök kérésére, a fejevári püspökség jószágait, mint Fejérvárt, a püspöki székhelyet, Harinát, Bilakot, Zilaht, Tasnádot a vajda s ispánok hatósága alól kiveszi ²⁾; vagyis más szavakkal, a fejevári püspökséget liberbáróságra, zászlós uraságra emeli, mit IV. László később (1282), tovább terjesztett ³⁾.

Ily intézkedések közepette IV. Béla királyra is bekövetkezett a szerencsétlenség, hogy fiát, István herczeget (1246) megkoronáztatá; s emellett, hogy a kúnokat is jobban megnyerje, egy kún hölgygyel házasságra lépteti. Egyelőre ez intézkedését is csend követi; a hon nyugalmát semmi sem háborítja; csak a fegyveres erő aratja a babért, most Stiriában, majd Morvaországban, majd Ottokár cseh király ellen harczolván Austria érdekéért. A koronázott herczeg előbb Slavonia, majd Stiria kormányát vezeti: Erdély felett pedig még mind Lőrinczet látjuk, ki által IV. Béla 1248-ban, az akkor még szászok által lakott Alvinczet és Borbereket azon jogokba helyezi, melyeket a szebenvidékiek élveztek ⁴⁾. De már ugyan-

¹⁾ Okl. Schuller, Archiv f. Siebenbürgen I. 68. l.

²⁾ Quod a tempore persecutionis nulli vel pauci in Alba; et in aliis curtiibus pontificalibus habeantur coloni. Okl. Benkő, Milkovia II. 305. Fejér, Cod. dipl. IV. I. 414.

³⁾ Okl. Benkő, Milkovia, II. 211. l. Fejér, V. III. 118.

⁴⁾ Éder, Felmerhezi jegyzetei 85. l. Fejér, VII. 1. 294.

ez évben a vajdai széken Geréb Orbán is megjelenik, ki után 1251-ben veje Széchenyi Frank következett ¹⁾.

Ugy látszik e vajdák csak a hadra járhatott Lőrinczet pótolák, mert 1251-ben Lőrincz vajda azon rendeletet kapja ²⁾, hogy Szentlélek várát, kezdi Vásárhely mellett, mely a mostan is látszó kastély felett, Háromszék gyönyörű ronájára letekintőleg fektüdt, s mit a tatárok feldultak ³⁾, állítsa helyre, vár-nagygyal, s várőrséggel lássa el ⁴⁾.

Sokat kellett a tatároktól a székelőföldnek szenvedni, s nagyon jól kellett magokat a székelőknek viselni. Egy példa reá maig is ismeretes. A Barczaság és a Székelőföld között Szék névvel nevezett kis terület állt, melyet eddig Falkun birt s mi most pusztává tétetett: ezt IV. Béla 1252-ben Akadás Vinczének adományozza, ki a hidvégi gr. Nemes családot alapítá; s az adományozott helyen létező öt helység: Hidvég, Erősd, Árapatak, Nyáráspatak, és Liget, nagyrészt maig is az adományt nyert Nemes Vincze utódainál van ⁵⁾. Családok feltűnése emlegetésénél lévén, eszünkbe jut, hogy a gr. Kemény család oklevelileg ismeretes őse, Mikola, Kalotaszegen 1260-ban mint némely falvak birtokosa, már említettük ⁶⁾.

A más felé szenvedett népességi pusztuláson segitendő, Béla új idegen telepeket hozott Magyarországra ⁷⁾, s ez intézkedése Erdélyre is kihatott ⁸⁾. Ekkor jelenhettek meg Dézs város új lakosai, kik 1261-ben István herczeg által azon szabadságukat, melyet az őket behívó IV. Bélától kaptak, megerősítették: erejénél fogva a vajdák és ispánok hatósága alól kivétetnek, megnyerik, hogy az említett tisztek ne a városba, hanem a város felett fektüdt várba szálljanak, valamint a dézsaknai só Szamosoni szállíthatására is engedélyt nyertek ⁹⁾.

¹⁾ Benkő, Transilvania I. 169. 75.

²⁾ L. Erdély Régiségei 182.

³⁾ Okl. Schuller, Archiv f. Siebenbürgen. I. 64. l. Fejér, VII. II. 33.

⁴⁾ Lőrincz ez évre l. Fejér, Cod. dipl. IV. II. 98. l.

⁵⁾ Okl. gr. Nemes család levéltárában. Közölte Benkő, Transilv. I. 446. 491. Fejér, Cod. dipl. IV. II. 147. Erd. Nevezetesebb családai 195. l.

⁶⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 28.

⁷⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 439.

⁸⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. I. 447.

⁹⁾ Okl. Schuller, Archiv I. 65,

A kolozsmonostori apátság is intézkedésre várt: az épületek romba dültek, a szerzetesek egyrésze elvérzett, a kiváltság levelek elégték, s javaira idegenek tevék kezököt; helyreállíttatását IV. Béla 1263-ban parancsolá ¹⁾. A kerczi apátság szintén romba dült: helyrehozása felől 1264-ben rendelkeztek ²⁾. Hogy a fejevári püspökség javai egy más beütésnél ismét zsákmányra ne jussanak, 1268-ban a káptalan Tótfalud felett a Sztmihály-kövét átengedi, hogy reá a püspök saját költségén várat építhessen; hova ez időben vár keletkezett ³⁾.

A helyreállítás ez erélyes menetét azonban egy, a királyfiak megkoronáztatásából eredt viszály nem kissé zavarta meg. A király s királyné szülői részrehajlása azon gondolatra jött, hogy Slavoniát az előttek kedvesebb második fioknak, Bélának adják: s Istvánt csupán Erdélyre szorítsák. István herceg tehát Erdélybe jött, úgy látszik, 1260-ban jelent meg ⁴⁾; de nem pihenni, nem kormányozni, hanem hogy ő is felvegye a több herceg szerepét, apja ellen serget gyűjtsön, s elsőszülöttségi jogát érvényesítse ⁵⁾.

A mint bejött, magát önfejétől királynak nevezé, s apját trónvesztettnek, királyi udvart nyíta meg, mire közte s apja között Magyarország megoszlott. A kalocsai ersek, Smaragd és a kúnok, mint neje rokoni, István herceg mellé nyilatkoztak, s mikor 1262-ben IV. Béla király nádorát ellene küldte: István elébe ment Szathmár megyébe, s ott Ilosvánál a nádort megveré.

Igy folyt le az év, mignem az év végén a két párt Posonban békét kötött, olly békét, mely szinte a hon feldaraboltatását vonta maga után.

E békekötés szerint István herceg, Erdély s a kúnok földén önálló király maradt. Királyi udvara azon tekintélyt nyerte,

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 106. I.

²⁾ István herceg rendelkezik. Fejér, Cod. dipl. V. 1. 206.

³⁾ Okl. Szeredai, Ser. Episc. 20. I. Schuller, Archiv I. 59. Leírását, Erd. Régiségei 195.

⁴⁾ Miben álltak az első szülött jogai, még kérdés alatt van, de hogy voltak, I. okl. Tudom. Gyűjt. 1828. II. 90. I.

⁵⁾ Benkő, Gen. Transilvania I. köt. 169. 15. I.

mit a Bélaé birt, a kalocsai ersekben cancellárt kap, a zászlós uraknak megengedetett azon udvarral tartani, melyikkel tetszik, a sóaknak jövedelmét két egyenlő részre osztották; s mi legveszélyesebb, a két király az ersekek ítélőszéke elébe adá magát, ha tovább is versengenének ¹⁾.

Három részre vala szakadva tehát a szegény haza: IV. Béla király tartá Magyarhont, István herczeg Erdélyt, Béla herczeg Slavoniát, mindenik mondhatni önálló hatalommal. István 1263-ban, — mely évben a Pál-szerzet, ezen egyetlen magyar szerzet szervezése ellön ismerve — ²⁾, elkezde Erdélyben királyságát: okleveleket adott ki, melyben magát Magyarország ifjabb királya s Erdély hercege czimmel illeté ³⁾. Bolgárhonba mint király vezérlé segéd sergeit, csak annyit kívánhattott tőle IV. Béla, hogy Magyarhont serge ne érintse. Erdélybe magának, királyok módjára, 1263-ban vajdát neveze, László vajdát ⁴⁾, ki egyszersmind a zonuki vagy szolnoki ispánságot a vajda hivatallal egyesíteni elkezdette.

Ez anomal intézkedés rögtön megtermé keserü gyümölcsseit. A felosztás egyszerre minden alapot megrendite. Az esztergomi ersek (1263) a királyi jövedelmek tizedéhez jogot formált; azt az oláhoktól bejövö barmokhoz, azt még a székelyek ököradója tizedéhez is ⁵⁾. A kisebb nemeseket, mint predialistákat magához kezdé huzni, s a nádor alól kivenni; a várakhoz szolgált népet maga helyeire kezdé telepíteni. Az erseket a több főpapok, főurak is követék, nyomni kezdék a középnemességet; szóval végcsapást intéztek a megyei várrendszerre alapult védelmi erőnek. S mégis a két király, mind a mellett, hogy belátta: elnézte, megerősítette, mert a kifejlett anarchia közepette sokat elkelte elnézniök, hogy magokat fentarthassák.

Illy körülmények közt nem sokáig tarthatott a béke. István 1264-ben ismét fegyvert fogott, mert úgy vette észre, hogy anyja a trónra Bélát akarja helyette előmozdítani. Erre

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 28. 67.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 69.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 161.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 152 sat. 1.

⁵⁾ Szegedi, Synopsis vitae Reg. 336. l.

⁶⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 133. l.

a királyné azon javait, melyek birodalmába estek, mint Beszterczét, Radnát, Szőlöst, Királyt, melyek régi időktől a királyné jövedelméhez tartoztak, elkoboztatta ¹⁾; s ha a pápa, IV. Orbán fenyegetésével őket le nem csillapítja, egy új polgár-háboru lángjai borították volna el a szegény hazát.

Azonban a háboru tüze mit oly soká fojtogattak, végtére is kitört. Alkalmat erre leginkább az adott, hogy István herczeg, saját udvara főnökei közt összeesküvést fedezett fel, melynek élén saját korlátnokai, Miklós, szebeni prépost állott, ki úgy látszik, prépostságának szélesebb jogkört kívánt adni. ²⁾ Az armány fel lön fedezve, a prépost s vele szövetségzők, IV. Béla király udvarába menekültek ³⁾, kiket azonban az atyakirálynak, a szerződések értelmében tilos lett volna befogadni.

A viszály tehát kitört. Mindkét király fegyvert ragadott. István Erdélyből 1265-ben Magyarországra rontott; csaták merültek fel; de István részére oly szerencsétlenül ütnek ki, hogy nejét Erzsébetet, fiát Lászlót elfogák, őt pedig visszaszoríták Erdélybe. A csatavesztés herczegünk pártját annyira meggyérité, s Béla tekintélyét annyira nevelte, hogy a herczeg Erdély délkeleti szegletéig vonult, s ott magát Fekete-halom várába huzta be. Kemény Lőrincz ⁴⁾, a Béla hatalmas vajdája a királyi sergeket a vár alá hozta, tüzes ostrom alá vette; de a vár, melynek ott a hegytetőn ma romja sincs meg ⁵⁾, s az Istvánnal bevonult őrség vitézsége, az ostromot visszaverte ⁶⁾; s mint István is azon adomány levele mutatja, mit véle benn volt négy Bethlen részére adott ki, a várt a király serge be nem vehette ⁷⁾.

Hol végződött volna e viszály, alig mondhatnók meg. Azonban a papság közbe lépett, a két király közt békét esz-

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 216.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 248.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 415. l.

⁴⁾ Laurentium, filium Kemény, Laurentius filius Kimini-nek írják az oklevelek. Fejér, Cod. dipl. IV. III. 408. 10. V. I. 148. V. III. 49. 448. VI. I. 135.

⁵⁾ Leirva, Erdély Régiségei 153. l.

⁶⁾ Ez ostrom fenntartók részére kiadott adományokat, l. Fejér, Cod. dipl. IV. III. 407. 410. 463. l. V. I. 136. 239. 164. 169.

⁷⁾ Okl. Geschichtl. Darstellung d. D. Orden v. gr. Al. Bethlen 109. 1. Fejér, Cod. dipl. VII. III. 55.

között. Az apa és királyfiu jogai maradnak mint voltak, sőt annnyival rosszabbá lettek az ügyek, hogy a hon e szerinti megtartását a nemzet gyűlésileg is elismeré.

Igy oszla meg a királyi család közt a nemzet szive. E két fejü kormányzatból igen természetesen olyan fejlettség fejlett ki, melyet alig láttunk, melynek mozgalmi közt királyi hatalom. nemzeti szabadság a nagyok és papság zsákmányává lett.

De nevezetes a **vivmány**, mit a nemesség IV. Bélával 1267-ben papirra tétetett. Kimondatott a többek közt, hogy nemes ember törvény útján kívül el ne fogattathassék; hogy az országon kívüli háborukba a királyt követni nem tartoznak; hogy pereik iráson kívül láttassanak el; végre, mi legnevezetesebb, kivívták, hogy halál esetén a nemesi birtok a család mellék-ágaira is elszálljon ¹⁾, mi által a hitelünket korunkig nyuggőzt ősiségnek veték meg alapját. A papság megkapá, hogy főpap csak a lehessen, ki alól kezdő papságát; s így magokat külön állammá alakíták. Oda vitte a fejlettség a dolgot, hogy a törvényt mindenfelé tapadák, a papság ismét elkezdett házasodni ²⁾; alig volt féktelenebb az egyes, alig hatalmasabb a papság mint e három uralkodó idejében.

Ide hozta a két hazát a hercegekkeli megosztózás. Így engedé sújtoltatni Magyarhon Erdélyt az által, hogy hazánkat szívéből elszakasztva, könnyeden odaveté mint appanaget.

De hol a veszély legközelebb, ott van legközelebb a segély. Mikor hazánk az eldaraboltatás örvénye felett kerengett: eljött a balsors keze, az Árpádház fiága úgy leolvadt, hogy nem vala több herczeg, kivel a hazát a király megossza.

IV. Béla, ki a hon ezüst korát rézre változtatá, ki az addig divatozott ezüst pénz mellé a rezet is behozá, a viszályok után pár évvel, 1270-ben meghalt. Sirjába vitte az utolsó királyt, ki herczeget küldé hazánkra.

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 391. I.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. III. 426.

HATODIK KORSZAK.

ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK S VAJDÁK.

34. §.

A vajdai hatalom ¹⁾.

Új korszakba lépett Európa, s vele nemzetünk: a lovagkor férfias eszméi lépnek előtérbe.

Az elfoglalt föld nem nézetik többé a királyok sajátjának, az egyes birtokló családok az 1267-ki engedmény alapján, jogokat kezdenek hozzá formálni. A családfők nem oly alázas hűbérnökök többé, hanem született csapatvezéreknek, földes uraknak kezdik magokat tekinteni.

A II. Endre 1222-ki alkotmánylevelében szentesített azon elv, miszerint, a királyok jogtalan rendeleteinek minden magyar nemes ellene szegülhet: az alkotmányos gondolkozást, ellenzéki szellemet hatalmason fejleszté. A nemzet gondolkodni, ébredni kezd.

A többire idegenekből álló nagy papság, hogy a hivatalok gyeplőjét magának tarthassa, a főnemességet folyvást tudatlanságban tartja; a papság a birtokos osztályt, a birtokos osztály a népet nyomja. S míg amannak jogai védelmére kard van kezében, emez e gondolatra csak századok múlva jön (1437). A közvélemény, ha volt is, a nagyok lábai alatt

¹⁾ A vajdai czim eredetét szláv eredetűnek tartják. Jerney szerint már Lebediásban magyarok vezérét Constant. Porphyrogenitus cs. boebednek nevezi, mi szerint nem egyéb, mint a vajda, vajvod szó elrontása. L. Keleti útazása II. 84. l. E véleményt Balia már 1791-ben nyilvánítja. Erdélyorsz. Törvényei 162. l.

nyögött; ki felszabadithatta volna, az alkotmányos király, azokkal tartott; ha nem, mint egy IV. László, Zsigmond és II. Ulászló fogságra vettetett.

A nép, mely előbb csak kisebb-hűbérnöke a nagy hűbéresnek, jóbbágygyá lett. Az eddigi rabszolgák felszabadulnak, de más szolgaság áll helyébe, mely a népet kiskorúságban tartá.

A két véglet, úr és szolga közt, az ipar és kereskedelem mezején egy sereg tehetős szabad nép fejtett vala ki. A nagyok által nyomot királyok ez osztály erejét felismerve, összegyűjték, városokat engedményeznek számokra, melyek míg egy felől zöld oázokat képeztek a megyei kormányzat vado-naiban, a királyok számára erszényöket egyegy kis szabadalomért mindig készen tarták. Így keletkeznek ez időben mindenfelé Európában a városok. A községi rendszer, mely által Göröghon és Róma oly nagygyá lön, s melyet a bárbár és feudalkor annyira elnyomott, a városokban ismét fejlődésnek indul. A városok alapultával a jogérzet, polgári szabadság, általánosabb jóllét, s egyenlőség felé törekvés, támpontokat lel, mi Európának új alakot ígér.

Gyűlpontokat kapnak az eszmék, melyek horderejüket napjainkban kezdik kifejteni. A városokban alapult democratia és pénzuralom, mely Európát jelenben reszketteti, itt veszi kezdetét. Miként Luther és Loyola, úgy támad egymás ellenében egyidőben a két szunyadó eszme, a föld- és pénzaristocratia, hogy mindkettőnél belássa az emberiség, miképp ha végletekben jár, a legüdvösebb eszmék, záporokká válnak...

Ily színezet ömlik el ez időben Európán, s e színezet visszasugárzott hazánkra. Ez irányban kezd fejlődni Európa, mi is szépen versenyt tarthattunk volna; de a keresztthadak, melyeket nyugot Európa folytatott, s mi csak néztük, megszűntek; fájdalom többé nem Európa megy a törökre Ázsiába, hanem a török jött Európára; s hogy nyugot gyengeségét elárulá, mi és kelet Európa üritők ki a pohár keserűségét. Századokig tartó háborut hoznak a keresztések hátukon reánk, magyarokra; s míg nyugot Európa a jóllét, mivelődés virágos ösvenyén halad, mi harci sátrak alatt, vérben, pénzben szegényedünk; — a magyar folyvást ifju korát éli, tán hogy a

kéjelem ölen puhuló nyugoti Európát kiélttségében ne követhesse.

A magyarok istene ez árva, rokontalan nemzetre ugy látszik még akkor is gondviseléssel volt, mikor sujtolni látszatott.

Magyarország külpolitikája, mely Szt. István koráig folyvást támadó háborút viselt, a támadtatás és védelmi háboru szomorubb terére kezd sodortatni.

A trónkövetkezési ingatagság, miszerint az Árpádházi királyok alatt nem volt meghatározva, hogy a király fiai vagy testvérei következzenek a trónra: folytonos izgalomban tartá a nemzetet, s a görög és római császárok beavatkozását vonta maga után.

Az Árpádház kihaltával pedig azon esemény, hogy leányági rokonok következtek s választás alá jönnek: a hont mint látsandjuk pártokra fogja szakasztani; mely küzdelemben Erdély csaknem mindig szemben szavazand Magyarhonnal. Magyarhon inkább a római császárok felé hajol, míg Erdély a könnyebb vérü nemzetek felé, elébb a franczia anyoui, majd a lengyel király házak mérlegébe vetendi nyomos fegyverét.

Végre az, hogy a vegyes házbóli királyok magtalansága egyiknek sem sikeríti dynastia alapítását, Austria trónkövetlését fogja előtérébe nyomni, hol Erdély, oly annyira különböző szavazatot adand, hogy következtében a két Magyarhon egymástól másfélszázadra külön szakad.

Igy fog végződni sajátlag e korszak, mely ezennel nyilik.

Az Árpádház kihaló félben lévén, nincs herczeg, kivel a királynak birodalmát meg kellene osztani. A nemes vér, mely e hazát elfoglalá, nem volt hivatva az egektől, hogy a nemzet felett hosszason uralkodjék. Herczegek többé nem jelennek meg Erdély felett, vajdák foglalják folyvást a kormányshéket, kik közül egy párt fejdelemnek is látunk czimezve ¹⁾, kik a herczegek példájára függetlenségre, önállásra vágnak, kik mi-

¹⁾ Mercurius 1113-ban, Opor László 1309-ben princepsnek czimeztetik. Fejér, Cod. dipl. II. 43. Éder Felmerhez 126.

helyt lehet, kezüket a korona után nyújtják, mint Opor László Robert Károly, szentgyörgyi és bozini gróf János Mátyás király alatt, míg végre Zápolya János a koronát éppen elragadja ¹⁾.

Szomoru jelenetek. Ugy látszik, a centralisatio nagy mestere, XI. Lajos francia király (XV. század), a magyarra nézve későre született.

A vajdák bár nem királyi vérből valók, bár ha csak is magyar nemes emberek közül nevezett helytartók, mégis mondhatni koronátlan kis királyok: ők voltak a polgári és katonai kormány főnökei, tartományi gyűlést hirdethettek, bizonyos határok közt jószágokat adományozhattak ²⁾. Ha gyenge volt a király, a vajda felemelte fejét, s csak mosolyogta a király fenyegetéseit. Miként többek közt Loránd vajda 1282—96 között. Ezért írta Báthori István, a kenyérmezei hős vajda, Mátyás király halálával a székelyeknek, mikép, ily király többé nem kell, hanem olyan, kinek üstökét mindig markunkban tarthassuk ³⁾. Oly politika, mely csak oly embertől jöhetett, kiről tudjuk, hogy írást sem tudott. E laz összefüggés mit szülhetett volna egyebet anarchiánál. A vajda kötelezte ugyan magát esküjében, hogy a király parancsára azonnal lemond, s ha ő visszaakara vonulni, három hó előtt feljelenteti ⁴⁾, de éppen e bizonytalanság volt a fejtetlenkedés egyik legnagyobb ingere.

Vajdaságunk Magyarhon főbb hivatalaihoz tartozott; az összes hon negyedik zászlós ura volt; tekintetes és nagyságos címmel tiszteltetett. Ha harczba mentek, s a király jelen volt, a horvátországi bán a sereg jobb, vajdánk pedig balszárnyán foglalt helyet ⁵⁾.

¹⁾ A vajdai korra kútfők: Sigis. Kosa, De publica part. Transilvanarum administratione sub Vajvodis. Viennae. 1816. Huszti, Duces et Vajvodae. Kézirat, feles okmányokkal. Teleki könyvtár.

A vajdák sorát összeállítva I. Katona, Histor. Critic. Tom. XVI. 924. I. L. L. Éder Felmerhez 155. I. Kurz, Magazin I. 218.

²⁾ A vajdák jószágadományozási joga rendszeren 32 telekig terjedt. Ferdinánd kir. Instructiójában 1555-ben 20 telekre vonja le. (Pray, Annal. V. 491). Sőt, mint Lőrincz vajda, még helységeknek is ad kiváltságot, mint Vincz és Borbereknek 1248-ban. (Éder, Felmerhez 85. I.)

³⁾ Engel, Geschichte d. Ungr. Reiches III. 429.

⁴⁾ Benkő, Transylvania I. 364. I.

⁵⁾ Liszti jegyzete. Kovachich, Scriptor. Minores I. 337.

Egyelőre csak a magyar megyék felett állt, de idő folytán gyakran magokhoz ragadák a székelyek ispánságát is, melyel Görgényvára járt; a zonuki vagy szolnoki főispányok czime, jóvedelme pedig 1233-tól fogva majdnem végig övék maradt, s mint gyanítják, Külső, Közép és Belső-Szolnok megyék főispánságát s jóvedelmeit hozták magokkal ¹⁾.

Bizonyos székhelyök nem volt, majd egy majd más várában laktak a Maros mentének. Mind a hely középponti fekvése, mind okleveleink nyomán úgy látszik, a Fejérvár melletti Szt. Imrén volt legtöbbször lakásuk ²⁾.

A haderő, mely felett vezérkedtek, tekintélyes. Az erdélyi rendes had állt a vajda két banderimából, melynek egyikét mint birtokos, a másikát mint vajda tartá; a székelyek grófja szintén egy banderiumot tartott ³⁾, ugyan annyit állított a fejérvári püspökség, a káptalan pedig fél banderiumot; melyekhez ha a magyar megyék, székelyek és szászok illetéket hozzáadjuk, minden perczen mintegy 10,000 rendezett zsoldos állt rendelkezésre. Ezekhez járult a nemesség, oly számmal, hogy negyvenezer ember első intésére felkelt ⁴⁾; s ha pedig a kor szokása szerint véres kardot hordoztak, vagy a hegyeken felállított lármafákat meggyújták, minden férfi fejenként fegy-

¹⁾ A zonuki ispánság mint vajdai pótlék, legelőször 1191—97-ben jöh elő. Fejér, Cod. X. vol. 6. 15. Ez időtől egyesíteni Dénes vajda kezdi 1233—36-ban. Az erdélyi vajdák zonuki ispánsága meglehetősen meg van vitatva. Alkalmat adott reá Gorové egy értekezése, mely a Tudom. gyűjtemény 1821 f. VIII. kötetében jelent meg. Erre Torma József érdemes hazánkfia a Tud. Gyűjt 1830 foly. I. kötetében Gorové azon állítását, mintha a vajdák csak is Külső-Szolnok megyének lettek volna ispányai, megtámadja; s azon tételeket állítja fel: hogy a vajdák a három szolnokmegye közös ispánai, hogy a vajdák ezen megyék örökös ispánai, s így Belsőszolnok megye ispánai is voltak. Erre gr. Kemény József a Nemz. Társalkodó 1830 foly. 105 sat. I. több oklevelet hoz, melyekből azt következteti, hogy a vajdák csak is Belső-Szolnok ispánai voltak. L. további vitákat Nemz. Társalk. 1830. 25. 26. 38. sat. számában. Minek következtében Torma Belső-Szolnok neve, eredetéről egész könyvet írt, melyben említett véleményét oklevelek nyomán teljeseen kifejtette, mely könyv fájdalom, még mind kézirat.

²⁾ Kurz, Magazin I. 220. Schuller, Umriss II. 164.

³⁾ Kovachich, Supplement. Comit. II. 326.

⁴⁾ Kovachich, Scriptor Minor. II. 13.

vert ragadott, s ekkor a vajda, mint az erdélyi fegyveres erő vezér-parancsnoka, oly sereg élén jelent meg, mely a törökök is gyakran összerontá.

E hatalom fentartására meglehetősen szép jövedelemmel vala ellátva: a mennyire össze lehet állítani, kapta a királyi jövedelmek harmad vagy negyed részét; a Maroson lemenő sók harmadát ¹⁾; a székelyek ököradójából 200 darabot ²⁾; asztalpénzült havankint 100 aranyot ³⁾; ezeken kívül birták többire a csicsói, bálványosvári, létai, küküllővári, marosujvári, és dévai uradalmakat ⁴⁾. Hogy e jövedelem koronként változott, s hogy végre határozott fizetést huztak, mutatja, hogy Matyás király idejében 9000 ft. s 3000 ft. áru sóban van megszabva ⁵⁾;

S egy századdal később pedig, Báthori András, a bibornok fejdelem atyja, 15,000 ft. fizetésben részesítettett.

Mint királyi helytartó mintegy következő hatáskörrel volt felruházva: a jóságadományozhatás mellett, ő nevezé ki az alvajdákat ⁶⁾, a kenezségeket ⁷⁾; fogadta a szomszédtartományok követeit ⁸⁾. A vajda hitta össze a tartományi gyűléseket, s azokban ő elnökölt; ő hajtá végre a törvényeket, a királyi és nádori rendeleteket; ő volt az igazságkiszolgáltatás feje, mire nézt bírakkal volt ellátva, melyek száma négy lehetett. E kormányának rendes székhelye nem volt, koronként megindult a hazában, s úgy látta el az ügyeket. A székelyföld e tekintetben csak akkor tartozott bírósága alá, ha egyszersmind székely ispán is volt ⁹⁾; a szászok szintén kivoltak véve, ki volt egyszersmind a püspökség és apátságok területe ¹⁰⁾. Biráskodása többire a megyei nemességre, s azok jobbágyaira szorítkozott. Itt is azon kivétel adta elő magát, hogy a nemes-

¹⁾ Schuller, Umriss und Krit. Studien II. 165. l.

²⁾ Pray, Histor. Reg. I. 117. l.

³⁾ Katona Histor. Critic. Tom. XIV. 45. l.

⁴⁾ Sambacus Appendix Bonfinhoz 380. l.

⁵⁾ Szeredai, Series Episcop. 97. l.

⁶⁾ Pray, Annales Reg. v. 491.

⁷⁾ Ily oklevelet l. Schuller, Umriss I. Urkunde 9. l.

⁸⁾ Pray. ugyanott.

⁹⁾ Benkő, Gen. Transilvania I. 416.

¹⁰⁾ Szeredai, Series Episcop. 22. 113. l.

ség, mely egyenesen a király alatt állt, s idézés s ítélet nélkül még az sem fogathatta be, öt eseten kívül a vajdai szék előtt megjelenni nem tartozott. A főispán 50 fton alóli ügyet a vajda elé felebbezni nem engedett. E szerint a magyar nemes mondhatni felül, a nép, mely apró ügyekkel bajolt, pedig alól állt a vajdai szék biróságán. Mert azon időben a nevezetesebb perek a tartományi gyűléseknek voltak tárgyai.

Hosszas volna e tárgyat részletesen előadni, mely ugysis inkább a jogtörténethez tartozik ¹⁾.

Még csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy volt idő, melyben két vajda is állt Erdély felett, míg az egyik hadra járt, vagy a magyarhoni gyűléseken, a királyi udvarnál foglalkozott, a más honn kormányozott. De mint káros intézmény, mely gyakran a két kard és egy hüvely, két fő és egy főveg képlete viszályos változatait újítja meg, minél ritkábban alkalmaztatott. Hanem a másod vajdák szerepét rendesen alvajdák pótolák, kiket a vajda nevezvén, a kormányserkezetben a legjobb szolgálatokat tettek, pedig néha két alvajdát is látunk, sőt vannak példák, hogy három alvajda áll ugyanazon okmány felett ²⁾.

Ilyen volt a vajdai méltóság Erdély felett. Nem tudjuk, önbizakodásnak, Erdélyneki kedvezésnek vagy előre nem látásnak tulajdonítsuk e laz kormányserkezetet, de annyit a tények elég szomoruan bebizonyítottak, hogy az, mikép Erdélyt, Magyarhon e második szívkamaráját a királyok mint provinciát külön kezelteték, megboszulta magát. A vajdák, mint külön tartomány főnökei oly hatáskörrel ruháztattak fel, mely okvetlen a békétlenség, fejettlenség tüzfészskévé tevék külről is eleget sujtolt kis hazánkat. Az Árpádház kihaltával, Opor László (1306) vajdánk Ottótól elveszi koronáját, börtönre veti; nem tanulunk rajta, s pár századdal később, Zápolya János erdélyi vajda a magyar hazát két darabra szakasztja, mely ha egy marad, a belviszályok s külnyomásoknak együtt ellentállhattak volna.

¹⁾ Legújabb író e tárgyban, a derék Schuller tanár: *Siebenbürgische Rechtsgeschichte* v. Fr. Schuller v. Lubloy Hermanst. 1855. 275. sat. I. Borkó, Transilvania I. 168.

²⁾ Ilyeket hoz fel, gr. Kemény József, *Kurz, Magazin* I. 219. I.

35. §.

V. István.

(1270—1272.)

Az utolsó erdélyi herceg, István, 31 éves korában érte el vágát, a királyságot, 1270-ben.

Gyermekei aprók még. Nem ada Erdélynek herceget. Vajdája volt Máte ¹⁾.

A mint fellépett, magát újlag megkoronáztatá, s készüléteket tett, hogy Ottokár, cseh királyra menjen, azon segítségért melyet ellenében, apjának nyújtott volt. Mig ő e végett Boleslávhoz jár, mint sógorához, azalatt honn testvére Anna, a bosniai bánné, Béla fia részére összeesküvést forral ellene; s mire ő hazajön, Anna a királyi drágaságokkal Ottokárhoz futott.

Kettős volt már bosszujának ingere. Kiment, Csehországot feldulá, s 20,000 fogolylyal tére meg. De Ottokár is rendbeszedte magát, 80,000 emberrel 1271-ben ő is beüte Magyarországra; s sokat visszafizetett Istvánnak. Ugy jöve köztök létre a prágai béke.

Rövid uralkodása alatt, úgy látszik, megkivánta mutatni, hogy a zászlóját követők tetteiről király korában se feledkezett el. A kercezi apátság kiváltságát, mit mint herceg 1264-ben adott, mint király 1272-ben megerősíté. Mint igénylik, ő emelé várossá a neki jó szolgálatokat tett Kolozsvárt, s kegyének jeléül, azon kor külföldi szokása szerint, azt Péter püspöknek adományozá ²⁾.

A székegyeket sem feledte el. Aranyosszéket, melynek területe addig Torda-várhoz tartozott, nekik ajándékozta ³⁾; még

¹⁾ Máte vajda a kercezi apátság egy oklevelét írja alá 1272-ből. Egy más oklevelet Praynál I. 332. l. Fejérenél V. 1. 138. 169. III. 209. 223.

²⁾ Okl. Szeredai, Series episc. 18. l. Fejér, V. II. 254.

³⁾ Mikor telepedtek ide az aranyosszéki székegyek, kérdés alatt van. Némelyek IV. Béla alá teszik (Nemz. Társalk. 1830. 130—2. l.). Az adománylevél, mit István király fia László 1289-ban ad, rólok mint ott lakókról szól, s az adományozás kérdése így hangzik: Terram... quam primo idem Dominus Rex Stephanus eisdem siculis contulerat... Okl. Székely nemz. Constit. 10. l. Fejér, Cod. dipl. V. III. 452. l.

pedig mint egy későbbi oklevél mondja, a kézdiszékelyeknek ¹⁾, s bennök itt az oláhság torkában egy szüntelen rajzó méhkest állított a magyar elem számára.

Ily intézkedések közepet, míg Serviába jár, sógora Dragutin részére, Pektári bán, a második fiát, Andrást, elrabolja, azt habsburgi Rudolphhoz viszi: melynek hallására ott hagyja Serviát, Ausztria felé siet, de útjában a nagy fáradtság és hőség, 1272 augusztusában ifju életének méreggyanus véget vetett.

36. §.

IV. vagy k ú n L á s z l ó.

(1272—1290.)

IV. László tiz éves korában lépett tronra: s 18 gyászos éven keresztül marada rajta. Egy szenvedélyes ifju, kinek a béke volt legnagyobb ellene, ki ilyenkor a kéjvágy rabja, de ha a harcz vihara mutatkozott, az Árpádvér harczias jellegét egyszerre visszakapta. Mondhatni, mindig más kormányzott az ő nevében.

Ottokár, a hatalmas cseh király, helyébe sógorát Bélát, László unokatestvérét akará trónra; miért viszály támadt közöttök. IV. László és a trónkövetlő Béla 1272-ben, — mely évben László a kecskekői várba építeni szándékolta barát-klastromhoz Tordáról évenként 800 darab söt rendel ²⁾, — egyezkedni a Pest melletti Szt. Margit szigetére jönek; hol Bélát leszurák. Miért aztán Ottokár 1273-ban serget hozza Magyarországra.

E közben egy esemény merült fel Cseh és Magyarország szomszédságában, melynek horderejét Ottokár csak hamar belátta. Az esemény a volt, hogy Habsburg Rudolf, osztrák herczeg német császárrá választatott (1 oct. 1273). Ottokár egyszerre átlátta, hogy Austria oly lendületet kapott, melynek elébe nem egy könnyen állhat, sergeit visszahuzta, s vele békét kötött.

¹⁾ Universi Siculi nostri de Kézd, super Terra Aranas residentes. III. Endre confirmatójában. Okl. Ns. székely nemz. constit. 9—13. l. Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 150. l.

²⁾ Okl. Nemz. Társ. 1830. 370. l.

Habsburg Rudolf felhasználta IV. Lászlót, egyik unokájával királyunk 8 éves öcsesét összeházasítá, s sógorság jussán őt Ottokár ellen felülteté. Századokra kiható szövetkezés. Ottokár cseh király a két sereg előtt 1276-ban eldobá fegyverét, s Csehország függetlenségének megásá sirját ¹⁾.

Csodálkozhatnánk e felhasználtatáson, ha nem tudnók, hogy a magyar szent korona Ottokár kezében van; s gondolkozhatnánk, minő politika indíthatá a magyart arra, hogy 1278-ban 56,000-en keljenek fel, s szálljanak oly csatára, melyben Ottokár kononájával együtt életét is elveszté.

Mig egy párt, s élén a király így keresi a hon javát, egy más párt nem akarta Ottokár cseh királyt lesujtatni, sejté, hogy ha a szomszéd kis államok elesnek, Magyarhon hanyatlásá is magokkal vonják. IV. László király ellen forradalmat szerveztek.

Erdély szerepéről hallgat az írás; csak a vajdák szünteleni változtatásából következtethetni, mikép itt a kormányzat sehogy sem vala képes magát szilárdul megalapítani. Ugy látszik, 1273—74-ben Miklós vajda ²⁾, a Móricz fia nyitja meg IV. László alatt a vajdák sorát; 1275-ben, hihetően az év elején ott látjuk Tamást, közepén Mátét, végén Ugrint ³⁾; sőt László vajda is látható ⁴⁾. Olly kormány-változás, mi rendes időben egészen szokatlan; mig egy hatalmas kar, a Loránd vajdáé, a gyeplőt kézbe nem ragadja.

A kormányzat ez ingadozása természetesen fejtelkenedést idézett elő. A hatalmaskodásban most is a nagyok mentek elő; annyira, hogy Erdélyben ebből egész kis hadjárat keletkezett. Így például, a fejérvári püspök Péter többek között a medgyesi káptalannal a tized felett vitába keveredett ⁵⁾, a vitát erőszak követte, miből oly viszály fejlett ki, a nyomás és ellenhatás oly ingerültté vált, hogy Péter püspök Alárdi Jánost,

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. V. II. 458. 60.

²⁾ 1272-ről Katona Epitome I. 541. l. 1273-ban IV. Lászlónak egy adomány levelét írja alá. Timon Imago Hung. nov. 26. 43. l.

³⁾ Katona Epitome I. 526—27. l. és 541. l.

⁴⁾ Oklevél alatt, Szeredai, Ser. ep. 20. l.

⁵⁾ E negyedek később évenkénti 40 marka czüsttel váltották meg a szászok. Fejérvári káptalan fascicul I. nro. 14.

Vizakna biráját megöleté. A bosszu nem soká késelt, a megöltnek fia, Alárdi János, különben békés szász biveit fegyverre kelté, s 1277 febr. 21-én Fejérvár alatt terem. Vasárnap volt, a püspök, kanonokai, s a nép épen templomoztak. A fegyveresen megjelent szászok reájok rontanak, a népet szétverék, a templomot s papi épületeket felégeték, több főpapot, s majd két ezer embert leöltek ¹⁾. Az emberi természetből foly, hogy a vért látott magát fékezni nem bírja, Alárdiék bosszuját határt nem ismert, a könyveket, szent ereklyéket, kereszteteket mindent szétszórtak, annyira, hogy a püspökség régi okleveleivel együtt, a püspökség pecsétje is oda lett, szóval, Fejérvárt, s a püspökség területén oly pusztítást idéztek elő, hogy IV. Lászlónak helyreállítására Tordáról, s Vizaknáról sőt kelle adományoznia ²⁾; akkor is csak tíz év múlva kezdhettek a templom újra építéséhez ³⁾. Alárdiékön pedig a már erejét veszteni kezdett egyházbóli száműzetésen kívül majd mi elégtételt sem vehettek. Így folytak Erdélyben a dolgok, míg a kedélyétől vezetett király Ausztria mellett ontaná a nemzet véréit. Azonban voltak, kik e kétes dicsőségben részt venni nem ohajtottak, s kik a király mámorokba merülését sehogys szívelhették: ezek a király ellen felkeltek, s a harczibabérrel megtérőt éljenzés helyett, zugással fogadták.

E mozgalom élén Loránd vajdánkat látjuk, leghatalmasabb vajdáink egyikét, ki mint korának leglovagiasabb jelmeze magaslik ki kortársai felett.

A békétlenek IV. Lászlóban tisztelték az Árpádvér harciasságát, de tévedező politikája, s féktelen szenvedélyeskedései által a magyar királyi méltóságot általa kockáztatva látták. A király kegyelettapodása, mint szomorú, de ragályos példa hatott a hazában. A polgári fegyelem felbomlott. Az egyházi szintén felbomló félben. Többek közt a veszprémi kanonokok püspöküket leteszik, s helyébe az erdélyi prepostot, Mik-

¹⁾ Collectanea vaticana. Fejérvári könyvtár fol. 128. l. Teutsch Geschichte d. Sieb. Sachsen. Kronstadt. 1852. 79. l. A kathedrale falát 1287-ben, fedelét 1291-ben, a káptalan építeti fel. uott 80. l.

²⁾ Az oklevelet, Schematismus anni 1848. LXXVI—VII. l.

³⁾ Memoria episc. XIV. lap.

lőst helyezik. Ily felfordultság közepette a nemzet lelkesebbjei, a pápához, III. Mikloshoz fordulnak, elpanaszolják a haza nyomorult sorsát, s kérték hogy közbeszólana. A pápa, ki a hazában maradt tatárok, s a pogányságra hajlandó, s IV. László által tulkegyelt kúnok befolyásától a keresztény vallást méltán féltette, komolyan fellép. E fellépésre az ingerlékeny s harcziás bátorságában bizakodó király felboszankodik, a magyar nemzettől elfordul, magát a kúnok karjaiba veti, nejét eltasztja, kún ágyasokat vesz fel, kún ruhát ölt, szakált nevel, s a kúnok, mint anyjáróli rokonai a templomokat dulni kezdik.

E közben érkezik meg 1278-ban a pápa követe Fülöp, firmai püspök. A békétlenek és király közt kiegyenlítést kísért. IV. László ellen egyházi átokhoz folyamodik, s annyira vitte az ügyet, hogy 1279 jun. 23-ára hongyülés lön hirdetve, hol a felsereglett kúnok szétszórását keresztül vitték, s a polgári kormányzatnak, jobb irányt adtak.

Erre az egyházi ügy rendezése jött napirendre, Budára azon év szeptemberére zsinatot hirdetnek, hol Miklós prepositot leteszik, az esztergomi ersekséget Lodomér váradi püspök személyében oly határozott elsőbbségi jogok mellett tölték be, hogy a primási méltóság, mint a magyar egyház elismert egyedüli feje, Lodomérban jelenik meg először ¹⁾.

Azonban, a zsinat folyta alatt, a meghasonlott kedélyű király jobb érzése felett a kúnok befolyása erőt vesz. A zsinatot eloszlatja, a papokat szétszórja, a pápai legatust elfogatja, s megakará öletni.

A dolgok ily kétes fordultával az eddig még mind békés békétlenek, forradalmi térre lépnek, ha szabad a hon érdekében fölkeltekre e bélyeget nyomni, a királyt elfogják, őrizet alá vetik, s őrizet végett Loránd vajda kezébe adják ²⁾. Szomorító porkalásbág, merész vállalat, hazafias elszántság vajdánk részéről. Ott ült tehát IV. László, mint a pápa és nemzet foglya, s csak is a siciliai király hosszas közbenjárására, mint ipjáéra kapá vissza szabadságát.

A különben sok nemes hajlammal felruházott, s nemes

¹⁾ Magy. Sajtó 1857. 295. sz.

²⁾ Engel, Geschichte I. 13. II. Abth. 159. Fejér, Cod. V. III. 129.

hajlamai uralma alatt szép jellemmel bíró IV. László, megtisztulva lépett újlag trónára, mit a nagylelkűségénél, s királyához ragaszkodásánál fogva vezetett magyar nemzet, újra bízalmával övedzett körül.

László e ragaszkodás viszonzására maga lépett a javítások terére. Egy sereg szentadományozást látunk e korszakból Magyarországon, ¹⁾ azt látunk Erdélyben, melyek közül egy párt szabad legyen megemlítenünk. Ilyen az, hogy Sztmargit meszesi monostora apátja, István kérésére, Erzsébet királyné, 1281-ben, a Zilahról járó jövedelme egy ötödét, mit III. Béla neje, Anna királyné ajándékozott volt a monostornak, újlag adományozza ²⁾. Maga IV. László király 1282-ban a fejérvári püspökségnek, Péter püspök azon kérésére, hogy meggyéje a százszok ellenséges üldözése, s háborus idők miatt elnéptelenedett, s még mind nem akar népesedni: IV. László, tekintve a püspök egyéb szolgálatai közt azt, hogy legközelebb-ről is némely Szamosmenti rablóvárak megvívásában s lerontásában tevékeny részt vett, a IV. Béla által felállított zászlósurasági szabadalmakat az ezután telepedőkre is kiterjesztette ³⁾; honnan e szabadalmak a későbbi jószágokra is kiterjedtek. A kolosmonostori apátság irányában azon figyelemmel volt, hogy 1283-ban két falvának, melyek egyike, Kájántó, maig is alapítványi jószág, határait kijáratá; mely oklevélben Kolozsvár mellett fekvő Szt. Mihálytelke, Szomordok, Macskás, Budatelke, mint nemesek által lakott falvak, már említetnek ⁴⁾.

Ily nemes foglalkozások közt veszi IV. László király a hirt, hogy a Moldvában maradt kúnok, kiket a Magyarhonba telepedettek is segíthettek, felkeltek, s Erdélyen át Magyarhon felé tartanak. László, ki mint egy Alcibiades, ha vést látott, elveté a kéjpohárt, fegyvert ragad, csatára száll.

A nyomuló kúnok, Erdélyben a fenebb látott hatalmas Loránd vajdát ⁵⁾ találták, ki addig is, míg a király, ki 1282

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 28. 35. 80. 89.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 94.

³⁾ Benkő, Milkovia II. 211. Fejér, Cod. dipl. V. III. 118.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 153.

⁵⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 121.

aug. végén Csanádról indult ¹⁾, megérkezett, őket fentartani igyekezett. A király és vajda lelkesült serge csak hamar egyesül, és Oldamur kún herceget Kolozsvártól nem messze, a Mezőségen, a Hadostó mellett megtámadják ²⁾. A félóra hosszát nyuló, czegeinek is nevezett tó partja oldalain rémitő vérontás lesz. A nyilazásban jártas kúnok, a lankás oldalakon nyilakat igen nagy sikerrel forgaták; de az öreg történészek szerint, a kereszténység istene a pogány nyilakra záport bocsátott: a nyilhurak elveszték rugékonyságukat, s a magyar sereg a kúnokat tönkre tette ³⁾. A király is szépen harczolt, főleg Loránd hatalmas példája lelkesíté a székelyeket, a mesés eredetű Miczbán György és testvérei is jeles részt vettek ⁴⁾, végre is a kúnok vagy a csatamezőn vesztek, vagy fogságra jutottak, vagy futásban kerestek menedéket ⁵⁾.

A megmenekült kúnok boszujokat tovább forraltak; egyesültek szövetségescikkkel a nogai tatárokkal, kik akkor a Feketetenger északi felén laktak ⁶⁾, s őket hazánkra vezették. E tatárság 1284-ben jelent meg Erdély határain. Mint vihar futják be Erdélyt, hirtelen mindent feldolnak, felégetnek; s csak az ország szívében sikerült őket szerencsével megtámadhatni.

A tatárok épen a Toroczkó feletti vár ostromával voltak elfoglalva. Toroczkai Venczel alvajda benne volt családjával. A tatárok tüzes nyilakat oly mérgesen szórák a várba, hogy már a behevés sem vala messze. E szorult helyzetben a nem rég e tájra telepített székelyek a tatárokat körülfogák, szétverék, a várat felszabadíták, vagy ezer foglyot elvettek. S e felszabadítás jutalmául Toroczkai Venczel Toroczkó várát, mely

¹⁾ Új magyar Múzeum 1854 VIII. füz.

²⁾ E tatart ma Hodos vagy czegei tónak nevezik. Thuróczinál Hod, Bonfinnál Hodod. L. Fejér, V. III. 275. 279. 353.

³⁾ Thuróczi Chronica P. II. Cap. 78. et 355. 410.

⁴⁾ Miczbán és hét fiáról a regétl. Kövári Történeti Regék 136. l. E csatáért Rath falut kapják Ungmegyében. Hon és Külföld 1847. l. 6. sz. Fejér, V. III. 249.

⁵⁾ Bonfinii Rer. Hung. Decad. II. Libro. 9.

⁶⁾ A nogai tatárok akkori székhelye határát, lássd Historischer Atlas v. Constant Desjardines Wien. 4. l.

később Székelykő nevet kapott, az aranyosszéki székelyek oltalmába adta, Aranyos-székhez csatolák ¹⁾.

E veszteségre a tatárok más évben, 1285-ban, még nagyobb számmal önték el hazánkat. Erdélyen keresztül Magyarhonba, egész Pestig nyomultak. Ott a király egy sereggel, melyet Andronikus görög császár is szaporított, elejökbe áll, őket mint mindig most is szerencsésen szétveri. A futó tatárság Erdélyen vonult vissza, a nép itt is reájok ütött, előbb Szászrégen, később Tarkónél Gyergyóban verik meg, s elszedik zsákmányaikat. Késő győzelem, mert nagy dúlást vittek vala véghez; Beszterczét annyira felprédálták, hogy a király a vám kétharmada elengedésével kívánt lakosai nyomorán segíteni ²⁾. E sors érte Kolozsmonostort is, hol mit a tatárok ott hagytak, a földeket, a szomszédok veszik el, s az elő került szerzeteseknek vissza adni sokáig vonakodtak ³⁾.

A kedélye által vezetett király a letelepedett kunok mellé még új idegeneket telepít, egy sereg tatárt a bérohantakból, kiket új magyaroknak, neugoroknak: nevezett elszorodrsát ezek között lelte fel, nejét Izabellát, a sicíliai király leányát, másodszor is eltaszítja, s most nem kolosztorba, hanem börtönbe zárátá.

A haza, mely a kihalni akaró Árpádháztól általa még sarjat remélt, kicsapongásai ellen határozottan fellépett; S midőn nejéhez téríteni így sem bírnák, az Árpádház még egy fenlévő

¹⁾ Torczkóvára ez ajándékozását legelőbb Mikola L. ismeretes genealogiai munkájában (33 lap.) hozta fel; de évszám nélkül. Hogy T. Venczel 1290 tájt vajda volt, s hogy ő e várbani berekedése s innen lett megmentetése következtében adja e várat az aranyosszékieknek, arról egy oklevél töredéket birunk. (Szeredai, Not. Archiv. vet. Alb. 29. l. Nemz. Társ. 1832. I. 400.) De csak is a várat, úgy, hogy közösen bírják, míg az Aranyos mellett laknak (tehát még megtelepedésük némileg bizonytalan.) Hogy a vár birtoklásáról le nem mondott, az idézett oklevél vége, mely fájdalom elveszett, gyaníttatja; de egy 1516-beli új donatio nyilván mutatja, hogy a vár valódi földes urának magát tartá a család. (Okl. Nemz. Társ. 1832. I. 407. l. Erre mutat III. Andr. 1291. oklevele, melyben ez áll: Turuchon Castrum scilicet commune cum provincialibus. (Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 150. l.) Mi egyszersmind bizonyítja, hogy a Toroczkaai vár 1272–92 közt kellett hogy kezükre jöjjön.

²⁾ Teutsch, Geschichte d. Sieheb. Sachsenb. I. 80. l.

³⁾ Okl. Szegedi, Synopsis vitae reg. 356. l.

sarját, Ándrás herceget hívák Árpád trónára. A herceg be is indult, de útjában elfogják, s mint fogoly Austriába jut.

A szegény nemzet hazafias aggodalmai IV. Márton pápát is megindíták. 1287 márt. 12-én átír a királynak, s a fentebbiek orvoslását sürgeti ¹⁾; ír az esztergomi erseknek is, meghagyja, hogy az ártatlan királynét minden áron kiszabadítani igyekezzenek ²⁾. Az ersek a pápa levelét Péter erdélyi püspökkel, azon melléklettel közlé, hogy miután ők Budán a főrendekkel meghatározták, miszerint a királyné javait részére bántatlanul kezeltessék, munkáljon a püspök is oda, hogy Beszterczevidék jövedelme és adója a királynénak szolgáltatódjék ³⁾; Péter püspök e nézetet nem csak teljesen osztá, hanem maga is egyike lön a felkelt papság főnökeinek. Árbóczot, kún főembert két unokájával, s az idegenek közül kinevezett erdélyi vajdát, Moyst megfogatá, fogságra vetteté ⁴⁾.

Mint két éles kard állott tehát újra a hon és király egymással szemben. A pápa meghagyá, hogy ha másképp nem lehet, kereszthadat predikálva is kiverjék a király pogány kegyenczeit, a tatárokat, saracenokat és neugurokat ⁵⁾. A dolgok ily állásában IV. László jobb érzése ismét föltámad, maga áll a nemzet élére, fegyvert ragad, Erdélyen át kiüzi őket. 1288 jun. 8-án Tordán van, — hol ugyanekkor az erdélyi nemesség közgyűlést tart, hol többek közt, László alvajda és ülnökei, a Loránd vajda rendeletére, Mikola fiai Kemény és Jánostól Gyerővásárhelyt, Zentelkét, Sztánát, a püspökség javain elkövetett károsításért, azok megtérítéseig, lefoglaljak ⁶⁾, oct. 27-én IV. László Brassóban van ⁷⁾; s mint egy oklevele

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 355.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 361. 63.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 420.

⁴⁾ Okl. Szeredai, Episcop. Trans. 29. l. Fejér, Cod. dipl. V. III. 454.

⁵⁾ E hadjárat a Magyarhonban maradt tatárok, törökvallást követő saracenok vagy izmaeliták, s a kereszténynyé lett s pogányságra vissza hajolt kúnok vagy neugurok ellen kelt fel. Jerney, Utazása I. 278. sat. l. Figyelmet érdemel azon megjegyzése is, hogy az akkor Bánságba telepítettek nevét, Jerney nem Romani hanem Komani-nak olvassa. Utazása I. 104. l.

⁶⁾ Kelt Tordán, mint a kereszties barátok villájában. Fejér, Cod. dipl. V. III. 435.

⁷⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 409.

mondja, a titkon elmenekült magyarhoni kúnok után egész a tatárok földéig nyomult ¹⁾).

Az események e fordulata, úgy látszik a királyt egyidőre visszaadta magának s nemzetének. Az ellene felkelt papoknak megengedett. Péter erdélyi püspöknek is javait, melyeket kegyenczei elfogatásáért elvettek nyilvánított, 1289-ben visszaadta ²⁾). A most települt aranyosszékieknek kiváltságlevelet ada ki, mit eddig nem birtak, melyben a tatárok ellenébeni harczolásuk mellett, a kúnok ellen tett jószólgálatukat is mint érdemet hozza fel, s a tért, mit apja, V. István király nekik adott, okmánynyal biztosítá ³⁾). Ugyan e föld szomszédában Gerend-Kereszturt, Örkét, s tán Gyérest, Gerendi Miklósnak adományozá, a ki az erdélyi nemességgel a fellázadt Szepesség ellen vitézül harczolt mellette ⁴⁾).

És László király még sem okult, kéjelgéseit még sem feledheté, csaknem háremet nyitott, mi a pápát és nemzetet oda ingerlé, hogy ellene keltének fel kereszthadat. Menedéket ismét az idegeneknél keresett; ismét a neugurok, kúnok, sara-czenok, zsidók oltalmába veté magát. S mikor így vesződnek vele a nemzet, az ég büntető keze vegyült a tragoedia folytatásába. A mint Bihar megyében, Körösszegnél, kegyeltjei táborában volna, egyik eltaszított ágyosa, Edua rokonai, Árbócz, Turtul és Kemenche a király sátrába rontanak, s az években még fiatal, de a kicsapongásokban kimerült királyt, 1290. júl. 10-én meggyilkolák.

37. §.

III. Endre király.

(1290—1301.)

Mikor kún László király megöletett, nem volt az Árpád-házból egy férfi is a hazában; életben is már csak egy van, kit

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 410.

²⁾ Okl. Szeredai, Episcop. Trans. 29.

³⁾ Okl. Az eredetijét láthatni a kolosmonostori Conv. levéltárában Kólosvártt. Kiadva I. Fejér, Cod. dipl. V. III. 452. Székely nemzet constit. 19—12.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 457.

felebb mint trónkövetelőt látánk, Endre herczeg, II. Endre király unokája.

Endre herczeg, mint felebb említők, akarata ellenére Bécsbe jutott, ott tartatott; s midőn egy alkalommal Albert ausztr. herczegnek egy diszkisérthben utána lovagolni nem akarna, nagyobbban tartván magát: klastromba záratott, ott élt nyomorultan ¹⁾. Megüresedvén a trón, a magyarok rögtön utána küldének, elhozák, s tizennyolcz napra előde halála után, nejevel együtt megkoronázzák.

Alig ült be, trónkövetelők jelentkeztek. Először is egy ál András állt elő, ki magát IV. László testvérének adá ki.

Második volt Martell Károly, V. István leányának fia, siciliani király fia, kit a pápa pártfogolt.

Nagyobbserű volt mindeniknél Ausztria trónkövetelése, melynek érvényesítésére majd egész Németország munkált ²⁾. Azonban III. Endre, mi reményében meg nem csalá, a magyar-nemzet karjaiba veti magát. A virágzó szép telet hadi készületre fordítja. Bejárja a hont, Erdélybe is eljő, 1291 jan. 22-én Fülöpön a Mezőségen látjuk átvonulni, mártius elején Gyulafejevárt, hol épen a szászok által leégetett kathedrale fedelezéséhez készültek ³⁾, hon-gyűlést tart ⁴⁾, márt. 21-én már Győrben van; ily sebes intézkedései által hadat gyűjt, serget visz Ausztriára, Bécs külvárosait felégeti, s a követelésnek egyidőre végét vetett.

III. Endre említett benn járása, Erdélyre nézt nevezetes emlékeket hagyott fen. Az általa Fejérvárt tartott gyűlés első ismeretes hongyülésünk. Látszik, hogy a nemzet alkotmányos befolyása már a törvényhozás terére bocsáttatott. E gyűlés Erdély politikai igazgatási reformját tűzvéen céljául, mint egy oklevél mondja, arra a nemesek, szászok és székelyeken kívül az oláhok is meg voltak hiva ⁵⁾; gyűléseztek, s tanácskozásaik

¹⁾ Engels, Geschichte I. B. II. Abth. 171. I.

²⁾ Új magyar Múzeum 1854. VIII. füzet.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. VI. I. 47—48. 161. 180.

⁴⁾ Memoria Episcopat et Ep. Trans. XIV. lap.

⁵⁾ L. az oklevelet Siebenb. Rechtsgeschichte v. Fried. Schuller. Herman. 1854. 207—211. I. Eredetie fejérv. kápt. Miscel. cist 3. fasc 3. n. 8.

eredményéül 1291 márt. 8-áról egy kiváltság levelet ad ki ¹⁾, melyben eddigi jogait magyarázólag, a nemesek szászok és egyháziak jogait jóváhagyván, többek közt megígéri, hogy a méltóságokat, hivatalokat, várakat csak nemesekre bizza, kivéve az alcancellárságot, melyet a fejérvári káptalan kezében hagy, minthogy elejétől fogva az folytatta; de megígérteti magának, hogy ha foglaló jön a hazára, mellette állanak, s zsold mellett a hazán kívül is kövessék őt; a király és királyné városai azon jogáról sem feledkezett el, mely szerint azok felett a nemesek nem biráskodhattak; meghagyja továbbá, hogy az oly tornyok és várak; melyek ártalom tekintetéből vannak építve, lerontassanak; s hogy az oly várakat, melyeket egyes hatalmaskodók foglaltak volna el, visszavegyék; hogy a zászlós urak és nemesek minden évben egyszer Fejérvárra gyűlésbe jöjjenek. E kiváltságlevéllal különösen a szászoknak kívánt kedvezni, hogy őket mint német eredetű népet, Albert herczeg követelései ellenében magához édesitse. Ezen tömeges kedvezmények mellett, a hazában szerteszélyel telepedett idegeneknek sem mulatá el jóakarátát tanusítani. Azok igényelt kiváltságait is újra kiadá.

Ilyenben részesült Torda, akkor inkább szász, most tősgyökeres magyarváros, melynek lakosai III. Endrének panaszolván, miképp szabadalmi okmányaikat a tatárok elégeték: III. Endre, a jelen volt főurak támogatására, Tordának 1291-ben oly kiváltságokat tesz papírra, melyeket a város mind e napig élvez. Ugyanis azon szabadalmakba helyezvén, melyekkel a dézsi, széki és kolozsi bányász polgárok (hospites) birtak, a vajdák alól saját birájok alá rendeli; ez oklevelen alapszik a tordai héti vásár, mely ma is az okmány értelmében pénteken delutántól szombaton estig tart; ezen kívül, hogy népe szaporodjék, a Tordahasadékon túl egy erdőt adományoz, mely akkor királyerdeje, most város erdeje név alatt ismeretes, s melyhez Aranyos-szék is igényt formálván, egész napjainkig feles törvénczikkre, apró véres összeütközésekre adott alkalmat ²⁾.

Hasonló kedvezésben részesült Toroczkó, akkor német

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. VI. I. 118.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. VI. I. 105. 1.

most hasonlóan teljesen magyar város; ugyan csak 1291-ben, egy oklevélben, felemlítvén miképp népe Austria Eisen-wurzel nevű vidékéről a vasbányászat folytatására jött be, s szabadalmaikat a tatárok elégeték: szombaton tartandó héti vásár mellett, őket is saját bírójok, s általuk választandó község-tanács alá rendelve, azon szabadalmak élvezésére jogosítja, melyet az ausztriai bányavárosok élveznek ¹⁾.

A német elemnek hozott e kedvezmények mellett, a székelyeket sem feledé. A pár tized előtt Aranyosszékre telepedett, s kiváltságokat nyert kézdi székelyek kérésére, őket az általok betelepített terület birtokában, 1291-ben, nem csak megerősíté, de egyszersmind Aranyosszék eddigi bizonytalan területét, határát megalapítja ²⁾.

Hogy, mint egyik oklevelében mondá, Erdélyt ismét régi virágzásába hozza, az egyesek és testületek minden megsértett vagy megingatott jogait régi erejébe kívánta vissza állítani. A fejérvári püspökségnek alig volt már mit kérnie, ennek is 1291 régi szabadalmait, s zászlós uraságát megújítja ³⁾.

A fejérvári káptalant Maros-Koppánd, és oda közel feküdt Ivánkateleke birtokában, mint a mely falukat nem rég Mikud bán után kaptak volt — megerősítette ⁴⁾.

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 120. Torozzkóról l. Erdély Ritkaságai 161. l.

²⁾ Az említett oklevél (L. hiányosan Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 150. l. Hiánytalanabbul, Székely nemzet constitutioi 30—37.) harmincz falut számlál elő, azonban csak is 22. falu jött le időnkre. Ezek közül az akkori neven a következő 13 hivatik: Felvincz, Örményes, Hidas, Domboru, Mohács, Kercsed, Bágyon, Kövend, Csegez, Polyán, Kocsárd, Földvár és Csákó; a következő most is fennálló 9 helység: Rákos, Alsó- és Felső-Szt.-Mihályfalva, Harasztos, Inakfalva, Mészkö, Singfalva, Várfalva, és Veresmart akkor oly neven jönnek elő, melyeket e falvak közt kiosztani már nem tudunk. A fenn maradt 8 faluból a torozzkai és tordai vár ma pusztá rom; Pardéj, Kerekegyház, Felegyház, részint Torda városba, részint határába olvadt vagy elpusztult; Füzeg, mely ma Füged, később Tordamegyéhez lön csatolva; kettő elenyészett, s ezek egyike Bogát, melynek határa most is e neven neveztetve, ott terül a Tordayedi országot balján, s a legsajátságosabb birtoklás folyt rajta, mit később említendünk.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. VI. I. 88. 149.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 163.

A testületek mellett, megemlitjük Ugrin (Ugron) mestert, kit azon panaszára, hogy tőle Fogaras és Szombathely erőszakosan elvétellett, a két hely birtokába visszahelyezé¹⁾.

Mind ezen kedvezmények mellett is, III. Endre trónja igen ingadozó lábon állt: a pápa nem szünt meg ellene tovább is működni, s midőn az általa megkoronázott Martell Károly 1296-ban meghalt, két éves fiát, Robert Károlyt koronáztatá künn meg magyar királynak. Nevelé bajait az, hogy a főnemesség, mire támaszkodott, egyre féktelenkedett: Erdélyben a rablólovagok zsákmánylásában maga Loránd vajdánk is részt vesz, úgy hogy a király e miatt 1296-ban keményen megfenyíti²⁾. Annyira állt a vagyonbátorság, hogy Kolosmonostor, az 1285-i tatárjárás alkalmából a szomszéd hatalmasok által elfoglalt jószágait, sehogy sem vala képes visszakapni. III. Endrének (1296) Henrik apát sürgetésére, a javak visszaszerzésére királyi biztost kelle beküldenie³⁾.

III. Endre, hogy a bajokat segítsen, az országgyűléseket folyvást tartja Magyarországon, de mind ez oly keveset használ, hogy 1298-ban azon gondolatra jött, hogy a tágos Rákos mezejét választva ki helyül, oly országgyűlést hívjon össze, melyben ne csak a főbbek s a hatalmaskodók vegyenek részt, hanem képviselők által a középrend is megjelenhessék. Meglön e gyűlésre hiva Erdély, köztük a szászok is, s nagyszerű intézkedések jövének létre⁴⁾. Így történhetett meg, hogy a lovagrablók ellen kemény határozatok keltek, s törvénynyé lett, hogy várakat, mit eddig mindenki szabadon épített, ezentul csak a király engedelmével lehessen építeni, mi által a rablóvárak tovább szaporodásának szerencsés gát vettetett.

Erdély feletti további gondoskodásait nem ismerjük. Loránd vajda úgy látszik nádor lett, legalább egy Loránd, mint ilyen kezd megjelenni; s itt 1299-ben már Bors Györgyét látjuk a vajdai méltóságban. Püspökünk, Péter még annyit nyer tőle, hogy az egri püspökség hatalmaskodásai ellen, ez évről,

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. I. 118.

²⁾ Oklevél. Huszti Vajvodae Ms. 1296-ra.

³⁾ Okl. Szegedi, Synops. 356.

⁴⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. II. 130. VII. V. 502. I.

egy oklevelet kap, melyben Máramarost, mint elfoglaltat, az erdélyi püspökség kormányja alá vissza adja ¹⁾).

Hasonló sok oldalú s a haza csende és rende megalapítására tervezett intézkvényei közepet érkezik meg a pápa legátusa, hogy őt trónából kitegye, s helyébe Robert Károlyt, a gyermeket, István király leánya, a Sicilliába férjesült Mária unokáját helyhezze be; de III. Endre fegyverrel üze ki országából.

Illy férrias magatartás közben, a mérgeztől hosszú félelem gyanújával év sokaig falatait; végtére is késére játszott méreg által halt el, 1301 jan. 14-én.

III. Endre Árpád családja férfi vérének utolsó csepjét is sirba vitte: Árpád hazáját, trónját, iszonyu pártküzdelmek örvénye közt hagyá itt.

Erdélyben egy vajda maradt tőle, Opor László, kit a reá következett trónkövetlési zavarokban történetünk legörjásibb jellemi közé látandunk fejleni.

Benne halt ki az Árpádház, mely Magyarhont alapítá, s mely alatt négy századon át e nemzet azon kor nagyhatalmasságai közt folyvást fényben ragyogott.

¹⁾ Oklevél Pray, Annal. reg. Hung. 366. Szeredai, Episcop, Trans. 33. . Fejér, VI. II. 493. 287.

HETEDIK KORSZAK.

ÁTMENTI KÜZDELMEK.

38. §.

Ú j i r á n y o k.

III. Endre királyt, bár kétszer nőszül, az ég utoddal nem áldotta meg.

A nemzeti kormányzat új stadiumába lépett. A vallás ügye meg volt alapítva; csak a trón biztosítása forgott kérdésben. A magyar dynastia fiága kihalt: s egy sereg leány ági trónkövetelő zörgetett a magyar királyi lak kapuján; különböző nemzetekkel szövetség közt lehető választás ajánlkozott; melyiket válasszák: a nemzet szabad akaratától feltételeztetett.

Két nevezetesebb nemzet-elem lőn tulnyomó: a német, és a nápolyi trón által, a franczia elem. A német vagy franczia miveltség és szellem között engedett a végzet választhatnunk, mint három század előtt a görög vagy római között: kábitólag bonyodalmas új gordiusi csomó... A nemzet véleménye itt is megoszolt. Erdély, jól vagy rosszul, az idő mutatja meg, ismét a könnyebb vérű nemzetek felé gravitált; honnan e nagy életkérdés a két hazát ismét többször állítja szembe egymással.

Melyiknek volt mélyebb ösztönérzése, melyik pillantott élesebben Isis fátyola alá: csak a történet mondhatja meg. Baj volt, hogy ha nem állíták fel az elvet: győzzön a jobb, bár állították volna fel, hogy győzzön a többség; így legalább magunk nem gyengítettük volna önmagunkat odáig, hogy e korszak végzetével eljöhessenek a külhódítók, s a szép magyar hazát, a megoszolt nemzet szeme láttára feldarabolhassák.

39. §.

Venczel, Ottó, Robert Károly királyok, s velek szemben Erdély vajdája.

(1301—10.)

Árpád dicső trónja üres lévén, fél Európa vágyakozott reá. Az Árpádházi királyleányok unokái mindenfelől tódultak be.

A francia eredetű Robert Károly azon jogon, hogy István király leánya, Mária unokája volt, a pápa intézkedése következtében, már meg volt koronázva, de nem a magyar szent koronával.

A második trónkövetlőnek, Venczelnek, mint IV. Béla unokájának, Cseh és Lengyelország királyának, nagyobb pártja volt, közös érdekeinknek benne hatalmasabb képviselőjét láták. De ő fiát, ugyancsak Venczelt ajánlta fel maga helyett, kit be is hoztak, s 1301-ban V. László név alatt meg is koronáztak.

Robert Károly is bejött, de hallván Venczel kedvező fogadtatását, nem akarván magát kockáztatni, Bécsbe vonult, s a dolgok fordulatát a pápával tudatá. A pápa fellép, V. László megkoronáztatását érvénytelennek nyilvánítja; s hivei által Budát ostromlatni kezdi. Erre Venczel, cseh király, koronázott fiát, a szt. korona jelvényeivel együtt, felülteté, s hogy bátorságban tegye, 1304-ben haza viteté.

Mily szerepet vitt e zavarok kezdetén Erdély, egy oklevél gyaníttatja, melyben az esztergomi ersek, 1303-ban, Erdélyt egyházi átokkal fenyegeti, ha Robert Károly mellé nem nyilatkozik ¹⁾. Ugy látszik Erdélyben Opor László ²⁾, III. Endre kinevezett vajdája, már megkezdé fellépését, mert egy oklevélben, Robert Károly Rudolf ausztriai herczeggel véd és daczszövetséget köt, melyet a rendek Posonban 1304-ben írnak alá: ezt püspökünk mellett Péter és Lőrincz is alá írja ³⁾,

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. VIII. 1. 134.

²⁾ Ki volt ezen Opor, kétség alatt áll. P. Szegedi, (Synopsis Reg. Hung. 316—32), az Apor családból származtatja. Éder. Felmerhezi jegyzetei 25. l.) kétség alá hozta. Annyi igaz, hogy Magyarhonban szintén szerepelt egy, hatalmas Opor család. L. Erd. nev. családai 13. 1.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. VIII. 1. 160.

oly két vajda, kik alkalmasint csak czimét birták a vajdaságnak, de hatalmát nem.

A két koronázott trónkövetelő közt a vita fegyverre került. Robert Károly, 1305-ben Austria segítségével Venczelre megy, Csehországba. A megtámadott Venczel, Ottó, bajor herczeg segítségéhez folyamodik. A harcz kitör. Folyama alatt az idős Venczel meghal. Az ifju Venczel, V. Lászlónak nevezett királyunk, a magyar királyságról lemond, s a korona jelvényeket, minden igényeivel együtt, átadja Ottónak, hogy azt saját maga javára érvényesítse.

A harmadik trónkövetelő, Ottó, bajor herczeg is fellép; s mint IV. Béla király másik unokáját, csakhogy a koronát még egyszer bekapják a hazába, a magyarok trónra hijják; ki be is jön, s a magával hozott koronával 1305 dec. 6-án, V. Béla király név alatt megkoronázzák. E szerint, ha Venczel vissza nem lép, három koronázott királya lett volna viszályba sodort hazánknak.

Ottó, vagy uj nevén, V. Béla király Budára beül, s kormányhoz nyul. A pápa, az Avignonba szorított V. Kelemen, egyházi átkot, mindent mozgásba hoz, s Ottó pártján minden nap egyegy csapást ejt. Mit maga Ottó is nagyban nevelt az által, hogy a nemzethez nem mutatott annyi bizodalmat, hogy a koronát a magyar koronaörök kezébe letette volna.

A két király tehát, Ottó és Károly, megmérkőzéshez készültek. Mindkettő utárlátott pártja erősítéséhez. Erdély úgy tűnik fel, hogy Ottóhoz mutatott több hajlamot. Legalább a szászok, kik Ottóban, mint bajor herczegben, a német elem trónra jutását üdvözölték, oly nyiltan felleptek, hogy Szebenből, mint a nemzet középpontjából, követet küldtek fel, mely őt a magyar trónon köszöntse, s Erdélybe meghijja ¹⁾.

Ottó király a meghívást elfogadja, királyi körutjára nem sokat készül: 1306 elején Budáról leindul, s Beszterczénél lép Erdélybe. Képzeltetni a szászok disztisztelgéseit, a végtelen örömet, hogy német eredetü királyt láthattak a magyar trónon. Opor László vajda is meghozá hódolatát, fényes nemes-

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. VIII. 1. 48.

ségtől kísértetve jött a királyhoz, ki őt egy e végre állított pompás sátorban várta. Ottó Oport mint egy fejdelmet fogadta: neki kezét és száját nyujtá; kézszorítás és barátságos csókkal üdvözlő a király Erdély vajdáját, ki őt szintén királyának ismeré, s jó szolgálatát ígérte ¹⁾.

Ottó e találkozásra sokat épített. Nem is ok nélkül, mert Opor László, mint árpádházi vajda a nemzeti pártot látszott képviselni, mely az Árpádok kihaltával minden behozott királytól idegenkedett; benn a hazában pedig királynak való férfit nem találván, lavirozott, kedvezőbb szelekre várván.

Opor, mint e párt hatalmas főnöke, Robert király ellen már nyilatkozott: a helyébe kinevezett vajdákat nem ismerte el; s a vajdai hatalmat kezökbe le nem tette. Sőt tovább ment. Látván a trónkövetlés közelgő fergetegét, magát a kormány élére aként vetette fel, hogy nem vajdája, hanem mondhatni fejdelme lön e hazának: vajdai méltósága mellett, ott állt a szolnoki és székely ispánság, ott a magához ragadott szász ispánság; s így az összes Erdély kormánygyeplő-szárait kezében tartá. Radna ezüsbányái, Dézs és Kolos sóaknái mellett, több királyi jövedelmeket huzott. Péter, erdélyi püspök, testvérének látszik, s így az egyházi hatalom is családjánál; fiai kezében ott látjuk a legerősebb várakat, köztök a rendületlen Csicsót. Mint ilyen, hová kardját mérlegbe veti, sokat nyomott vala. És, hogy mit Ottónak ígért, legalább akkor igaz hittel ígérte, mutatja az, hogy 1306 elején a kalocsai érsek őt, mint Robert Károly ellenét, egyházi átok alá vetette, mit azonban a püspök végrehajtani vonakodott; az érsek parancsát a pápához felebbezé ²⁾.

Ottó nem kevesebb szándékkal jött vala Erdélybe, mint hogy a hatalmas vajda leányát nejeül nézze ki ³⁾; de a szászok a vajdát oly színben festék le előtte, hogy még azt se tevé meg, hogy Oport, hová meghívá, várában meglátogassa ⁴⁾.

¹⁾ Archiv d. Vereins I. 31. l.

²⁾ Szerdai, Episc. 4. 59. l. Fejér, VIII. 1. 203.

³⁾ Aventinus, Annal. Boici Libr. VII.

⁴⁾ L. Ottohoz Horneket, Petz: Scriptor. Rer. Austr. III. Hol. Ottó ez utja azon időből, mesés versekben le van írva. L. idézeteket belőle Archiv d. Vereins I. B. 1. heft.

A király ősszel már Budán van, szerencse-csillaga mind inkább setétül. Venczelt, szövetségessét meggyilkolják, és anélkül, hogy felfedeztetnék gyilkosa. III. Venczelben a Prémyslek férfi ága a cseh trónon kihal, mint nálunk III. Endrénben az Árpádvér. A meggyilkolt király nővérét a német császár fia veszi el. Ott is mint nálunk, a viszálynak tárt kapu nyílik; s Ottó mind inkább magára hagyatik. Ausztria, ki Csehországra is jogot tart, Magyarországra serget küld, mint Venczel örökségére: és Ottó nem látva más segélyt: leánynézési tervét, 1307-ben, még egyszer megkísérli ¹⁾.

1307 májusában ismét utnak indult ²⁾. Nevezetes év, ugyanaz, melyben Tell Vilmos Svájczot, az Erdélyhez annyit hasonlító Svájczot, merészsége által függetlenné tette.

Vajdánk a nyugoti beavatkozást leginkább nem szívelé, egy második Tell Vilmos szerepét veszi fel, Erdélyből tán második Svájczot akart teremteni. Elveti azon kábitó dicsőség-mámort, mely őt, mint leendő királyné atyját érné: honáról tervet alkot magának, mit még a történezszt fel nem derített.

Az események fejlése, a kor és cselekvő személyek jelleméből úgy látszik, hogy vajdánk egy kísérletet kívánt tenni a felett, vajjon nem lehetne-e a magyar birodalom közép-pontját, Visegrádról, Esztergomból, mely a mellett hogy határszelen feküdt, s egy fejlőd birodalom fővárosa kellékeivel nem birt, ide, a magyar birodalom fellegvárába, Erdélybe, mely minden fővárostól messze esett — általtenni. E szándékkal nézhetett vajdánk Ottó új utjának elébe.

Ottó király tehát ismét Erdélybe ér ³⁾; őt a vajda meghagyásából, az elébe ment Péter püspök pompával fogadja, s a vajda egyik erős várába vezeti. Melyik várba, elfeledte a történet megjegyezni; némelyek Dévát gondolják, mint vajdai várat, mások Bálványos váraink valamelyikét, s mint gyanítják, de

¹⁾ Chron. Budens. Podhrádczkynál 231. Katona VIII. 113.

²⁾ Ottó regényes dolgai kútfeje, Monumenta Boica. Edid. Acad. Scient. II. 217. 406. IV. 162 V. 38. VI. 374.

³⁾ Bonfin (Dec II. Libr. IX.) azt mondja, koronáját egy fatokban egyik kísérője lován hozá, úgy hogy még hozója se tudta mit hoz, s az talán elvesztette, s a vajda kezébe került. Turóczi, ezt (II. Cap. 88.) regének tartja.

adatokkal be nem bizonyítják, a vajda, nehogy a király ujlag elkerülje, őt csellel vezetetté magához.

Mi történt a király és vajdánk között, minő egyezkedések jöttek szőnyegre, mely pontokon tört a nyakas magyar s kevély német ¹⁾ közt meg az egyetértés: hallgat róla a krónika. Azon történeti tény, mely szerint Ottó menyegző helyett letartóztatásra talált: valamely ismeretlen ok következménye lehet; mert Opor királyságra vágyással vádolni nem lehet. Csak annyit tudunk, hogy Ottó és vajdája között a jó viszony annyira felbomlott, hogy a vajda őt letartóztatá, valamelyik várába őrizet alá veté, honnan egy év múlva, de a korona jelvényei nélkül, ismeretlen módon szabadult el, s útutakon hazament Bajorországba ²⁾.

E merész felségsértési tény horderejét Opor jól értette. Azonban, míg egyfelől önterveit mozgató, ugylatszlik azt is kiszámította, hogy ha e lépés nem is sikerül, mint olyan, mely mind Robert Károly ³⁾, s mind szövetségese a római pápa és császár tervével némi öszhangzásban tűnik fel, ⁴⁾, nagy rosszálásra találni nem fog.

Opor messze belátott. Mert a római császár a trónkövetlési viszályokat éppen arra akará felhasználni, hogy régi tervét, Magyarországna, mint római hitű államnak, a római császár felsőbb-sége alá kapcsoltatását, megkísértse. Mig Opor határozott magatartása az erőszakos fellépésektől minden pártot visszatartott: Robert Károly javára a legkedvezőbben eredményezett. R. Károly a mint üresen látta a trónt, Gentilis bibornokkal, a római pápa koronázó követével Magyarhonba jő: 1308 nov. 27-én, a Rákos mezején országgyűlést tart, melyben a pártfőnökök közül Omodé személyesen, Trencsini M. és Opor Lász-

¹⁾ Székely István krónikája 187. l.

²⁾ Otto megszabadulását némely regényesebb krónikások a vajda nejének tulajdonítják. Mások hive, Serényi Imre ügyességének. sat. (Eder Felmerhez 27. l. Archiv d. Vereins I. 37. l.) Annyi áll, hogy Ottó kiment, s 1312-ben történt haláláig viselte a magy. királyi czimet; de többé fel nem lépett.

³⁾ Beke Benedek, Ottó egyik erdélyi kísérője, Robert Károlytól birtokokat nyer. Fejér, Cod. dipl. VIII. 1. 226. VIII. 1. 219.

⁴⁾ Katona, VIII. 111. l.

lő vajdánk követek által, magok is megjelentek ¹⁾ És a gyűlés azzal végződött, hogy Gentilis bibornok szónoklatra, R. Károlyt királynak ismerék, és szokás szerint Te Deum éneklése közt paizson körül hordozák; s a pártfőnökökkel békecsókot váltá ²⁾. De azt, hogy nem a római pápa és császár akaratából, hanem a nemzet választása következtében lett magyar király vele kimondatak.

Azonban e gyűlés se adá meg, mit vártak, az egyetértést. A mint szétoszlott, nádor Trencsini Máté a gyűlésnek, mint a melyben a pápa követe a nemzet szabad választási jogát elnyomta, — ellene nyilatkozott. A nemzeti párt, a kül beavatkozástól félve, a nádor nyilatkozatát magáévá tette.

A gyűlés eredményével Opor sem volt megelégedve. Nem bizván R. Károly jövőjében, Erdély kormányzásán mit sem változtat; s mire a koronátlan király vele a korona kézbeszolgáltatásáról sürgönyöket kezd váltani: vajdánk, nehogy a korona újra idegen földre vitessék, azt kiadni Erdélyből vonakodott; s midőn hajthatlanságáról meg lőnek győződve, fegyverrel kényszeríteni tanácsosnak nem tarták: 1309 máj. 8-ára új gyűlést hirdettek, melyben, Gentilis bibornok hatalmaskodásai következtében, határozattá emelkedett: hogy ha Opor vajdánk a koronát azon év jul. 11-ig ki nem adná, új magyar korona készítettessék, Opor pedig egyházi átok alá vettessék ³⁾.

A király és bibornok mindent mozgásba hoztak, hogy Opor hajthatlan jelleméhez férhessenek; s miután sem ígéret, sem fenyegetés meg nem hajthatá, sőt az erdélyi görög rokonszenv visszasugárzásakép még leányát is a görög hitű István szerb fejdelem fiának adá: Gentilis bibornok, Opor vajda egyházi átok alá vettetését kihirdeté ⁴⁾. Nem volt mit tenni: új koronát készítetttek, s azzal R. Károlyt 1309 jul. 15-én megkoronázták ⁵⁾.

Hogy a dynastikus magyar, csak a Szt. István koronájával felkent főt nézi országa fejének, csakhamar feltűnt. A ko-

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. VIII. 1. 267. l.

²⁾ Oklevél Pray, Annales I. 382. l.

³⁾ Okl. Pray, Annal. I. 387. l.

⁴⁾ Okl. Fejér, Cod. dipl. VIII. V. 64. Bonfin, Decad. II. Libr. IX.

⁵⁾ Fejér, Cod. dipl. VIII. I. 338.

rona megkapása naponta égetőbb kérdéssé vált. A király és Gentilis bibornok nyugtalankodása nőtt, mit tetőpontra hágztatott az, hogy míg Magyarhonban a kihirdetett egyházi átok következtében a temetetlen holtaktól a templomok, czintermek megteltek ¹⁾: Opor vajda és Erdély felett az egyházi átkot nincs ki végre hajtsa, itt a templomok, az átok daczára, nyitva álltak, a papság az isteni szolgálatot folyvást tartotta ²⁾.

E tény kulcsát ismét Opor erélye s eszélyességében találjuk. Péter püspök, kit felebb látánk, s ki a vajda testvére kép tűnik fel, 1307-ben meghal, a püspöki szék e zavarok közt ürességbe jövéen ³⁾, helyébe Opor saját fiát választatá püspöknek ⁴⁾, mi által az egyházi javak kezelése is kezébe került ⁵⁾; a papság felett kénye kedve szerint rendelkezett; s Erdélyben nem vala senki, ki Gentilis egyházi átkát végrehajtsa.

Mit volt egyebet tenni, mint szép úton jutni oda, hová erőszakkal nem lehetett. R. Károly nádora s az esztergomi érsek közbejárást vállal. Opornak kedvezményeket biztosítanak; fiát Benedeket, a püspökségben megerősítik; Gentilis bibornok vele közlekedésbe teszi magát, s többek közt azon nevezetes levelet írja neki, mely mint legelső papirra irt magyar történeti levél ismeretes ⁶⁾. A szelid módra, főleg fia közbejárására, a hatalmas vajda, ki ez alatt derék várai mellé még egy ujat, Fogaras várát is építteté: végre Gentilis bibornok három évi működésére, Omodé nádor, Tamás esztergomi érsek kéréseire, meghajolt, Robert Károlyt 1310 apr. saját királyának ismeré, s megesküdött: hogy a koronát jun. végéig kézbesíti, hogy a szász és székely ispánságot leteszi, hogy Dézs, Kolozs és Szék sóaknáit s a radnai ezüst bányákat visszabocsátja; azonban csak is azon kikötéssel, hogy jutalmát annak idejében maga fogja megmondani ⁷⁾.

¹⁾ Székely Istv. Kronik 187. l.

²⁾ Okl. Fejér, Cod. dipl. VIII. V. 64. l.

³⁾ Okl. Szeredai, Episcop 61. l.

⁴⁾ Memoria Episcop. Trans. XIV. l.

⁵⁾ Collect. Vatican. Bibl. (Fejérvári könyvtárban) 123. l.

⁶⁾ Budapesti Viszhang 1856 9 sz. 74. l.

⁷⁾ Fejér, Cod. d. VIII. dipl. 389. l.

Ugy lön, Opor ígérletét férfiasan megtartotta, ismeretlen kedvezményekért a koronát kiadta, s Robert Károly látva, hogy a magyar addig törvényes királyának nem nézi, harmadszor is, s most Szt. István koronájával magát megkoronáztatta.

Itt végződött a tiz éves vihar, mely az Árpádok kihalásával a magyar trón felett majdnem elsodrólág üvöltött. Így folyt le az átmenti korszak Erdély ellenkező véleménye miatt. Egy tized kelle arra, hogy új dynastia fészkelhesse meg magát s az úgy nevezet „vegyes házbóli királyok“ a magyar trónon szilárd állást vehessenek.

Visszatekintés.

Mielőtt e hézagos lapokat betennők, tegyünk mint a vándor, ki megmegáll, s visszanéz lefutott pályájára.

Nem kívánom ugyan a gondolkodó olvasó véleményét zavarni, de attól tartok, hogy e nehéz századokat, a magyar hazá e nagy napjait, kútfőink hézagossága miatt, kellő színben ecsetelni nem birtam. Pedig a mozzanatok, melyeken Magyarhont s illetőleg a nemzetet az Árpádház kora keresztül vitte, oly óriási mérvűek, hogy a legszigorubb történelmi szempontból tekintve, csak tiszteletteljes érzéssel lehet reá gondolnunk. A magyar nemzet mikor kijött, ha nem is állt az akkori mivelődés színvonalán: a fogékonyság csiráit magával hozta.

Ázsiából, e testi és lelki tespedés, erkölcsi rothadás vado-nából felkél: új hazát keres.

Útjában két századot tölt, két új hazát hagy oda: mert független akart lenni, fejét hódítóknak meghajtani nem akarta. Inkább tovább küzdött.

Ép erős termet, méla kedély, harczias véralkattal jött; fegyverforgatási ügyességét, vadászatbani férfias kedvetelését, lovaglásbani páratlanságát, fénypompa szeretését, lovagias szótartását, világhírű vendégszeretetét, s mindezen magas fogalmakat gazdagon viszatükröző, képekben, hasonlatokban dús nyelvét, szóval a mivelődési képesség ezer kellékét, mind magával hozta. Európába jött, ide a civilizáció ifju erejű földére, s annyi idegen elem között, annyi nagy és ősi nemzet szomszédságában, e Kanahán jóságu, aranyban, sóban, áldásban gazdag földön, magának kardja ereje s szerencséjével oly darab földet vágott ki, mely egy tekintélyes birodalom alapjának méltán nézethetett.

Itt a keleti népek közepette, hol a népvándorlás rombolása után, négy századon át, annyi nép fellépett s birodalmat alapítani egy sem birt: a magyar birodalmat alkot, mely egy ezredéve, hogy virágzik.

Mint Ázsia pusztáinak oroszlánya, ázsiai vad szokásokat, pogány vallást, féktelen szabadságvágyat hozza, rablócsatázásokhoz fog, Európát mint rabló méh sereg veri fel. Azonban értelmes lelkének prófétai jós előérzetével csakhamar belátja, hogy Európa nem bárbarok hazája többé, nem ázsiai szellemi és anyagi pusztaság, hanem a polgárosodás éltető melegében fejleni indult családkör, melybe be kell lépnie, ha magát örök üldöztetésnek nem akarja kitenni. Helyzetével, körülményeivel jókor tisztába jő, a kényszerűséggel megalkuszik, faltörő politikájáról lemond, kínai kőfalak emeléséről sem gondolkozott, nem hitta ki kardra egész Európát, mint a hún és avar, vagy nem kísérté meg, mint később a török, Európában kis Ázsiát alkotni: hanem magát acclimatizálni igyekezett.

A mint belépett, a pusztaszeri téren hongyulést tart, melyben századok irányát veté meg. A mint elnyötte Ázsiából hozott párducz kaczagányait, lemond a rabló kitérésekről, lemond a más szorgalmából élő édes mit sem tevésről, megfogja az eke szarvát, felbarázdálja földét, a gazdag réteket behajtott barmokkal megrakja, kezdődik a polgári élet, s egy század után, Szt. István korában, már lemond költői szépségű Mythologiájáról, ős-vallásáról ¹⁾: a keresztény vallás befogadására, s az európai állam-szerkezet behozatalára, szervezésére, már elég képességgel birt.

Egy század alatt oda fejlett a nemzet, hogy Szt. István a papság jövedelmét a mezőgazdaszat tizedére fektetheté; az ipar szintén fejlődésben, a bőrcserzés ismeretét magával hozta, fegyverei, szerszámai, öltözékei több mesterség tudását, a honfoglalás szép eredménye hadmütant, a várak vivása, építése, építészeti fogalmakat feltételeznek.

A családi életreli tudomásaink töredékei, ép kedélyállapotról mutatnak. Zenénk eredeti rythmusa, tánczunk daliás szerkezete, a kedélyes énekkel fűszerezett lakmározások, a nőnem iránti lovagiassága, egynejsége, az, hogy a magyar nejét maig feleségnek, örömei fájdalmai felerészesének nevezi —

¹⁾ L. Ipolyi Arnold Magyar Mythologiáját, e nagyszerű művet. Pest. 1856.

mind arra mutat, hogy e nemzet azon fogadtatást, melyben Európa részelteté, megérdemelte.

Szt. István megalapítja a vallást, királyságot, megyei szervezetet; megszűnik a rablás; mérsékelt politikája künn tekintélyt, s szelid bel-kormányja benn jóllétet fejleszt. A honnak alkotmányt ad, klastromokat, templomokat épített; Gizella királyné elől megy a mivészi himzésben, minden fejlődésnek indul. Megjött a bessenyők, kúnok, tatárok pusztítani, foglalni akaró tábora, hogy e földet újra uratlanná tegye: s a magyar mint köszál állt e viharok tengerében, a csapkodó hullámok rajta megtörttek, elenyésztek, míg ő maig is fennáll isten kegyelméből.

Mint pusztai nép, Magyarhon rónáiban találta fel egy új haza ideálját; nem lévén kereskedő nép, nem gondolt Dunára, tengerre: de már egy század múlva, Kálmán király az Adriai tengerre veti szemét, s a magyarnak tengerpartot hódít. S később Kumaniával a Feketetengerig nyult be a magyar uralom. S a mai Magyarország egyesítve volt.

A területi vívmányok mellett a szellemiek is folyvást haladtak. A Szt. István által alapított állam-szerkezet reformok alá jön. Szt. László és Kálmán alatt a papi nőtlenség létrehozatik. Kálmán kimondja Európa akkori fogalmai ellenében, hogy boszorkány nincs. Gejza Magyarhonba, Erdélybe az ipar fejlesztésére a szászokat betelepíti. II. Endre magyart, szászt szabadság-levelekkel lát el, mi által Magyarhon Anglia fejlődésével haladott párvonalban. Bányászat, pénzveretés foly; kastélyok, várak, városok, templomok emelkednek. III. Béla írásbeli perrendtartást hoz be. Tanodák keletkeznek ¹⁾. E korszakból már krónikásokat birunk; birunk magyar nyelvemléket, magyar írást, mely a XII. században keletkezett ²⁾. Mindenfelé a cultura fejlődésével találkozunk ³⁾. S hogy sebesebben nem fejlődünk, többek közt egyik oka, hogy civilizáciánk folyama oly ellená-

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. V. III. 347.

²⁾ Az ismeretes: Latiatuc feleim. Tud. Gyűjt. 1817. I. 47. l.

³⁾ L. Kerékgyártó tüzetes értekezését: „Adatok Erdély mivelődésének történetéből a mohácsi napig.“ Hazánk. Szerkeszti Török János 1858. 22. l. s több folytatását.

rák által sodortatott, melyek nemzetünk geniusával csak későre rokonultak, milyen hajdan a római, később a német.

Szeretnek minket vádolni, mintha a mivelődéssel nem tartottunk volna lépést. Azonban nem vetik mérlegbe, hogy kedvezőtlen geographiai fekvésünk mellett, egy hanyatló (a görög) s két emelkedő (az osztrák és orosz) birodalom közt telepedénk le, s hogy egy számban tekintélyes (a szláv) idegen népelem tengerében alkotánk népszigetet; feledik, hogy egyelőre a pogány, később az alkotmányos magyar függetlenségének története egy tragoedia, mely ezredév előtt kezdődött.

Ezredév! Roppant idő!! s mégis pár tized mulva nagy nemzeti ünnep vár a magyarra, a honfoglalás ezredéves ünnepe. Az áldomások, melyeket a honfoglalók kezdenek, (Árpád nevénapján) hihetően megfognak újulni a hazában, s háromszoros hálat adhatunk: egyszer, hogy élünk, másodsor, hogy Európában élünk, harmadszor, hogy a keresztény vallás emlőjén ujjászülettünk, míg ha Ázsiában maradunk, meglehet élnénk, de nem lelkesítne a nagygyá-lehetés reménye.

Kimutatni, mily szerepet játszott Erdély, mint testvér ország, mennyi része van a nemzet közös érdemeihez, adataink hiánya miatt kimutatni nem lehet. Hogy Erdély, mint a kis birtokosok hazája, a nagy birtokosok hazája, a rónaságba vesző Magyarországtól gyakran ellenkező, még gyakrabban ellenzékibb irányt követett: arra világos adataink vannak. Erdély, eleinte öntudatos, később hagyományos politikájánál fogva makacsabban szegült ellene a vérünkkel kevésbé öszhangzó fejletésnek. Hegyi fekvésénél fogva, ábrándosabb, hevesebb vérmérsékletű lévén, a trón-változási kérdéseknél ha lehetett keleti, ha nem, akkor a könnyebb vérű európai nemzetek felé vonzódott, s fájdalom, igen gyakran megesett, hogy a két testvérhon karddal kezében tolmácsolta érzelmeit egymásnak. Így látók egymással szemben előbb a pogány, majd a keleti és nyugati egyház érdekében; hercegeink két századon át a görög császárokkal szövetekeznek, míg Magyarhon a pápa és római császár felé gravitál; kihalván az Árpád-fiúág, a trón betöltésénél Erdély a francia anjouház, később a lengyeltrón felé fordul, s végtére önszületett hozza Mátyásban trónra; s legvégül gon-

dolva: *si flectere superos nequeo, Acheronta movebo* — török keblére veté magát, hol ha megmaradunk, a lett volna sorsunk nagyobb mérvben, mi a két oláh honnak.

A dynastia-alkotás kérdése mellett, úgy rémlik nekem, mintha a trón és főváros holléte felett a két hon szintén nem volt egy véleményen. Mintha Erdély belátta volna, hogy a királyi lak Esztergomban, Visegrádon, sőt Budán is közelebb van nyugat szívéhez, mintsem kellene; mintha ihletéssel gondolt volna arra, hogy még a tetszőleges napok udvara színei is ellenkezőleg állanak: Erdélyben ohajtotta volna látni a magyar trónt, legalább Gyula vezér, Gejza és István hercegek, Opor László vajda, s Veres Benedek, s mások annyi zendülését, lázadását, forradalmát, polgárháboruját, másképp kimagyarázni nem lehet.

Sok tömörség is volt Erdély ekkori szervezetében, mert mind a mellett, hogy három jogos nemzet lakta, egy hatalmas főnökben könnyen központosult a hatalom.

Alkotmányának municipális része a testületek és egyének szabadságának a lehető legtágosabb tért engedé.

A három nemzet külön gyűlései a hatalmaskodást ellenőrzötték. A külön tartományi gyűlésezés is megkezdődött.

A magyar elem, az eredeti hét megye szét rakott váraival, banderiumaival a széleket és a hont kedvezően dominálta. A kisebb pontokat egyesek várai erősítették.

A székelyek hatalmas testületet képeztek, saját ispányok volt, mely a mai szászföld nagyrésze felett is ispánkodott. Területe még nem volt úgy feldarabolva, mint korunkban. Aranyosszékre a székely raj csak később (1285) telepedett; Kászon Csikhoz tartozott, Moldvábani jól hadakozásáért Zsigmond kir. (1462) adja önállóságát; Bardócz és Miklósvárszék szintén később segíti a székelyföld daraboltatását. A nép egyenlő, egyes és erős, mindenki tehetségéhez képest gyalog vagy lovas; mert a főbbek, primorok rendje, mely az egyenlőséget megcsonkítja, csak a XV. században fejtett ki.

A szászföld még nem birt későbbi jelentőségével, még ekkor a megye szerény címével él, a XIV században kezd provinciának iratni. Az Endre király diplomájában egygyéléssel csupán tervben van. Csak Szeben-vidék élvezé a diploma

kiváltságait. A Barcaság 1402-ig a székely ispánok alatt áll. Csak is 1353-ban kezd a kiváltságokban részesülni ¹⁾; s pereit a szász nemzet egyeteméhez csak 1422-ben kezdi felelbeezni ²⁾. Medgyes szék Selykkel szintén nem tartoznak a szebeni középponthez: 1318-ban már a katonáskodás alól, pénzfizetés mellett, felmentődnek ³⁾; Szebennel Zsigmond király egyesíti őket 1402-ben, felmentvén a székely ispán alól ⁴⁾. Besztercze vidék szintén külön áll. Még 1264-87. a királynék jószágá ⁵⁾, s csakis 1366-ban kezd Szebenbe felelbeezni ⁶⁾. Még azután is székely ispánokhoz tartozik, s a XV. században a Hunyadiak birtoka. Így belé volt olvadva Erdélybe egyelőre a szásztság. Mint nemzet még sehol sem emlittetik, mint ilyen 1541-ben jelenik meg legelőször törvényeinkben ⁷⁾; keblí igazgatásuk se volt annyira külön vált, ispányaik közt magyarokat is látunk, s a székek, községek comesei, gráfjei, grébjei, melyek ugyan egy jelentésűek, gyakran magyarok ⁸⁾.

Nevezetes volt a befolyás, mit az így szervezett Erdély az első századokban gyakorolhatott. De a nemzetek önállóságra vágyódása Erdélynek Magyarhontóli elhajlását, s ez oly viszonyokat idézett elő, melyek alapján minden nap egy új kiváltságot teremtett, s minden nap egy láncszeme porlott el az egyenlőség, szabadság és testvériségnek... S az Árpádok alatt egybe tartó Magyar birodalom más jövőnek indult elébe.

¹⁾ Sieb. Provincial-Blätter II. 285.

²⁾ Sieb. Quartalschrift III. 31.

³⁾ Eder Felmerhez 33. l.

⁴⁾ Ugyan-ott 84. l.

⁵⁾ Katona, Hist. Crit. VI. 936. Szeredai, Episcop. 22. 26. l.

⁶⁾ Windisch, Ung. Magaz. I. 55, l.

⁷⁾ 1541 art 5. Eder Felm. 25. l.

⁸⁾ L. Archiv. d. Vereins I. 121—126 l.

TÖRTÉNETIRODALMUNK NÉVTARTALMA

	Lap.
A nonymus	X.
Archiv des Vereins . .	XXIII.
Archiv für Kenntniss Sieb.	XXIII.

B ánfi Gergely . . .	XXI.
Bécsi Akadémia Archivjai	XXIV.
Eedeus József, b. . .	XXVII.
Benigni József . . .	XX. XXVII.
Benkő József . . .	XIX. XXV.
Bethlen Farkas . . .	XV.
Bethlen Imre, gr. . .	XX.
Bethlen János . . .	XVII.
Bethlen Miklós, gr. XVIII.	XXII.
Bonfinius	XI.
Bors János	XXI.
Borsos Sebestyén XIV.	XXII.
Borsos Tamás . . .	XXI.
Böjti Gáspár	XVII.
Brutus Mihály . . .	XIV.
Budapesti Szemle . .	XXIII.

C odex diplomaticus .	XII.
Constantinus porphyrog. X.	
Cserei Mihály XVIII.	XXI.
Csiki Krónika . . .	XXV.

D ecreta et Vitae, Szeg.	XXV.
Dio Cassius	X.

E der József XVI. XIX.	XXV.
Engel János	XVII.
Enyedi Pál	XXI.
Erdélyi muzeum . . .	XXVII.

	Lap.
Erdély Történ. Adatok	XXII.
Erdély Történetei Tára	XXI.

F ejér György . . .	XII.
Felmer Márton . . .	XXV.
Felső-magyaror. Miner.	XXIII.
Fontes Rerum austriacar.	XII.
Forgács Ferencz . .	XVI.
Fundgrub. der Geschickt.	XXI.

G álfi János	XXI.
-----------------------------	------

H aner Jeronos . . .	XXVI.
Hazánk	XXIII.
Hétlap	XXIV.
Heltai Gáspár . . .	XI.
Herodot	X.
Honbuvárlati Társulat	XII.
Hon és Külföld . . .	XXIV.
Horányi Elek	X.
Husztí	XXV.

I stvánfi Miklós . . .	XIV.
János, kuküllői esperes	X.
Jovius	XIV.

K álnoki Sámuel, gr.	XVIII.
Katona István . . .	XII.
Kézai Simon	X.
Kemény János XV.	XXII.
Kemény József, gr.	XXI. XXIII.
Kerekes Ábel	IX.
Klió	XX.

	Lap.		Lap.
Kovács István . . .	XXI.	Rozsnyai Dávid . . .	XVIII.
Kovácsóczi Arpádija . . .	XXIII.	Rumy Károly . . .	XX.
Kurz Antal . . .	XXIII. XXV.		
L aczko Máté . . .	XXII.	S ambuchus . . .	XIV.
Laureani . . .	XXVIII.	Schesaeus Kereszt. XVI. XIX.	
Lebrecht Mihály . . .	XXVI.	Schlözer . . .	XXVIII.
		Schuller Károly XII. XXIII. XXVII.	
M agazin für Geschichte XXIII.		Schwandtner . . .	X. XI.
Magyar Muzeum . . .	XXIII.	Scriptores Rerum Transilva-	
Magy. Nyelvvelő Társ. XIX.		nicarum . . .	XIX.
Magyar Történelmi Tár XXII.		Siebenb. Provincialblät. XXIII.	
Mikó Ferencz . . .	XVII.	Siebenb. Quartalschrift XXIII.	
Mikó Imre, gr. XIV. XXII.		Simigianus l. Som. XIV. XIX.	
Miles Mátyás . . .	XIV.	Somogyi Ambrus . . .	XIV.
Mindszenti Gábor . . .	XXI.	Szalárdi János . . .	XV.
Monumenta Hungarica XX.		Szamosközi István . . .	XV.
		Székely Sándor . . .	XXVIII.
N agySzabó Ferencz XIV. XXIII.		Szegedi . . .	XXV.
Nemzeti Könyvtár . . .	XXI.	Szilágyi Ferencz . . .	XX.
Nemzeti Társalkodó . . .	XXIV.		
Neugeboren . . .	XX.	T eutsch . . .	XXVIII.
P ap Sándor . . .	XXVIII.	Toldalagi Mihály . . .	XXII.
Pethő Gergely . . .	XVIII.	Toldi Ferencz . . .	XXI.
Pray György . . .	XVII.	Tököli Imre . . .	XVIII.
		Tudományos Gyűjtem. XXIII.	
R ákóczi Ferencz . . .	XVIII.	Turóczi János . . .	XI.
Rhédei László . . .	XXII.		
Rogerius . . .	XI.	V ajvodae et Duces . . .	XXV.

T Á R G Y M U T A T Ó.

	Lap.		Lap.
Aba király	64.	II. Béla szemét veszti . . .	82.
Abrudbányát feltalálják . .	47.	„ király lesz . . .	84.
„ kenézsege	116.	III. Béla herczeg	91.
Adorján püspök	94—95.	„ király lesz	92.
Agatirzek	2.	„ adományai	94—95.
Alárdi J. felkelése	140.	„ meghal	96.
Al-cancellárság Erdélyb. . .	148.	IV. Béla ifj. király lesz . .	160.
Alkotmányunk alapja . . .	34	„ erd. herczeg	114.
Almás vize	40	„ király lesz	119.
Álmos herczeg	75—80.	„ alatta tarádul.	119—22.
„ szemeit veszti	82.	„ újraszervezés	123—26.
„ kifut a honból	83.	„ Erdély felkél el.	126—28.
Alvincz kivátságot kap . . .	125	Benedek vajda	98.
András királyok I. Endre.		Berthold vajda	99.
Apafi-csal. eredete	65.	Bereczken kenézsege	115.
Aranyosszék keletkezik . . .	127.	Bessenyők eredete	34.
„ okmányt kap	146.	„ Erdélyre rontnak	61.
„ helységei	149.	„ rokonságuk	62.
Arianus vallás	21.	„ ujba berontanak	63.65.71.
Aristald, radnai bíró	121.	Besztercze eléjő	87.
Attila I. Etele		„ királynéké	128—145.
Austria alapszik	46.	„ a tatár feldulja	144
„ Babenbergcek kihálnak . .	123	Bethlen család eredete . . .	65.
„ Habsburgház fellép	124	„ Bethlenek	96.
„ Magyarhonhoz jogot	147.	„ Feketehalmat oltalm. . . .	128.
Avarok	29.	Bilak. püspöki jószág	124.
Bágyon falu eléjő	149.	Bogát, Aranyosszéken	149.
Bank ban	99	Bolgárok	30—33.
Barczaságot a n. lovagr. . . .	98	Boris trónkövetlései	84—90.
„ visszaveszik	111—113.	Borberek kivátságot	124.
I. Béla herczeg	66	Bors György vajda	150.
„ király lesz	69.	Brassó alapul	87—89.
		„ IV. László itt jár	145.

	Lap.		Lap.
Bua és Buknát elfogják . . .	52.	II. Endre n. lovag, kiüzi . . .	114.
„ megölik	67.	III. Endre király	146.
Budatelke eléjő	142.	„ Erdélyb. hongyülés . . .	147.
Csákó, Aranyosszéken . . .	149.	„ Rákoson hongyülés . . .	150.
Csángó magy. eredete . . .	34.	„ megmérgezik	151.
Csegez, Aranyossz.	149.	Enyed kastélyai	119.
Czegei tónál csata	143.	Erdély hajdan	37.
Cserhalmi, kerlési csata . .	72.	„ neve	38.
Csicsóvár körül kenézség . .	115.	„ a magy. elfoglalj. . . .	41.
Cyrl betűk	31.	„ kik jönnek be	47.
Czófalvi arany-csákányok .	114.	„ Szt. István ellen kél . .	51.
Dacia (a római) alakul . . .	12.	„ Mhonhoz kapcsolják . .	52.
„ felosztása	13.	„ régi államszerkezete . .	58.
„ virágzása	14.	„ megyékre oszlik	60.
„ vége,	18.	„ hercegi rész lesz . . .	66.
„ nyelve s az oláhnyelv . .	19.	Esküllő falu, neve	41. 55. 60.
Dák nép, scytha	4.	Etele (Attila) csatái . . .	25.
„ várakat alapít	8.	„ halála	26.
„ Rómát veri	17—18.	„ fiai	27.
„ eltűnik e nép	12.	Etelköz és fekvése	37.
Darius Scythiában	3.	Európa (a mai) alakulása .	30.
„ kincse Erdélyben	4.	Fejérvár alapul	47.
Decebál trónra jő	8.	„ főváros	50.
„ csatái	9.	„ püspöki székhely l. . . .	61.
„ halála	11.	„ elpusztul	122.
„ kincse	12.	„ a szászok feldulják . .	140.
Demsusi templom	10.	Fejérvári káptalan	158—149.
Dézs ős emlékei	39.	Fejérvári püspökség feláll .	61.
„ kiváltságot kap	125—148.	„ első ism. püspök	82.
Dézsakna eléjő	125. 155. 559.	„ kalocsai ersek alatt áll .	93.
Disznód adományoztatása .	106.	„ zászlós uras. kap	124. 142.
Dobokavár és falvai	71. 123.	„ Szt. Mihályvárat építi .	126.
Domboru, Aranyossz.	149.	„ új okmányt kap	149.
Egeresi apátság	95.	Fejérmegye	88.
I. Endre király	65.	Feketealmi vár	112.
II. Endre, herceg	96.	„ ostromolják	128.
„ király lesz	97.	Felvincz adományozt. . . .	100. 149.
„ Sztföldre jár	100.	Felicián, püspök	83.
„ Aranybullát adja	101.	Fogarás eléjő	150.
„ A bulla szövege	102.	„ vára épül	159.
„ A szászok diplomája . .	107.	„ földé	116.
„ német lovagokat beh . . .	111.	Földvár, Aranyossz.	149.
		Földvár, Barczán	112.
		Fráta eléjő	112.

	Lap.		Lap.
Fülpösön, III. Endre . . .	147.	I. István királykodása . . .	59—54.
Gál, püspök	124.	II. István király I.	82.
Gyula	41.	„ meghal	83.
I. Gejza, herczeg	69.	III. István király	90.
„ koronát kap	71.	IV. István király	91.
„ király lesz	75.	V. István hercz. megkoron. . .	124.
II. Gejza király	85—89.	„ Erdélyt felkelti	126.
Gepidák	28.	„ király lesz	127.
Geréb Orbán, vajda	125.	„ megmérgezik	138.
Gerendi Miklós jószágot . .	146.	Kabos család	47.
Gerendkeresztúr adományz .	146.	Kajántó, falu	142.
Gyergyóban tatárok	144.	Kálmán kir. ki fia	79.
Győr-Vásárhely	145.	„ király lesz	79.
Góthok feltűnnek	17.	„ tergerpartot szerez . . .	81.
„ birodalmat alkotnak . . .	21.	„ meghal	82.
„ Góth betű, styl	22.	Kapus vize	41.
Görög vallás kezdete	48.	Kazar nép	2.
I. Gyula vez. fejérv. alap. . .	47.	„ Erdélyben	37.
„ Görög vallásu lesz	48.	„ magyarrali rokonsága . .	39.
„ leányaiban kihal	48.	Kemény család	47.
„ honfoglalásához	88.	„ első ism. oklevele	125.
II. Gyula vezér fegyv. fog . .	51.	„ jószágai	145.
„ Szt. Istv. legyőzi, elf. . . .	52.	Kemény Lőrincz, vajda . . .	123. 128.
Gyula vajda, , ,	100.	„ Erdélyt szervezi	124.
Habsburg uralk. ház fellép .	124.	„ Feketehalmot ostrom. . .	128.
Hadrián császár	17.	Kenézségek	114.
Harina falu, püspök jószág . .	124.	„ hol voltak	115—16.
Hidas, Aranyosszékb	149.	Keresed, Aranyossz.	149.
Hódos u. czegei tónál csata .	143.	Kerczi apátság	95.
Hongyulás (első)	147.	„ Disznódot kapja	106.
Húnok kijönek	23.	„ a tatárok feldulják . . .	126.
„ birodalmuk	24.	„ kiváltságai	137.
„ vezércik	25.	Kereszthadak kezdete	78.
„ birodalmuk vége	26.	„ Székelyek. hadra hij. . .	80.
„ írásuk	44.	Kerlési csata	72.
Hun-scytha nyelvcsalád . . .	3—33.	Kocsárd, Aranyossz.	149.
Hgen szabadalma	98.	Kolos és sóaknája	148. 155. 159.
Imre király	69.	Kolos-monostor feláll	69.
I. István (Szt. István) anyja .	48.	„ gazdagszik	77.
„ megkeresztelkedik	49.	„ a püspök feldulja	95.
„ király lesz	50.	„ Kolozsvárt kapja	95.
„ Erdély ellene	51.	„ tatárok feldulják	126.
		„ jószágai	142.
		„ ujra feldulják a tatár. . .	144.

	Lap.		Lap.
Kolosm. jószágait elfogl.	150.	M acsás, falu	142.
Kolozsvárt megtalálják . . .	47.	Magyarok kijönek	32.
„ épül	89.	„ Lebediasban megálln.	33.
„ monost. apátságé	95.	„ vezérei szerződnek	34.
„ püspöké	137.	„ Etelközbe jönnek . . .	37.
Korona (magy.) a pápa küld.	50.	„ Magyarh. kémeletetik	38.
„ leírása, jelvényei	57.	„ beindulnak	39.
„ görög korona	74.	„ elfoglalják	40.
Kozon aranyok	6.	„ kicsatáznak	45.
Köpenzek, Gyerővásárhely.	78.	„ miveltségük 46. 88. 161.	
Kövend, Aranyossz.	149.	„ királyság alá jönnek ,	48.
Krakkó szabadalma	98.	„ öltözetők	81.
Krizba fölé vár épül	112.	Maros vize	3.
Kúnok, bessenyők 34. 60. 61. 63.		Maros-Koppánd	149.
„ berontnak	71.	Máté vajda	139.
„ Kerlésnél meggyőz.	72.	Medgyes épül	89.
„ újra berontnak	73.	Megyei felosztás kezdete .	60.
„ újra	76.	„ gyűlés kezdete	81.
„ s ismét újra	143.	Meszesre kökapu	40—71.
L ápos vize	71.	Meszesi monostor alapul .	91.
I. László (Szt.) herczeg	69.	„ jövedelmet kap	142.
„ Kerlésnél csatázik	72.	Mercurius fejdelem	82.
„ király lesz	75.	Mezőség fátlan-sága	2.
„ regék róla, halála	78.	Miczbán György	143.
II. László király	90—91.	Mihály vajda	99.
III. László király	97.	Miklós vajda	99.
IV. László király lesz	138.	Miklós vajda más	139.
„ féktelenkedik	140.	Miklós szebeni prépost .	121.
„ Erdélyben jár	145.	Miklós szebeni pépost, más	128.
„ forradalom két ellene	145.	Mikola család	145.
„ megölik	146.	Milkoviai püspökség	77.
V. László (Venczel) k. 153—54.		„ körlevele	80.
László vajda	127.	Mythras istentisztelet . . .	7.
Lebedias fekvése	33.	Mohács, Aranyossz.	149.
Leánynegyed keletkezte	106.	Moys vajda	145.
Léstár, első ism. vajda.	93.	N agy Károly cs.	30—31.
Lysimakes aranyok	5.	Nagy Sándor	5.
Longobárdok	24—28.	Nemes, gróf család feltűnik	125.
Loránd vajda	139.	Nemesség alapja	101. 106.
„ forradalom élén	140.	Német lovagrend fellép . .	98.
„ királyt elfogja	141.	„ a Barczára települ . . .	111.
„ Czegénél csatáz	143.	„ várakat épít	113.
„ hatalmaskodik	150.	„ hatalmaskodik	113.
Lupsán kenézség	116.	„ kiűzetik	114.

	Lap.		Lap.
Nyén felett vár	112.	Radna ezüst bánya	155.
Nyom-követés kezd	78.	Rákos mezőn hongyulás	150.
Nőnem jogokat kap	62.	Rináld püsp, l.	112.
„ paráznsága	77.	„ a n. lovagok ellen	113.
Oláhnyelv alakul	19.	„ elesik	121.
„ név	19.	Robert Károly kir. megkor.	150.
„ nemzet fellép	114.	„ be akar jöni	151.
„ kenézségek	115.	„ bejö a honba	153.
„ gyűlésre hivatnak	147.	„ Erdély ellene van	254. 7.
Oláhfaluban kenézség	118.	„ másodszor koronázz.	158.
Opor László vajda lesz	151.	„ harmadszor koronázz.	160.
„ hatalmat alapít	153.	Római uralom Erdélyben	12.
„ Ottó királyt elzáratja	157.	„ utak	14.
„ koronáját elveszi	157.	„ pénzek	15.
„ Robert K. ellen van	158.	„ imperátorok	16.
„ a koronát nem adja	159.	„ coloniák	19.
„ a koronát kiadja	160.	Sajóvölgy	71.
Osul, kún vezér	72.	Salamon kir. megkor.	67.
Ottó (V. Béla) király lesz	154.	„ trónra lép	70.
„ Erdélybe jő	154.	„ trónt veszt	75.
„ újra bejö	156.	„ eltűnik	76.
„ elzáratják	157.	Sámuel király	64.
„ lemond	157.	Sarmiz, dák király	5.
Ösidők	1.	Sarmiz-aegethusadák fővár.	5.
Örke, falu	146.	„ római főváros	13.
Örményes, Aranyosszék	149.	Szamos vize	71.
Pálosok eredete	127.	Szászok bejövetele	85.
Pápai befolyás	30—31.	„ honnan jönnek	86.
Pápa keronát küld	50.	„ hová telepedtek	87.
Papi nőtlenség bejö	72. 77. 81.	„ nyelvök	88.
Párduczos őseink	46.	„ befolyásuk	89.
Pénzek (magyar)	64. 70.	„ egy oklevelök	91.
Péter király	64.	„ adójuk	92.
Péter püspök	84.	„ diplomájok	107.
Péter (más) IV. László ellen	145.	„ kenézségek köztük	115.
„ szászok rárontnak	139.	„ eránti kedvezm.	148. 49.
Polyán, Aranyossz.	149.	Szászrégennél tatárok	144.
Primási méltóság	55. 141.	Szászsebes épül	89.
Rabonbánság leírása	43.	Szeben alapul	63. 89.
„ eltörlődik	69.	„ vidék	87.
Radna feldulatik	120. 21.	Szebeni prépostság	94.
„ királynéjé	128.	„ püspökséggé akarák	98.
		Széchenyi Frank vajda	125.
		Szegesvár keletkezik	89.

	Lap.		Lap.
Szék és sóaknája . . .	148. 159.	Tordahasadék . . .	78. 148.
Székelyek eredete . . .	26.	Toroczkó kiváltságot kap .	148.
„ Székely föld . . .	27.	„ várá . . .	143.
„ Székelynév . . .	28.	Toroczkai Venczel . . .	143. 44.
„ Arpáddali szerződés .	35.	Tótfalud fölé vár . . .	126.
„ ős államszerkezete .	41.	Törcsvár . . .	112.
„ hat törzse . . .	42—43.	Traján Daciára jő . . .	9.
„ rabonbánságok . . .	43.	„ másodszor jő . . .	10.
„ vallásért fegyv. rag. .	52.	„ legyőzi . . .	11.
„ áldozó pohara . . .	52.	„ a rom. Dac. alapja .	13.
„ új szerződések . . .	53.	„ útja Erdélyben . . .	14.
„ fegyv. ős vallásáért .	69.	Tűz és vízpróba keletk. .	77.
„ lófő és gyalog rend .	50.		
„ Aranyossz. alapítják .	137.	Ulpia Trajana (Várhely) .	13.
„ Toroczkót nyer. . .	143. 44.		
Székely-Keresztur neve .	69.	Zentelke . . .	145.
Székelykő (Toroczkó) vára	144.	Zilah . . .	40. 124. 142.
Szent-Benedek rend . .	62.	Zoltán herceg . . .	60.
Szt.-Léleki vár elpuszt. .	125.	Zonuki ispánság . . .	134.
Szt.-Mihálytelke . . .	142.	Zsidók bejönnek . . .	8.
Szeredahely keletk. . .	89.	Zsombori család . . .	47.
Siebenbürgen neve . . .	60.		
Simon püsp.	82.	Vadászat . . .	77.
Scythia	2.	Vajdák fellépnek . . .	93.
Scythák eredete, nyelve .	3.	„ hatalma . . .	132.
Szomordok, falu . . .	142.	„ hadereje . . .	134.
Szombathely, Fogaras . .	150.	„ jövedelme, hatásköre .	135.
Sztána, falu	145.	Vallásos térítők . . .	46.
Strigyzivében kincs . . .	5.	„ görög térítők . . .	48.
		„ római hitűek . . .	52.
Tasnád, püsp. jószág . .	124.	„ zavarok . . .	66. 60. 70. 77.
Tatárok fellépnek . . .	117.	Varak épít. szabályozt. .	148. 150.
„ jellemök	118.	Várad püspökség . . .	73.
„ 1241-i tatárjárás . . .	119. 22.	Városok keletkeznek . .	131.
„ új berontások . . .	143.	Vass, grófi család feltűnik	93.
Theodosius aranyok . . .	24. 24.	Vasbányászat	149.
Torda Traján alatt . . .	9.	Venczel király fellép . .	153.
„ vára	75.	„ meggyilkolják . . .	156.
„ IV. László itt jár . . .	145.	Villér püspök	82.
„ kiváltságot kap . . .	148.	Vizakna királybirája . .	140.
Tordai sóakna	140. 48.	„ sóaknája	140.

NYOMDAHIBÁK.

18 lap.	21 sor	nem a népet	helyett:	olv. a népet nem.
19 "	15 "	forradalmakat	"	" fáradalmakat.
23 "	34 "	37	"	" 19
68 "	23 "	szenyezé	"	" sértegeté.
80 "	19 "	szekelység	"	" székelység.
95 "	31 "	1203	"	" 1303.
100 "	3 "	haragját	"	" boszuját.
118 "	13 "	bozadalmas	"	" borzadalmas.
141 "	28 "	hon	"	" trón
143 "	4 "	Hadostó	"	" Hódostó.
